

QARJY ФИНАНСЫ

**№4
2019**

СОДЕРЖАНИЕ

А.Б. МУКУШЕВ, А.А. ПАМАЗАНОВА Экономикалық талдау жүргізудің әдістемелік және ұйымдастырушылық негіздері	82
Д.Ж.Р. ЗАЙНАЛОВ, С.С. АЛИЕВА, Д.Ш. ХУСАНОВА Проблемы качества туристских услуг и их влияние на формирование финансовых ресурсов	87
К.Ж. САДУАКАСОВА, Б.С. КОРАБАЕВ, Г.Н. КАДЫРБЕКОВА Оценка и анализ эффективности использования основных средств	93
Б.С. КОРАБАЕВ, Л. ХУАНЫШ, Г.Н. КАДЫРБЕКОВА Развитие системы финансовой отчетности по международным стандартам на казахстанских предприятиях	97
С.А. БЕКХОЖИН, И.В. ФОМКИНА Особенности налогообложения земель населенных пунктов в Республике Казахстан	104
А.С. САДИЕВА, А.С. АЯТОВА Методы экспертного исследования учетной документации и финансовой отчетности	108
А.С. САДИЕВА, Ә.Е. ӨТЕУЛІ Бақылау-басқару есебінің функциясы ретінде және оның ерекшеліктері	115
Л.М. ШАЯХМЕТОВА, Б.Р. ЖАРКЕНОВА, Б.С. КОРАБАЕВ Ауылдық турдың экономикалық тиімділігін бағалау және талдау	119
Ө.С. ӨЛІМХАН, Ж.К. ЖУНУСОВА Киберқауіпсіздік қазіргі заманғы Қазастанның ажырамас бөлігі	124
А.Н. КҰСПАН Смарт-контракты в технологии блокчейн	127
А.Б. КАЛИМОВА Теоретические аспекты защиты персональных данных работников	129
А.Т. АБЖАКОВ, Questionnaire system based on web-technologies	132
А.М. САРИЕВА Исследование и использование технологии blockchain на деятельности предприятия	136
Г.А. МАУИНА, Д.М. МАХМЕТ Разработка целей и показателей оптимизации бизнес-процессов	139
Г.А. МАУИНА, Д.М. МАХМЕТ Методики анализа бизнес-процессов	143
Л.Ж. МЕДРИСОВА, Д.Ж. ТЕМІРБАЕВА, Н.Т. КАКИМЖАНОВА Құқықтық жүйелердің дамуы	147
А.А. ҚАМБАР, Р.Б. КАРТОВ, Н.Т. КАКИМЖАНОВА Құқықтық мемлекет	150
Ұ. ҚУАНҒАН, Н.Т. КАКИМЖАНОВА Құқықтық қатынастардың түсінігі және түрлері	153
А.Н. UMUTKULOVA, D.V. LYADENSHLEGER, K.I. MURZABEKOVA Modernization of procedures of providing higher educational institutions by learning manuals	157
Н.К. УСИНА, Ж.Д. СЕИЛХАНОВ Кеден саласындағы құқықбұзушылықтардың кейбір мәселелері	161
А.Н. ИМАНҚҰЛ «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында ғылыми танымның логикалық-гносеологиялық дістерін зерделеу	165
К.С. БОШАНОВ Қаныш Имантайұлы Сәтбаев жайлы естеліктер мен ерліктері	170

УДК 336.6

А.Б. МУКУШЕВ,*Phддокторы, «Есепжәнеаудит» кафедрасының доценті,**«Қаржы академиясы» АҚ***А.А. РАМАЗАНОВА,***«Есеп және аудит» кафедрасының магистранты,**«Қаржы академиясы» Акционерлік қоғамы**e-mail: abzal-kz@mail.ru*

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУ ЖҮРГІЗУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Жұмыстың мақсаты қаржылық талдау жүйелерін, іріктелген жүйелерді талдау және осы ұйымның жағдайында оның маңыздылығын анықтаудың негізгі ақпараттық базасы ретінде қаржылық есептілікті зерттеу және сыни бағалау.

Бүгінгі нарықтық экономиканың жағдайында бухгалтерлік есепті жүргізу басқару жүйесінің ең маңызды және міндетті шарты болып табылады. Бухгалтерлік есеп ұйымның хал ахуалын, экономикалық жағдайын анықтап негізгі міндеттерді нақты сипаттайтын бірден-бір жүйе. Бүгінгі күні бюджеттік мекемелерді алатын болсақ, ең алдыңғы қатардағы мәселелерге, яғни бюджеттен бөлінген құралдарға зор мән бере отырып, кеткен шығындардың ауқымын неғұрлым азайтып және мақсатты пайдалануды дұрыс әрі дәл анықтау міндетті шарт.

Осы мәселеге орай ұйым есептеу жолдарын дұрыс жүйеге келтіре отырып, көрсетілетін қызметін басқарудың заңдылықтары халық шаруашылығында өркендеуіне жол береді.

Нарықтық экономиканың нағыз шарықтап келе жатқан шағында күрделі экономикалық механизмді басқару дәл, әрі нақты жүргізілген есеп арқылы ғана жүзеге асуы тиіс.

Түйін сөздер. ХҚЕС – халықаралық қаржылық есеп стандарттары, талдау, менеджер, банк, акционер, инвестор, аудит, консалтингтік фирмалар, резерв, бизнес-жоспар, өтімділік, төлем қабілеттілігі, коэффициент, рентабельділік.

Аннотация. Целью работы является изучение и критическая оценка финансовой отчетности как основной информационной базы анализа систем финансового анализа, отобранных систем и определения ее значимости в условиях данной организации.

В условиях современной рыночной экономики ведение бухгалтерского учета является важнейшим и обязательным условием системы управления. Бухгалтерский учет является единственной системой, которая четко характеризует основные задачи, определяющие состояние и экономическое положение организации. На сегодняшний день, что касается бюджетных учреждений, то, придавая большое значение самым передовым вопросам, то есть средствам, выделенным из бюджета, необходимо минимизировать масштаб затрат и четко определить целевое использование.

В связи с этим, организация должна правильно систематизировать вычислительные пути, закономерности управления предоставляемыми услугами позволяют развиваться в народном хозяйстве.

Управление сложным экономическим механизмом в настоящий момент в рыночной экономике должно осуществляться только с точным и четко проведенным расчетом.

Ключевые слова: МСФО-международные стандарты финансовой отчетности, анализ, менеджер, банк, акционер, инвестор, аудит, консалтинговые фирмы, резерв, бизнес-план, ликвидность, платежеспособность, коэффициент, рентабельность.

Annotation. The purpose of the work is to study and critically evaluate financial statements as the main information base for the analysis of financial analysis systems, selected systems and determine its significance in the conditions of this organization.

In today's market economy, accounting is the most important and mandatory condition of the management system. Accounting is the only system that clearly characterizes the main tasks that determine the state and economic situation of the organization. Today, with regard to budgetary institutions, attaching great importance to the most advanced issues, that is, the funds allocated from the budget, it is necessary to minimize the scale of costs and clearly define the intended use.

In this regard, the organization must properly systematize the computational pathways, patterns of management of services provided allow to develop in the national economy.

The management of a complex economic mechanism at the moment in a market economy should be carried out only with an accurate and well-conducted calculation.

Keyword: IFRS-international financial reporting standards, analysis, Manager, Bank, shareholder, investor, audit, consulting firms, reserve, business plan, liquidity, solvency, ratio, profitability.

1 кесте

Әр түрлі ақпарат қолданушыларының қаржылық есептілігінің талдау мазмұны

Ақпарат қолданушысы	Қаржылық есептілік талдауының мазмұны
Ішкі қолданушылар	
Ұйымменеджерлері	Өндірістік және қаржылық ресурстарды қолдану өнімділігін бағалау, резервтерді анықтау, оның ұлғаюының резервтерін анықтау Тауарлар мен өнімдерді сату динамикасын талдау, қызметтің жекелеген сегменттерінің кірістілігін бағалау Кірістер мен шығыстардың арақатынасын талдау, қаржылық көрсеткіштерді оңтайландыру жолдарын анықтау Төлем қабілеттілігін, дебиторлық және кредиторлық берешек жағдайын талдау, ұйымның қаржылық тұрақтылығын бағалау Зерттеу басқару шешімдерін негіздеу үшін қажет басқа мәселелер
Басқа жалданған жұмысшылар	Сату, еңбек шығындары, пайда, оның ішінде әлеуметтік төлемдер беруге бағытталған динамиканы бағалау
Сыртқы қолданушылар	
Меншік иелері (акционерлер, қатысушылар, құрылтайшылар)	Шығыстардың орындылығын және қаржылық нәтижелер динамикасын бағалау. Ұйымның қаржылық тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін талдау, оның қызметінің тиімділігін бағалау. Шығындардың, өнімсіз шығындар мен шығындардың себептерін анықтау. Таза пайданы бөлудің құрылымдық талдауы. Дивидендтік саясаттың тиімділігін бағалау.
Банктер	Ұйым мүлкінің құрамы мен құрылымын бағалау Төлем қабілеттілігі мен қаржылық тұрақтылықты талдау Ұйымның ақша ағындарын талдау Меншікті капитал мен қарыз капиталын пайдалану тиімділігін бағалау Дебиторлық және кредиторлық берешектің жай-күйін, құрылымын және динамикасын талдау Бұрын алынған несиелер мен қарыздар бойынша есеп айырысуларды зерттеу

продолжение на след. стр. ►

Жеткізушілер мен сатып алушылар	Ұйымның төлем қабілеттілігін талдау Мерзімі өткен дебиторлық және кредиторлық берешекті анықтау Ұйымның қаржылық тұрақтылығы мен іскерлік белсенділігінің тиімділігін бағалау
Инвесторлар	Ұйымның қаржылық жағдайын және оның бәсекеге қабілеттілігін бағалау Сату көлемінің, қаржылық нәтижелердің динамикасын талдау және ұйымның кірістілігін бағалау Меншікті капитал мен қарыз капиталын пайдалану тиімділігін бағалау
Салық қызметтері, бюджеттен тыс қорлар	Қаржылық есептіліктің салық декларациясына, жалақы туралы есептілікке сәйкестігін бағалау Салықтар, алымдар мен сақтандыру сыйлықақылары бойынша есептеулердің уақтылығы мен толықтығын талдау
Аудит, ақпараттық және консалтингтік фирмалар	Кәсіпорындағы жағдайды жақсарту, нақты жобаға, компанияға бос капиталды инвестициялау бойынша өз клиенттеріне ұсыныстар әзірлеу үшін ұйымның қаржылық жағдайын және нәтижелерін талдау
Сауда-өндірістік бірлестіктер, федералды және аймақтық мемлекеттік органдар	Федералды, салалық және аймақтық деңгейдегі ұйымдардың қаржылық жағдайын және нәтижелерін салыстырмалы талдау Саладағы, аймақтағы кәсіпорындардың даму перспективаларын анықтау

КІРІСПЕ. «Анализ» сөзі «analysis» грек тілінен аударғанда ыдырауды, есептеу, бөлшектеу мағынасын білдіреді. Талдау – белгілі бір көрсеткіштерді немесе нәтижелерді маңызды қатынастарды, кез-келген шешім қабылдауға арналған ақпаратты анықтау үшін зерттеу әдістерінің жиынтығы. Әр түрлі авторлар өз анықтамаларында осы анықтаманың белгілі бір жақтарын атап көрсетеді, біз әртүрлі ресейлік ғалымдардың талдауының анықтамаларында ерекшеліктерді бөліп көрсетеміз. Ковалев анализді адамның барлық практикалық және ғылыми іс-әрекетінің негізін құрайтын өте кең анықтама ретінде анықтайды. Аналитикалық әдістер ғылымда кеңінен таралған және көбінесе «талдау» анықтамасы жалпы жаратылыстану ғылымдары мен гуманитарлық ғылымдардағы, сондай-ақ практикалық қызметтегі кез-келген зерттеуді білдіреді. Кез келген ғылыми-практикалық зерттеу, оның ажырамас бөлігі талдау

процедурасы (қолданбалы немесе фундаменталды) болып табылады және зерттеуші бөлінбейтін құбылыстың қарапайым сипаттамасынан оның құрылымын зерттеуге көшкенде, әдетте оның бірінші кезеңін құрайды.

Қазіргі уақытта ХҚЕС бойынша жасалған қаржылық есептілік талдауының келесі пайдаланушылары бар.

Экономикалық талдау – бұл ұйымның экономикалық қызметін талдау, белгілі бір шешімдер қабылдау, ұйымның даму болашағын болжау және анықтау әдістері туралы жүйелі ғылым.

В.В.Савицкая экономикалық талдау тұжырымдамасын құраушы бөліктерге бөлуге және байланыстар мен тәуелділіктердің барлығын зерттеуге негізделген «экономикалық құбылыстар мен процестердің мәнін түсінудің ғылыми әдісі» ретінде береді.

Кез келген ғылым сияқты, экономикалық талдаудың да өзіндік ерекшеліктері бар:

- зерттеу нәтижелерін кәсіпорын иелерінің мақсаттары мен мүдделеріне бағыттау;

Ғылыми зерттеулер үшін әртүрлі ақпараттарды, сонымен қатар өндіріс есебінің деректерін пайдалану;

- мемлекеттік органдардың талдауды реттеудің жоқтығы;

- кешенді талдау, кәсіпорынның барлық аспектілерін өзара байланыста және шартты түрде зерттеу;

- коммерциялық құпияны сақтау мақсатында талдау барысында алынған нәтижелердің құпиялылығы.

Шаруашылық қызметті экономикалық талдаудың негізгі міндеттері:

1. экономикалық құбылыстарды, салыстыру базасынан оң және теріс ауытқулардың факторлары мен себептерін зерттеу;

2. Шаруашылық қызметтің тиімділігін объективті бағалау;

3. бизнес-жоспарлардың ғылыми негіздемесі, олардың орындалу барысын бақылау;

4. ішкі резервтерді, өндірістің өсуі мен өзіндік құнын төмендетудің пайдаланылмаған мүмкіндіктерін анықтау, нақты тәжірибені зерттеу және синтездеу;

5. басқару шешімдерін негіздеу;

6. күтілетін экономикалық нәтижелерді болжау.

Кәсіпорынның экономикалық қызметін талдаудың және оның тиімділігін бағалаудың негізгі принциптері:

- 1) Талдау экономикалық құбылыстарды, процестерді және бизнес нәтижелерін бағалаудағы мемлекеттік тәсілге негізделуі керек. Басқаша айтқанда, экономикалық өмірдің белгілі бір көріністерін бағалау кезінде олардың мемлекеттік экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, халықаралық саясат пен заңнамаға сәйкестігін ескеру қажет.

- 2) Бағалау ғылыми сипатта болуы керек, яғни. білімнің диалектикалық теориясының ережелеріне сүйену, өндірісті дамытудың экономикалық заңдарының талаптарын ескеру, ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктері мен озық тәжірибелерді қолдану.

- 3) талдау жан-жақты болуы керек. Зерттеудің күрделілігі барлық байланыстар мен қызмет-

тің барлық аспектілерін қамтамасыз етуді және кәсіпорын экономикасындағы себептік қатынастарды егжей-тегжейлі зерттеуді талап етеді.

- 4) Зерттеліп жатқан әрбір объект күрделі динамикалық жүйе ретінде талданған кезде жүйелік тәсілдеме беру, ол өздері мен қоршаған орта арасында белгілі бір жолмен байланысқан бірнеше элементтерден тұрады. Әр объектіні зерттеу барлық ішкі және сыртқы қатынастарды, оның жеке-леген компоненттерінің өзара тәуелділігі мен өзара тәуелділікті ескере отырып жүргізілуі керек.

- 5) Іс-әрекетті зерттеу объективті, нақты және нақты болуы керек. Ол объективті шындықты шынайы көрсететін сенімді, сенімді деректерге негізделуі керек, ал оның тұжырымдары нақты аналитикалық есептеулерге негізделуі керек. Бұл талап бухгалтерлік есепті, ішкі және сыртқы аудитті ұйымдастыруды үнемі жетілдірудің, сонымен бірге оның есептеулерінің нақтылығы мен дұрыстығын жоғарылату үшін талдау әдістемесін жетілдірудің қажеттілігін білдіреді.

- 6) Экономикалық белсенділікті талдау және оның тиімділігін бағалау тиімді, өндіріс процесіне және оның нәтижелеріне белсенді әсер етуі керек, сонымен қатар жұмыстағы кемшіліктерді, есептеулерді, олқылықтарды анықтап, бұл туралы кәсіпорын басшылығына хабарлайды. Осы принципке сүйене отырып, кәсіпорынды басқару үшін талдау және бағалау материалдарын практикалық қолдану, жоспарлау деректерін әзірлеу және нақтылау қажеттілігі туындайды. Әйтпесе, талдау мақсатына қол жеткізілмейді.

- 7) Талдау жоспарға сәйкес, әр түрлі емес, жүйелі түрде жүргізілуі керек. Бұл талап кәсіпорындарда аналитикалық жұмысты жоспарлау, оны орындаушылар арасында жауапкершілікті бөлу және оның орындалуын бақылау қажеттілігін білдіреді.

- 8) Бағалау жедел болуы керек. Тиімділік жедел және анық талдауға, басқарушылық шешімдер қабылдауға және оларды жүзеге асыруға қабілеттіліктің дәлелі.

- 9) Талдау принциптерінің бірі – оның демократиясы. Қызметкерлердің кең тобын талдауға қатысу прогрессивті тәжірибені және шару-

ашылықтағы қолда бар резервтерді пайдалануды неғұрлым нақты анықтайды.

10) талдау тиімді болуы керек, яғни. оны жүзеге асыру шығындары бірнеше нәтиже беру үшін қамтамасыз етілуі керек.

Бұл қағидалар кез-келген деңгейде экономикалық қызметті талдау кезінде қолданылуы керек.

Пайда мен шығын туралы есепте біз кірістерді (100%) аламыз және шығыстар мен кірістердің осы баптағы үлесін есептейміз. Әрине, бұл талдау көлденең талдауды толықтырады. Оны есептеу кезінде біз абсолютті де, салыстырмалы деректерді де есептейміз (мысалы, өсу қарқыны). Көлденең талдау жылдамдықты ашып қана қоймайды әр көрсеткіштің өзгеруі және алынған мәліметтер негізінде болашақта оның өзгеруін болжау. Көлденең талдауда біз периодты таңдаймыз, бұрын алынған деректерді базалық мән ретінде аламыз, кейін алынған мәліметтерді есепті алынған кезең ретінде аламыз және осы екі шаманы салыстырамыз. Әдетте, өсу қарқынын есептеу үшін трендті көру үшін екі кезеңнен көп уақытты алу ұсынылады. Біз мақаланың динамикасын көру үшін көлденең талдауды қолданамыз, ол өсу немесе құлдырау үрдісін көруге мүмкіндік береді. Бірақ басқа да факторлар болуы мүмкін екенін ұмытпаңыз осы деректерге әсер етеді (мысалы, инфляция). Көлденең және тік талдау бір-бірін толықтырады және қызмет кезеңдерін салыстыру кезінде өте құнды, олар қызметке, баға деңгейіне және өндіріс көлеміне байланысты айтарлықтай өзгереді.

Өтімділік (төлем қабілеттілік) критерийлері ағымдағы міндеттемелерді өтеу үшін қанша ак-

тивті тез ақшаға айналдыруға болатындығын көрсетеді;

Рентабельділік пен пайдалылық коэффициенттері болуы мүмкін келесі топтарға топтастырылды:

1) тиісті пайда түрлерінің сатылған өнім көлеміне қатынасы ретінде есептелген өткізу рентабельділігінің көрсеткіштері;

2) тиісті пайда түрінің активтердің белгілі бір тобына қатынасы ретінде есептелген активтердің кірістілік көрсеткіштері;

3) тиісті пайда түрлерінің міндеттемелердің белгілі бір тобына қатынасы ретінде айқындалатын капиталдың қаржы көздерінің табыстылығының көрсеткіштері.

ҚОРЫТЫНДЫ. Осылайша, ХҚЕС сәйкес дайындалған қаржылық есептілік оның негізгі принциптерін сақтай отырып, экономикалық талдау әдістерін қолдана отырып талдануы мүмкін. Экономикалық талдау әдісі таңдалады талдаудың мақсаты мен объектісіне, ұйымның көлеміне байланысты. Ең көп таралған әдістер:

1. Көлденең талдау бастапқы мәліметтерді салыстыруға мүмкіндік береді есепті кезеңмен кезең, бұл айырмашылық пен динамиканы көруге мүмкіндік береді көрсеткіштері.

2. Тік талдау. Қаржы құрылымын анықтайды индикаторлар және әр мақаланың нәтижеге әсерін анықтайды.

3. Коэффициентті талдау. Өте жиі кездесетін талдау әдісі. Ол салыстырмалы көрсеткіштер негізінде есептеледі және анықтауға көмектеседі көрсеткіштер арасындағы байланыс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТЕРТІЗІМІ:

1. Абрютин М.С. Гарачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. Учебно-практическое пособие-М. Издательство «Дело и Сервис», 1998-256с.
2. Анализ хозяйственной деятельности в промышленности: Учебник 2-е издание / И.А. Богдиновская, Г.Г. Виноградов, О.Ф. Моргунов и др. под общ.ред. В.И. Стражева – М.М. выш.школа 1998 – 397 с
3. Баканов М.Н., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: Учебник 7 – е, издательство, доп. и перераб. – М: Финансы и статистика, 2002 – 416с
4. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта 2 – е издание, доп.- М.: Финансы и статистика, 2000 – 208с
5. Вакуленко Т.Г., Фомина Л.Ф. Анализ бухгалтерской (финансовой) отчетности для принятия управленческих решений – СПб.: Издательский дом Герда: 2001 – 288с
6. Дюсембаев К.Ш., Егембердиев С.К., Дюсембаева З.К. Аудит и анализ финансовой отчетности: Учебное пособие – Алматы: экономика, 1998 – 294с

УДК 338.48

ДЖ.Р.ЗАЙНАЛОВ,*д.э.н., профессор, Самаркандский институт экономики и сервиса***С.С.АЛИЕВА,***к.э.н., и.о. доцента, Самаркандский институт экономики и сервиса***Д.Ш.ХУСАНОВА***самостоятельный соискатель, Ташкентский финансовый институт*

ПРОБЛЕМЫ КАЧЕСТВА ТУРИСТСКИХ УСЛУГ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация. Статья посвящена анализу, оценке, а также формированию качества туристических услуг. Представленная информация авторами связывается с эффективностью организации туризма, через разделение качества туристических услуг по сегментам. В завершении приводятся принципы системы оценки качества туристских предприятий.

Ключевые слова: туризм, турпродукт, качество туристических услуг, система оценки качества туристских предприятий.

Abstract. The article is devoted to the analysis, assessment, as well as the formation of the tourism services quality. The information presented by the authors is associated with the effectiveness of tourism organization, by dividing the quality of tourism services by segments. In conclusion, the principles of a system for assessing the quality of tourism enterprises are given.

Keywords: tourism, tourism product, quality of tourism services, system for assessing the quality of tourism enterprises.

ВВЕДЕНИЕ. Приоритет качества туристских услуг в государственной политике Стратегии социально-экономического развития Республики Узбекистан до 2021 года определен в качестве стратегических документов Президента, правительства Республики Узбекистан: разработана Государственная программа развития туризма в Республике Узбекистан на 2019-2021 гг.

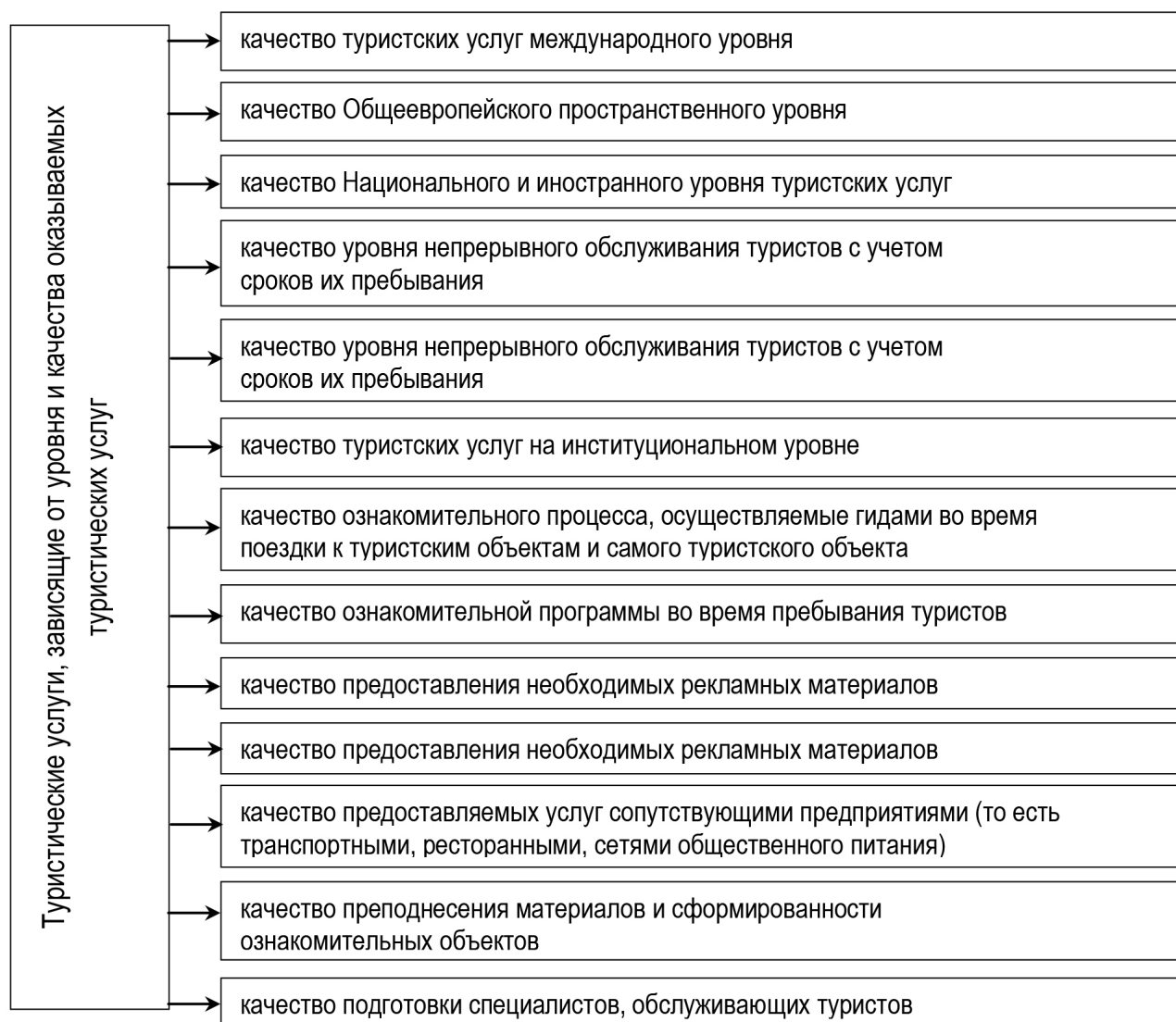
Все большее влияние на реформирование сферы туризма оказывают процессы, происходящие в мире. В частности, Узбекистан активно участвует в интеграционных процессах по совершенствованию туризма и формированию единой кластерной системы и туристского информационного пространства. Государственная политика в области качества туристских услуг ориентирована на новые подходы в реформировании сферы туризма и международные требования к качеству туризма. В Узбекистане существует свой механизм гарантии качества туристских услуг, который постоянно совершенствуется. С целью научно-обоснованного управления качеством туристских ус-

луг необходимо создать Национальную систему оценки качества туристских услуг и Центр с разной целевой направленностью при Государственном комитете Республики Узбекистан по развитию туризма¹. Чтобы этот центр мог осуществлять функции оценки, аккредитации, присвоения квалификаций, или категории субъектов, призванных обслуживать туристов со дня их кредитования до отъезда. К их числу можно отнести гостиницы, рестораны, бары, развлекательные игры, транспортные услуги и др., качество услуг.

Важная особенность последнего – его локализация к конкретным условиям развития отдельных территориальных частей экономики. Его развитие может способствовать трансформации – созданию конкурентной среды. В этих условиях первостепенное значение должно приобрести повышение эффективности регулирования рынка туристических услуг, определение его функций и квалифицированных действий органов власти, но и анализа ряда теоретических и научно-практических проблем, связанных с характеристикой за-

Рис.1

Факторы туристических услуг, зависящих от уровня и качества оказываемых туристических услуг

кономерностей процесса сервисизации экономики в условиях реализации мер в рамках Программы Стратегии развития страны и сфера туристических услуг – это совокупность отношений, функциональным назначением которой является качественное оказание всех видов туристических услуг туристам.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ. Использовались общенаучные методы исследования, как анализ, методы статистической обработки информации.

Результаты и обсуждение. Понятие «качество туристических услуг» связывается с главной целью туризма и эффективностью его организации. Под качеством туруслуг мы понимаем комплекс

характеристик компетенций и профессионального сознания, отражающих способность специалиста осуществлять профессиональную деятельность в соответствии с требованиями современного этапа развития сферы туризма на определенном уровне эффективности и профессионального успеха, с пониманием социальной ответственности, за результаты профессиональной деятельности в целях получения дополнительных финансовых ресурсов.

Качество туристических услуг – сложная категория, относительно сферы туризма, оно также многозначно, и это зависит от уровня оказываемых услуг путешественникам (**см рис.1**):

Проблема качества отражает закономерные процессы социально-экономического развития. Сегодня сфера туризма в Узбекистане находится на пути реформ и кардинальных изменений, касающихся всех туристских предприятий (фирм: введение, почасовое обслуживание, привлечение финансовых институтов для обслуживания туристов и т.д.). Поэтому модернизация сферы туризма и переход к модели на основе новой парадигмы комплексного обслуживания в целом приводит к повышению качества услуг.² На наш взгляд современные проблемы реформирования сферы туризма заключаются в организации и в методологии современного предоставления услуг. Под проблемой мы понимаем противоречие, барьер развития, потребность преодоления, предмет особого внимания, необходимость решения, осмысление непонимания (рис. 2).

Проблемы реформирования сферы туризма в контексте качества оказываемых услуг могут решаться по многим направлениям (рис.3):

Механизм качества услуг и система оценки качества комплексного обслуживания непосредственно связаны с психологической диагностикой, мониторингом качества информации, а также внедрением на туристских предприятиях и других субъектов, призванных обслуживать туристов системы менеджмента качества.

Формирование в Узбекистане систем менеджмента качества в сфере туризма должно быть направлено на достижение такого уровня подготовки специалистов, который отвечал бы современным и перспективным критериям и стандартам, а также способствовал бы актуализации проблем качества услуг, являющихся уникальной сферой деятельности работников туристских предприятий.

В основе решения проблем качества услуг, должна быть использована совокупность средств, технологий (в том числе цифровой) и требований стандартов Международной организации по стандартизации. С учетом вышеизложенного можно дать следующее определение качеству туристских услуг: «Качество – совокупность характери-

Рис.2

Реформирование сферы туризма в контексте качества оказываемых услуг

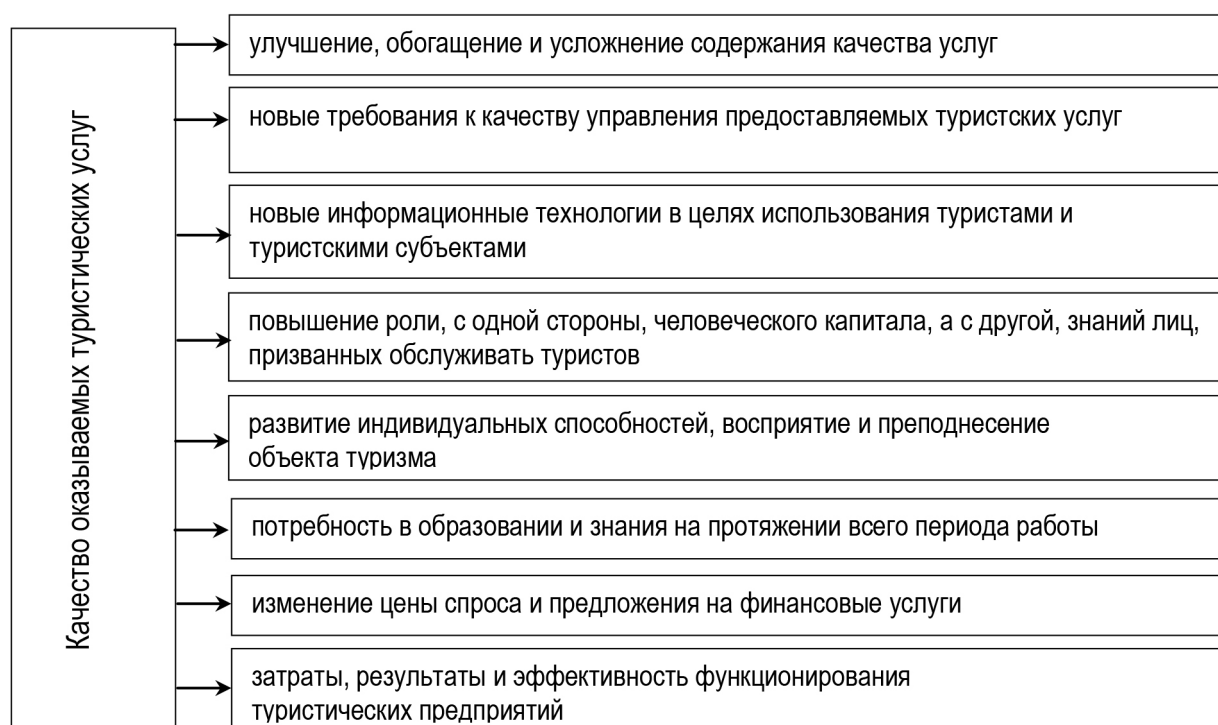

Рис. 3

Схема современного механизма формирования качества туристских услуг

стик туристского объекта, относящихся к способности туристского объекта удовлетворять установленные и предполагаемые потребности туристов». Актуальность создания условий для качественного обслуживания продиктована спецификой деятельности, а именно: работники туристских сфер должны принимать активное участие в создании конкурентоспособной турпродукции.

Внедрение сегментов качества туристских услуг позволяет регулярно проводить мониторинговые исследования качества оказания туристских услуг по следующему алгоритму: проблема → постановка целей и задач → выбор инструментария → объект → обработка результатов → рекомендации → анализ результатов → достижение финансовых результатов.

Что подразумевает оценка качества туристских услуг сегодня? В первую очередь – это качество обслуживания, достигнутые результаты процесса, которые призваны оценить соответствие реальных результатов государственным нормативным требованиям, социальным и личным ожиданиям. Чтобы качество обслуживания оказываемых туристом, не зависимо от места пребывания

должно приносить дополнительные результаты, в том числе финансовые. Это важно, потому что переход к цифровой системе обслуживания и связей между туристскими предприятиями или предприятиями, призванными оказывать дополнительные услуги туристам требует дополнительных расходов. Покрытие их является необходимым условием функционирования туристских предприятий.

Оценка качества услуг, оказываемых туристскими предприятиями, должно способствовать обеспечению единого туристского пространства; повышению уровня информированности потребителей туристскому предприятию для принятия ими жизненно важных финансово-услуговых решений; обоснованности управленческих решений по повышению качества турпродукции.

Достижение поставленных целей требует построения системы оценки качества туристских предприятий на основе следующих принципов:

- реалистичности требований, норм и показателей качества туристских услуг, их социальной и личностной значимости;
- возрастно-психологической адекватности процедур и показателей, непосредственно свя-

занных с посетителями и персоналом, обслуживающим их;

- открытости, прозрачности процедур оценки качества туристских услуг;
- открытости и доступности информации о состоянии и качестве туристских услуг;
- повышения потенциала внутренней оценки и самооценки туристских предприятий;
- осуществления внешней оценки качества услуг;
- разработки процедур, инструментальных средств аттестационных и мониторинговых обследований в целях выявления готовности работников;
- соблюдения преемственности в оказании качественных услуг в туристском пространстве;

Основные задачи контроля за качеством туристских услуг:

1. Оценка готовности к оказанию услуг для учета индивидуальных особенностей туристов до и после приезда их в место назначения.
2. Оценка уровня качества подготовки работников, обслуживающего персонала.
3. Формирование системы измерителей для различных категорий туристов, позволяющей эффективно реализовывать основные функции оценки качества оказываемых услуг.

Основными пользователями информации при этом должны стать не только туристы, но и ближайшие к туристам лица: родители, органы управления, участвующие в организации турпоездов, работодатели, страховые организации и другие субъекты, призванные оказывать дополнительные услуги.

Сегодня в туристских предприятиях необходимо максимально использовать существующие формы контроля качества услуг, в частности, анкетный опрос туристов и лиц, заинтересованных в развитии туризма, мониторинговые исследования, диагностические обследования, сбор статистических данных.

С этой целью, необходимо проводить мониторинговые исследования: «Определение удовлетворенности туристов в туристских услугах», «Мониторинг трудоустройства высококвалифициро-

ванных специалистов», «Мониторинг специалистов по качеству умений и знаний турагентов», «Мониторинг посетителей», «Определение удовлетворенности работодателей уровнем оказанных им услуг», «Рейтинговая оценка работы туристских предприятий».

Результаты мониторинга позволяют администрации всегда иметь оперативную, точную и объективную информацию о текущем состоянии процесса обслуживания туристов своевременно осуществлять методическую поддержку турагентов, вносить необходимые коррективы в обслуживание, что приводит к повышению качества услуг и росту финансовых результатов.

В целом, анализируя качество услуг на современном этапе, можно сделать следующие выводы:

1. Определение категории «качества туруслуг» требует конкретизации и дифференциации в зависимости от объекта и места в системе туристских сфер.

2. Выявлены следующие особенности понимания категории «качества туруслуг»:

- сложность категории «качество туруслуги»;
- неоднозначности в определении «качества туруслуг»;
- зависимость понятия «качество туруслуги» от понимания, что такое «туристские услуги» или «обслуживание туристов»;
- многоаспектность определения «качества туристских услуг»;
- многообразие подходов к понятию «качество туристских услуг»;
- многоплановость определения «качества туристских услуг»;
- многоступенчатость качества туристских услуг;
- многоуровневость качества туристских услуг;
- многокритериальность качества туристских услуг;
- инвариантность и вариативность качества туристских услуг.

ВЫВОДЫ. Проблема качества туристских услуг не имеет окончательного решения. На каждом этапе развития туризма, которое определяется тенденциями социально-экономического развития страны, появляются новые условия, возмож-

ности и потребности. Изменяются критерии качества туруслуг, обостряется проблема управления качеством туруслуг и снова возникает необходимость исследовать и решать эту проблему.

Сегодня важно прогнозировать возможные изменения качества туристских услуг, исследовать

причины и характер этих изменений, а также создавать методики управления качеством услуг в целях формирования дополнительных финансовых ресурсов для последующего развития сферы туризма.

¹Постановление Президента Республики Узбекистан «Об организации деятельности Государственного комитета Республики Узбекистан по развитию туризма» №ПП-2666 02.12.2016

²Зайналов Ж.Р., Алиева С.С., Хусанова Д.Ш. Проблемы укрепления и управления финансами туристических предприятий. // Biznes-Эксперт. 2019. – №8. – С. 101-106

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Узбекистан «О Туризме» №ЗРУ-549 от 18.07.2019 г.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан «Об организации деятельности Государственного комитета Республики Узбекистан по развитию туризма» №ПП-2666 02.12.2016.
3. Зайналов Ж.Р., Алиева С.С., Хусанова Д.Ш. Проблемы укрепления и управления финансами туристических предприятий. // Biznes-Эксперт. 2019. – №8. – С. 101-106

УДК 330.15(075.8)

К.Ж. САДУАКАСОВА,*к.э.н., доцент,***Б.С. КОРАБАЕВ,***м.э.н., старший преподаватель***Г.Н. КАДЫРБЕКОВА***магистрант 1 курса, АО«Финансовая академия»**e-mail:bei2010@mail.ru*

ОЦЕНКА И АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация. В статье рассматривается потребность повышения аналитичности бухгалтерского учета и возрастание роли экономического анализа в обосновании эффективной деятельности хозяйствующего субъекта. А также в экономическом анализе определяется положительные и отрицательные моменты прошлой и текущей деятельности предприятия, сколько для улучшения его работы в будущем. В новых условиях повышается значение анализа показателей определяющих эффективность производства: производительности труда, использование производственных фондов, себестоимости продукции, прибыли, рентабельности.

Ключевые слова: экономический анализ, экономическая эффективность, аналитический подход, основной фонд, основные средства, основные производственные фонды, фондоотдача, фондаемкость.

В настоящее время, все четче проявляет себя потребность повышения аналитичности бухгалтерского учета и возрастание роли экономического анализа в обосновании эффективной деятельности хозяйствующего субъекта.

Сегодня организации осуществляют свою производственно-торговую деятельность на рынке самостоятельно, но в условиях конкуренции. Конкуренция представляет собой состязательность хозяйствующих субъектов, когда их самостоятельные действия ограничивают возможность каждого из них, воздействовать на общие условия обращения товаров и услуг на данном рынке, и стимулируют производство товаров и услуг, которые требуются потребителю. Рыночные регуляторы, соединяясь с конкуренцией, образуют единый механизм хозяйствования, который заставляет производителя (продавца) учитывать интересы и запросы потребителя (покупателя), производить ту продукцию (услуги), которая им требуется. Организации вступают между собой в конкурентные отношения в борьбе за потребителя и проигравший в борьбе, обычно становится банкротом. И, чтобы не стать банкротом, организации должен постоянно следить за хозяйственной ситуацией на рынке и обеспечивать себе высокую

конкурентоспособность. Одним из инструментов исследования рынка и обеспечение конкурентоспособности является экономический анализ деятельности хозяйствующего субъекта [1].

Анализ представляет собой глубокое, научно-обоснованное исследование финансовых отношений и движения финансовых ресурсов в едином производственно-торговом процессе. Он необходим не столько для отражения положительных и отрицательных моментов прошлой и текущей деятельности предприятия, сколько для улучшения его работы в будущем. В новых условиях повышается значение анализа показателей определяющих эффективность производства: производительности труда, использование производственных фондов, себестоимости продукции, прибыли, рентабельности.

Для формирования основных средств используются как собственные, так и заемные средства.

При формировании основных фондов должны быть решены аналитические задачи, которые позволяют дать оценку структуры, динамики и эффективности использования основных средств и долгосрочных инвестиций. Определяющим фактором для выбора данных задач и формирования их набора являются конкретные потребности

управления, содержание принимаемых управленческих решений.

При анализе эффективности вложений предприятия в основные средства, их эксплуатации и воспроизводства должны учитываться следующие принципиальные положения:

- сохраняется ли функциональная полезность основных средств в течение ряда лет;
- совпадает ли момент обновления основных средств с моментом их стоимостного замещения;
- эффективность использования основных средств, их участия в производственном процессе.

Основные фонды организации делятся на следующие группы:

1. Промышленно-производственные.
2. Непромышленные.
3. Фонды непромышленного назначения.

Предметом анализа могут быть различные объекты исследования, изучаемые в зависимости от познавательных целей.

Предмет исследования – хозяйственные процессы и явления в рамках производства. Анализ основывается на комплексе цифровых данных – учетных и отчетных, системе методических приемов их изучения, что обеспечивает взаимосвязанную характеристику различных сторон деятельности предприятия в ее числовом выражении. Таким образом, анализ имеет комплексный характер. В процессе анализа изучаются реально сложившиеся взаимосвязи и взаимозависимости и конечные итоги деятельности предприятия под влиянием определенных производственных и финансовых факторов.

Основные фонды принимают непосредственное участие в производственном процессе. От объема основных фондов, их обновления и модернизации, степени использования зависят объем и качество продукции, прибыль и рентабельность предприятия. В условиях рыночной экономики наиболее рациональное использование производственных фондов увеличивает показатель рентабельности производства. Для предприятия становится невыгодным наличие излиш-

него, бездействующего оборудования. Анализ использования основных фондов проводится с целью повышения эффективности производства и дальнейшего улучшения качества работ, услуг по полному удовлетворению потребностей населения. В связи с этим задачами анализа являются:

- изучение степени обеспеченности предприятий основными производственными фондами
- определение эффективности использования основных средств
- выявление причин или факторов влияющих на их использование
- изучение их влияния на выпуск продукции
- выявление резервов повышения фондоотдачи.

Таким образом, основные средства предприятия представляют собой «богатую почву» для исследования [2].

Основным источником анализа деятельности предприятия является бухгалтерский баланс и те отчетные формы (текущей и годовой отчетности), в которых содержатся данные, дополняющие показатели баланса и раскрывающие причины их изменения.

Таким образом, полнота и достоверность результатов анализа основных средств зависит от степени совершенства бухгалтерского учета, отлаженности систем регистрации операций с объектами основных средств, полноты заполнения, учетных документов, точности отнесения объектов к учетным классификационным группам, достоверность инвентаризационных описей, глубины разработки и ведения регистров аналитического учета.

Анализ эффективности использования основных средств является важным участком бухгалтерского учета в организации: особое внимание уделяется изучению состояния, динамики и структуры основных средств, так как они занимают наибольший удельный вес в долгосрочных активах предприятия.

При данном техническом уровне и структуре основных средств увеличение выпуска продук-

Таблица 1.

Анализ состава, структуры и динамики основных средств

Виды ОС, тыс. тенге	Наличие		Структура %		Отклонение	
	2017 г	2018 г	2017 г	2018 г	Абс.(+-)	Отн.(%)
1	2	3	4	5	6	7
1. Земля	54 980	54 980	25,4	19,8	-	-
2. Здание, тыс.тг	58 444	72 005	27,0	25,9	+24 600	+15,1
3. Авторанспортные средства, тыс.тг	47 405	67 279	21,9	24,2	+8 835	+51,9
4. Машинное оборудование	36 365	56 158	16,8	20,2	+19 793	+54,4
5. Прочие основные средства, тыс.тг	4 821	27 590	8,8	9,9	+22 769	+572,3
Итого	216 459	278 012	100	100	+61 553	+28,4

ции, снижение себестоимости предприятий зависят от степени их использования.

Все показатели использования основных средств могут быть объединены в три группы:

1) показатели экстенсивного использования основных средств, отражающие уровень использования их по времени;

2) показатели интенсивного использования основных средств, отражающие уровень их использования по мощности (производительности);

3) показатели интегрального использования основных средств, учитывающие совокупное влияние всех факторов – как экстенсивных, так и интенсивных.

Анализ начинают с изучения объема, структуры и динамики основных средств, а также анализа эффективности использования производственной мощности предприятия. В ТОО «Соната» при анализе эффективности использования основных средств определяет структуру основных средств.

Рассмотрим, на основании данных предприятия структуру основных средств за 2017-2018 гг (таблица 1)

Из таблицы видно, что в структуре основных средств ТОО «Соната» имеются следующие основные средства: земля, здание, автотранспортные средства, машинное оборудование и прочие основные средства. Из них наибольший удельный

вес в 2018 году занимает здание 72 005 тыс. тенге, земля составляет 54 980 тыс. тенге, автотранспортные средства в 2017 году – 47 405 тыс.тенге, а в 2018 году составляют 67 279 тыс. тенге, машинное оборудование увеличилось на 19 793 тыс.тенге и прочие основные средства, которые составляли в 2017 году 4 821 тыс.тенге, в 2018 году составляют 27 590 тыс.тенге. Общая стоимость основных средств в 2018 году увеличилась на 61 533 тыс. тенге или на 28,4 %. Это объясняется с тем, что в 2018 году были приобретены основные средства.

Одними из основных задач анализа являются – определить обеспеченность предприятия основными фондами, эффективность использования производственной мощности предприятия, определить влияние использования основных фондов на изменение объема продукции и другие показатели, выявить резервы повышения эффективности использования основных средств [2].

Наиболее важный показатель – фондоотдача основных средств, определяемая как отношение стоимости продукции (валовой, товарной или реализованной) к среднегодовой стоимости основных средств.

Следующий обобщающий показатель – фондоемкость. Эта величина, обратная фондоотда-

Таблица 2

Анализ эффективности использования основных средств за 2017-2018 год

Показатели	2017	2018	Отклонение	
			Абсолютное	Относ. %
1	2	3	4	5
1. Доход от реализации (работ, услуг), тыс.т.	273 173	318 055	+44 882	+16,4
2. Среднегодовая стоимость основных фондов, тыс.тг	216 459	278 012	+6 532	3,2
3. Фондоотдача (1/2)	1,26	1,14	-0,12	-0,9
4. Фондоемкость (2/1)	0,79	0,87	+0,08	+1,1

че. Она рассчитывается как отношение стоимости средств к объёму выпускаемой продукции.

Эффективность работы предприятия во многом определяется уровнем фондовооружённости труда, определяемой стоимостью основных средств к числу рабочих (работников промышленно-производственного персонала) предприятия.

Эта величина должна непрерывно увеличиваться, так как от неё зависит техническая вооружённость, а следовательно, и производительность труда.

Также здесь можно рассчитать производительность труда как отношение объёма производства к численности промышленно-производственного персонала.

Этот показатель характеризует объём произведённой продукции на одного работающего.

Показатели фондоотдачи и фондоемкости показывают на сколько эффективно используются основные средства на каждом цеху предприятия. Фондоотдача рассчитывается по всем основным фондам. На фондоотдачу оказывают влияние факторы первого уровня: доля активной части основных фондов, изменение фондоотдачи активной части основных фондов. Увеличение этих факторов будет положительно влиять на общую фондоотдачу [3].

Анализ динамики состава и структуры активов баланса дает возможность установить размер абсолютного и относительного прироста или уменьшения всего имущества предприятия и отдельных его видов.

Рост фондоотдачи как обобщающего показателя использования производственных основных фондов ведет к относительной экономии производственных основных фондов, к увеличению объема выполняемой работы.

Рост фондоотдачи и снижение фондоемкости являются важнейшими факторами улучшения финансовых результатов деятельности предприятия. Конечную эффективность использования основных фондов можно охарактеризовать показателями фондоотдачи, фондоемкости.

Анализ эффективности использования основных средств в течение 2017 -2018 года представлен в таблице 2.

Рассчитав данные показатели эффективного использования основных средств, можно видеть, что их значения говорят о том, что на протяжении анализируемого периода ТОО «Соната» неэффективно использовало основные средства. Показатель фондоотдачи в 2018 году уменьшился на 0,09тенге, по сравнению с 2017 годом, а показатель фондоемкости увеличился на 1,1 % тенге.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тулешова Г.К. Финансовый учет и отчетность в соответствии с международными стандартами. Учебное пособие. Алматы. 2005.
2. Дюсембаев К.Ш., Егембердиева С.К., Дюсембаева З.К. Аудит и анализ финансовой отчетности— Алматы: «Қаржа-қаражат», 1998.
3. Вуд Ф. Бухгалтерский учет для предпринимателей. Пятое изд-е. Пер. с англ. В 4 частях. – М.: Изд-во «Х.В.С», 2008.

УДК 657(075.9)

Б.С. КОРАБАЕВ*м.э.н., старший преподаватель***Л. ХУАНЫШ,***м.э.н., старший преподаватель***Г.Н. КАДЫРБЕКОВА,***магистрант 1 курса, АО «Финансовая академия»**e-mail: bei2010@mail.ru*

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ НА КАЗАХСТАНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация. В современном финансовом мире существует множество различных стандартных инструментов, подходов и технологий, определяющих совокупность необходимой информации, подлежащей раскрытию, и способствующих повышению прозрачности и, как следствие, – привлекательности экономики. Что данные финансовой отчетности служат основными источниками информации для анализа финансового состояния предприятия. Ведь для того, чтобы принять решение, необходимо проанализировать обеспеченность финансовыми ресурсами, целесообразность и эффективность их размещения и использования, платежеспособность предприятия, его финансовые взаимоотношения с партнерами. Оценка этих показателей нужна для эффективного управления организацией. С их помощью руководители осуществляют планирование, контроль, улучшают и совершенствуют направление своей деятельности.

Ключевые слова: финансовая отчетность, международные стандарты финансовой отчетности, МСФО(ОС), бухгалтерский баланс, отчет о движении собственного капитала.

В Послании Президента Республики Казахстан к своему народу «Казахстан-2030» подчеркивается, что конечной целью развития нашей страны является экономический рост, что приоритет экономического роста «будет одним из самых важных и сегодня, и завтра, и в течение следующих тридцати лет». Важную роль в достижении этой цели играет информация, развитие которой окажет воздействие не только на экономический рост, но и на социальную сферу, а также на интеграцию Казахстана в международное сообщество».

Казахстан, занимая сегодня, лидирующие позиции среди стран региона по уровню социально-экономического развития и обладая значительным территориальным преимуществом, может сыграть ключевую роль в превращении Центральной Азии в достойный и самостоятельный регион цивилизованного и благополучного мира, выступить в качестве движущей силы, плацдар-

мом интересов мировых инвесторов по развитию всего Центральноазиатского региона.

В целях поддержания такого высокого статуса государством разрабатываются и реализуются различные мероприятия, направленные на дальнейшее интенсивное развитие страны. В этой связи необходимо отметить, что немаловажную роль в развитии любой эффективной рыночной экономики играет формирование благоприятного инвестиционного климата.

В современном финансовом мире существует множество различных стандартных инструментов, подходов и технологий, определяющих совокупность необходимой информации, подлежащей раскрытию, и способствующих повышению прозрачности и, как следствие, – привлекательности экономики [1].

Обеспечение прозрачности субъектов национальной экономики имеет огромное значение. На сегодняшний день, по признанию мирового финансового сообщества, наиболее эффективным

и перспективным решением поставленного вопроса являются международные стандарты финансовой отчетности.

Финансовая отчетность представляет собой систему обобщенных показателей, которые характеризуют итоги финансово-хозяйственной деятельности предприятия.

Что данные финансовой отчетности служат основными источниками информации для анализа финансового состояния предприятия. Ведь для того, чтобы принять решение, необходимо проанализировать обеспеченность финансовыми ресурсами, целесообразность и эффективность их размещения и использования, платежеспособность предприятия, его финансовые взаимоотношения с партнерами. Оценка этих показателей нужна для эффективного управления организацией. С их помощью руководители осуществляют планирование, контроль, улучшают и совершенствуют направление своей деятельности.

Финансовая отчетность организации является предметом изучения многих заинтересованных пользователей. Кредиторы проводят анализ отчетности с целью минимизации рисков по кредитам, займам и вкладам. Финансовые менеджеры, аудиторы, собственники анализируют финансовые отчеты с целью повышения устойчивости работы предприятия, повышения доходности капитала, принятия обоснованных решений. Публикуемая отчетность содержит информацию для внешних пользователей, например потенциальных деловых партнеров [2].

Глубокое изучение финансовых отчетов раскрывает причины успехов, а также недостатков в работе предприятия, помогает наметить пути совершенствования деятельности организации. Внешние пользователи бухгалтерской информации по данным финансовой отчетности получают возможность: оценить финансовое положение потенциальных партнеров; принять решение о целесообразности и условиях ведения дел с тем или иным партнером; оценить целесообразность приобретения активов той или иной организации; правильно построить отношения с заказчиками; учесть возможные риски предпринимательства и т.д. Для внутренних пользователей финансовая отчетность, а также данные бухгалтерского учета, послужившие основой для ее формирования, являются важными показателями, как для

оперативного управления, так и для контроля сохранности имущества.

МСФО представляют собой систему стандартов учета и отчетности, которая обеспечивает достоверной информацией не только внешнего пользователя – инвестора, но и органы управления предприятием.

Финансовые отчеты – важный инструмент формирования и контроля, предназначенный для решения проблем больших компаний, порождаям разделением собственности и управления. Иначе говоря, учет – это часть системы управления корпорацией, цель которой – побуждать менеджеров действовать в интересах собственника фирмы.

В рыночной экономике финансовая отчетность играет весьма важную роль, поскольку выступает в качестве одного из основных источников информации для многих групп ее пользователей. Содержание и структура бухгалтерской отчетности в последние годы претерпели существенные изменения. Отчетность приблизилась по своим параметрам к международным требованиям, но процесс ее совершенствования как на отечественном, так и международном уровнях носит перманентный характер. Вопросы реформирования бухгалтерской отчетности постоянно обсуждаются на казахстанских и международных конгрессах бухгалтеров и других профессиональных форумах. Речь идет прежде всего о создании эффективной системы отчетных данных, позволяющих пользователям получать всю необходимую по количественным и качественным параметрам информацию [3].

Рассмотрение вопросов формирования и использования финансовой отчетности является весьма значимым при подготовке специалистов в области управления и в первую очередь в области бухгалтерского учета.

В условиях рыночных отношений резко возрастает значение достоверной и объективной бухгалтерской отчетности, так как анализ ее показателей позволяет определить истинное имущественное и финансовое положение организации.

Финансовая отчетность – это единая система данных об имущественном и финансовом положении организации и результатах ее

Таблица 1

Состав финансовой отчетности в США

ВСЯ ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ			
Регулируется FASB			Другие данные финансовой отчетности
Регулируется аудиторскими стандартами и AICPA			
Базовые отчеты	Примечания к финансовым отчетам	Дополнительная информация	
	<i>Примеры</i>	<i>Примеры</i>	<i>Примеры</i>
Отчет о финансовом положении – Balance Sheet	Учетная политика	Изменения цен	Материалы управленческого анализа
Отчет о прибылях и убытках – Income Statement	Начисление задолженности	Данные о запасах нефтепродуктов	Информация для акционеров
Отчет о движении денежных средств – Cash Flow Statement	Методы учета запасов		
Отчет о собственном капитале – Owners' Equity Statement	Альтернативные оценки активов и пассивов		

хозяйственной деятельности, формируемая на основе данных бухгалтерского (финансового) учета.

Финансовая отчетность позволяет оценить общую стоимость имущества, стоимость иммобилизованных и мобильных средств, материальных оборотных средств, величину собственных и заемных источников средств организации [4].

В соответствии с Законом Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 года, финансовая отчетность, за исключением отчетности государственных учреждений включает в себя:

- 1) бухгалтерский баланс;
- 2) отчет о прибылях и убытках;
- 3) отчет о движении денежных средств;
- 4) отчет об изменениях в капитале;
- 5) пояснительную записку.

Если сравнивать с другими странами, в США максимально значение отчета о прибылях и убытках и растет значение отчета о движении денежных средств. В России, как и в Казахстане наибольшее значение предается бухгалтерскому балансу. (таблица 1).

К организациям публичного интереса в Республике Казахстан в соответствии с пунктом 7 статьи 1 Закона Республики Казахстан № 234-III от 28 февраля 2007 года «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» относятся: финансовые организации, акционерные общества (за исключением некоммерческих), организации-недропользователи (кроме организаций, добывающих общераспространенные полезные ископаемые) и организации, в уставных капиталах которых имеется доля участия государства, а также государственные предприятия, основанные на праве хозяйственного ведения.

Мониторинг за состоянием перехода организаций публичного интереса на МСФО осуществляется через Депозитарий финансовой отчетности. Депозитарий позволяет обеспечить доступность и прозрачность финансовой отчетности организаций, что повышает инвестиционную привлекательность Казахстана и способствует повышению качества и достоверности информации о финансово-хозяйственной деятельности организаций, на основе которой пользователям,

Таблица 2

Формы финансовой отчетности по МСФО и НСФО

Формы финансовой отчетности	По МСФО	По НСФО
Баланс	+	+
Отчет о прибылях и убытках	+	+
Отчет о движении денежных средств	+	+
Отчет об изменениях в капитале	+	-
Пояснительная записка	+	-

предоставлена возможность принятия обоснованных экономических решений [5].

Постановлением Правительства Республики Казахстан от 23 декабря 2008 года № 1228 создан Депозитарий финансовой отчетности для организаций публичного интереса, представляющий собой электронную базу данных финансовой отчетности, ежегодно сдаваемой организациями публичного интереса, с открытым для пользователей доступом (веб-сайт www.dfo.kz). Депозитарий позволит обеспечить доступность и прозрачность финансовой отчетности организаций, что повысит их инвестиционную привлекательность, а также будет способствовать повышению качества и достоверности информации о финансово-хозяйственной деятельности организаций, на основе которой пользователи смогут принимать обоснованные экономические решения.

Финансовая отчетность составляется и представляется внешним пользователям на многих предприятиях по всему миру. Хотя финансовая отчетность может быть похожа в разных странах, существуют различия, определяемые разными социальными, экономическими и законодательными причинами. Национальные требования по составлению финансовой отчетности варьируются в зависимости от пользователей финансовой отчетности [6].

Организации публичного интереса (кроме финансовых организаций) обязаны публиковать годовую финансовую отчетность в периодических печатных изданиях в соответствии с перечнем,

формами, утвержденными уполномоченным органом.

Финансовые организации публикуют годовую финансовую отчетность в порядке, установленном законами Республики Казахстан.

Формы финансовой отчетности, которую должны представлять публичные организации по МСФО, а также сравнение их НСФО представлены таблице 2.

Итак, если публичные организации обязаны представлять все 5 форм финансовой отчетности, то субъекты малого и среднего предпринимательства вправе представлять только первые три формы финансовой отчетности.

Во всем мире изменяются требования к действиям и отчетности органов государственного управления. Эти требования формируются исходя из усиления ответственности за эффективное управление финансами, с целью осуществления перехода от управления затратами к управлению результатами и среднесрочному бюджетированию, ориентированному на результат. Переход на международные стандарты финансовой отчетности для общественного сектора является эффективной необходимостью, связанной с возможностью выполнения одной из задач, обозначенной Президентом страны – создание прозрачной и ясной системы управления активами государства. С 1 января 2013 года бухгалтерские службы государственных учреждений будут осуществлять бухгалтерский учет и составление финансовой отчетности согласно новой системы учета, основывающейся на МСФООС. В этой связи, дальнейшее качественное развитие республики

невозможно без опережающего развития системы образования и в целом человеческого капитала. Поэтому на сегодняшний день одним из наиболее важных приоритетных направлений ДМБУ-ГУ определено повышение квалификации бухгалтеров и аудиторов государственных учреждений для овладения ими современных навыков ведения бухгалтерского учета, подготовки и аудита финансовой отчетности, понимания принципов формирования информации в бухгалтерском учете и составления финансовой отчетности в соответствии с НПА, утвержденными уполномоченным органом, и МСФООС [7,8].

Целью перехода является повышение качества и транспарентности финансовой отчетности государственного сектора, масштабное внедрение новой системы ведения бухгалтерского учета, основанной на принципах МСФООС по методу начисления, путем обеспечения эффективного повышения квалификации главных бухгалтеров, специалистов бухгалтерских служб, внутренних и внешних аудиторов и других пользователей в соответствии с передовой международной практикой обучения.

МСФООС разработаны Международной федерацией бухгалтеров (IFAC), миссия которой – служение общественным интересам, укрепление профессии бухгалтера во всем мире, содействие развитию сильной международной экономики путем установления высококачественных стандартов бухгалтерского учета, и их соблюдению и конвергенции на международном уровне [9].

В условиях мировой глобализации все большее значение приобретает необходимость обеспечения конкурентоспособности экономики Республики Казахстан, определяемой главным приоритетом в предстоящий период Президентом страны. При этом глава государства отмечает, что вопросы выживания для казахстанской экономики остались позади, а впереди только выбор наиболее прогрессивного мирового опыта для процветания и стабильного развития.

Надо отметить, что одним из главных атрибутов конкурентоспособности и транспарентности экономики является соответствие системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности международным стандартам. И это не потому, что переход на МСФО (Международные стандарты финансовой отчетности) – это директивная норма,

навязываемая определенными международными финансистами, а современный стиль, необходимый для всеобщего и единообразного понимания финансовой отчетности, служащей основой для интеграции капитала, ускоренного развития экономики.

Внедрение МСФО обусловлено интеграцией Казахстана в мировую экономику, и с предстоящим вступлением в ВТО, направлено на усиление казахстанских организаций на международных рынках. Законом «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» определено, что составление финансовой отчетности в соответствии с МСФО финансовые организации осуществляют с 1 января 2003 года, акционерные общества – с 1 января 2005 года, и иные организации (кроме государственных учреждений) – с 1 января 2006 года [10, 11].

МСФО – как составляющая конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности казахстанских организаций и, как следствие, всей экономики Казахстана, а знание и работа по МСФО – как необходимый, качественный штрих имиджа не только современного бухгалтера и аудитора, но и современного руководителя. Таким образом, выбор, сделанный Казахстаном десятилетия назад, показал свою жизнеспособность, когда Казахстан официально провозгласил выбор пути качественного развития.

В переходе Казахстана на МСФО есть очевидные плюсы, такие как привлечение иностранных инвесторов и повышение качества принятия управленческих решений. Но имеются и проблемы, основная из которых – нехватка квалифицированных кадров, несмотря на наличие собственной системы сертификации специалистов.

В соответствии с задачами, поставленными Главой государства, по поддержке малого и среднего бизнеса необходимо полностью освободить от обязательного ведения бухгалтерского учета индивидуальных предпринимателей, и установить градацию остальных субъектов предпринимательства по категориям в целях применения ими различного порядка ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности [12].

Проблему сложности применения МСФО для малого бизнеса понимает, который уже не первый

год занимается разработкой специализированного стандарта для малого-среднего бизнеса.

В настоящее время стоит задача в подготовке достаточного количества квалифицированных бухгалтеров и аудиторов, понимающих принципы формирования информации в бухгалтерском учете и составлении финансовой отчетности в соответствии с МСФО, владеющих современными навыками ведения бухгалтерского учета, подготовки и аудита финансовой отчетности.

Основными направлениями совершенствования системы подготовки и повышения квалификации кадров в рассматриваемой области являются:

- развитие и совершенствование системы профессиональной сертификации бухгалтеров, аккредитованной уполномоченным органом по вопросам бухгалтерского учета и финансовой отчетности;

- обеспечение соответствия учебных программ подготовки профессиональных бухгалтеров и аудиторов соответствующим международным программам;

- введение обязательной профессиональной сертификации главных бухгалтеров организаций публичного интереса;

- переориентация учебных программ средних и высших учебных заведений, а также программ подготовки профессиональных бухгалтеров и аудиторов на углубленное изучение МСФО и формирование навыков применения их на практике;

- обновление и разработка нового учебно-методического обеспечения по МСФО в образовательном процессе для обучающихся бухгалтерскому учету и аудиту.

С 1 января 2013 года бухгалтерские службы государственных учреждений будут осуществлять бухгалтерский учет и составление финансовой отчетности согласно новой системы учета, основывающейся на МСФО. В этой связи, дальнейшее качественное развитие республики невозможно без опережающего развития системы образования и в целом человеческого капитала. Поэтому на сегодняшний день одним из наиболее важных приоритетных направлений ДМБУ-ГУ определено повышение квалификации бухгалтеров и аудиторов государственных учреждений для овладения ими современных навыков ведения бухгалтерского учета, подготовки и аудита финансовой отчетности, понимания принци-

пов формирования информации в бухгалтерском учете и составления финансовой отчетности в соответствии с НПА, утвержденными уполномоченным органом, и МСФО [13,14].

Принимая во внимание практику внедрения МСФО в практику бухгалтерского учета хозяйствующих субъектов Казахстана, продолжавшейся на протяжении более десяти лет, целесообразно реформирование системы бухгалтерского учета государственных учреждений по переходу на МСФО проводить поэтапно.

На первом этапе необходимо проведение анализа бюджетного законодательства о бухгалтерском учете и финансовой отчетности на возможность разработки стандартов финансовой отчетности для государственного сектора, либо внедрения международных стандартов финансовой отчетности для государственного сектора в рамках разработки методики баланса активов и обязательств государства [15].

Кроме того необходимо:

- изучение наилучшего опыта по внедрению и использованию МСФО в международной практике;

- проведение анализа бюджетного законодательства на соответствие требованиям МСФО;

- определение метода, применимого для государственного сектора Казахстана, т.к. МСФО предусматривают кассовый метод и метод начисления.

- обучение и подготовка квалифицированных кадров в рамках перехода на МСФО.

- разработка нормативно-правовой базы по переходу на МСФО. Таким образом, предполагаются следующие мероприятия по дальнейшему развитию бухгалтерского учета и аудита в Казахстане:

- обеспечение принятия проектов Законов Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам бухгалтерского учета и финансовой отчетности»;

- разработка упрощенных стандартов финансовой отчетности для субъектов малого и среднего предпринимательства;

- активизация участия профессиональных общественных объединений в развитии и регулировании бухгалтерской и аудиторской профессии;

- совершенствование системы подготовки и повышения квалификации кадров бухгалтерского учета и аудита, а также пользователей финансовой отчетности в соответствии с международными стандартами;

- развитие международного сотрудничества в области бухгалтерского учета и аудиторской деятельности;

- расширение сферы контроля на качество финансовой отчетности подготовленной по МСФО;

- совершенствование бухгалтерского учета и отчетности в государственном секторе и переход на стандарты, соответствующие международным требованиям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бархатов А. П. Международный учет: Учебное пособие. – М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2001.
2. Ануфриев В.Е. О реформировании казахстанской системы бухгалтерского учета и отчетности. // Бюллетень бухгалтера, 2005. №8
3. Блейк Дж., Омат О. Европейский бухгалтерский учет. М.: Филинь, 2007.
4. Стуков С.А., Стуков Л.С. Международная стандартизация и гармонизация учета и отчетности. М.: Бухгалтерский учет, 2003..
5. Курмантаева А.С. Бухгалтерский учет: отечественная система и международные стандарты.– Караганда, 2005.
6. Реформа бухгалтерского учета./ сост. В. И. Скала и др. А.:Lem, 2005.
7. Учет по международным стандартам: Учеб.пособие. – 3-е изд. / Под ред. Даубасова Ш.К. – А.: Фонд Развития Бухгалтерского Учета, 2005.
8. Нурсеитов Э.О. Бухгалтерский учет в организациях. Издательство «ЛЕМ». – Алматы, 2006 г.
9. Международный стандарт финансовой отчетности 1 «Представление финансовой отчетности»
10. Концепция развития системы бухгалтерского учета и аудита в Республике Казахстан на 2007–2009 гг.
11. Статья Шолпанкулова Б.Ш. вице-министра финансов Республики Казахстан «О реформе бухгалтерского учета в государственном секторе»
12. Статья Айтжановой Ж.Н. «Основные тенденции развития системы бухгалтерского учета и аудита в Казахстане»
13. Аскарров Т. Проблемы внедрения МСФО на казахстанских предприятиях. // КаржыКаржа, 2008, №1.
14. Садиева А.С., Жуматов М.К., Тлеуова Э.М., Акимова Б.Ж., Бухгалтерский учет в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности: учетное пособие. – Астана., 2011г.
15. Журнал «Бухгалтер плюс компьютер» №5 2017 г

УДК657(075.6)

С.А. БЕКХОЖИН,*м.э.н., старший преподаватель***И.В. ФОМКИНА,***студент 3 курса, АО «Финансовая академия»**e-mail:inna.fomkina@mail.ru*

ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Андапта. Салықтар қазіргі көптеген мемлекеттердің бюджеттерінің кіріс бөлігін толықтырудың маңызды көзі болып табылады. Олар экономикалық және әлеуметтік міндеттерге сәйкес ұлттық табысты бөлу мен қайта бөлуді қамтамасыз ететін қаржылық қатынастардың бір түрі. Жер салығы Қазақстан Республикасының салық жүйесінде ерекше орынға ие. Қазақстанда есептеу және төлеу тәртібі әр түрлі жерлер үшін өзіндік сипаттамаларға ие. Мақалада келесі мәселелер қаралады: жерді тиісті санаттарға бөлу, жер салығын төлеушілер, елді мекендердің жерлеріне салық салу мақсаты, елді мекендер жерінің ставкалары, жер салығын төлеу және декларация беру тәртібі.

Түйін сөздер: салық салу, елді мекендер жері, жер салығы, жылжымайтын мүлік, салық төлеуші, салық ставкасы, ағымдағы төлемдер, декларация.

Аннотация. Налоги являются важнейшим источником пополнения доходной части бюджетов большинства современных государств. Они представляют собой форму финансовых отношений, обеспечивающих распределение и перераспределение национального дохода в соответствии с экономическими и социальными задачами. Земельный налог занимает особое место в налоговой системе Республики Казахстан. В Казахстане порядок исчисления и уплаты, имеет свои особенности для различных видов земель. В статье рассмотрены следующие вопросы: отнесение земель к соответствующим категориям, налогоплательщики земельного налога, цель налогообложения земель населенных пунктов, ставки на земли населенных пунктов, порядок уплаты земельного налога и подачи декларации.

Ключевые слова: налогообложение, земли населенных пунктов, земельный налог, недвижимость, налогоплательщик, ставка налога, текущие платежи, декларация.

Abstract. Taxes are the most important source of replenishment of the revenue side of the budgets of most modern states. They are a form of financial relations that ensure the distribution and redistribution of national income in accordance with economic and social tasks. Land tax has a special place in the tax system of the Republic of Kazakhstan. In Kazakhstan, the procedure for calculating and paying has its own characteristics for various types of land. The following issues are considered in the article: the assignment of land to the relevant categories, taxpayers of land tax, the purpose of taxation of land of settlements, rates on land of settlements, the procedure for paying land tax and filing a declaration.

Keywords: taxation, land of settlements, land tax, real estate, taxpayer, tax rate, current payments, declaration.

Земельный налог занимает особое место в налоговой системе Республики Казахстан. Несмотря на сравнительно невысокую долю земельного налога в общем объеме доходных поступлений, земельный налог выступает в

качестве важного источника формирования местных бюджетов.

В условиях рыночной экономики особую актуальность приобретает совершенствование платы за земли населенных пунктов, которая выступает

в качестве одного из основных факторов развития рыночных отношений в народном хозяйстве.

В Республике Казахстан в целях налогообложения все земли рассматриваются в зависимости от их целевого назначения и принадлежности к соответствующим категориям. [1].

В соответствии с действующим законодательством землями населенных пунктов признаются земли, используемые и предназначенные для застройки и развития населенных пунктов.

С введением частной собственности на землю и признанием земли недвижимым имуществом, земли городов и иных населенных пунктов стали наиболее привлекательны для инвесторов. Эти земли и расположенные на них строения являются наиболее ценными объектами недвижимости, которые служат источником стабильных высоких налоговых поступлений в бюджет.

Основное целевое назначение земель населенных пунктов состоит в том, что они служат территориальным операционным базисом для размещения жилых, производственных, офисных, социально-культурных зданий, сооружений и объектов, предназначенных для удовлетворения потребностей населения.[2].

Земли населенных пунктов для целей налогообложения разделены на две группы:

- 1) земли населенных пунктов, за исключением земель, занятых жилищным фондом, в том числе строениями и сооружениями при нем;
- 2) земли, занятые жилищным фондом, в том числе строениями и сооружениями при нем.[1].

Производится ограничение земель населенных пунктов от земель иных административно-территориальных образований городской чертой, поселковой чертой, чертой сельского населенного пункта. Установление и изменение границ (черты) населенных пунктов производится на основе утвержденной в установленном порядке градостроительной документации по совместному представлению соответствующих органов землеустройства, архитектуры и градостроительства. [3].

В облагаемую налогом площадь включаются земельные участки, занятые строениями и сооружениями, участки, необходимые для их содержания, а также санитарно-защитные зоны объектов,

технические и иные зоны, если они непредоставлены другим гражданам и предприятиям. [4].

Однако, существуют объекты, которые освобождаются от уплаты земельного налога. Налогообложению не подлежат следующие категории земель: земли особо охраняемых природных территорий, земли лесного фонда, земли водного фонда, земли запаса. [1].

Целью земельного налога является обеспечение экономическими методами рационального использования земель и формирование доходов бюджета для осуществления мероприятий по землеустройству, повышению плодородия земель, их охране, а также для социально-культурного развития территории. [4].

Поэтому важное теоретическое и практическое значение имеет разработка концепции платы за земли городских населенных пунктов. Теоретической и методологической основой данной концепции выступают основные принципы налогообложения, разработанные Адамом Смитом, который в своей работе «Исследование о природе и причинах богатства народов» (1776 г.). Он обосновал четыре принципа или закона налогообложения, которые в обобщенном виде заключаются в следующем.

1. Граждане должны вносить налоги для поддержки правительства в доле, соответствующей их возможностям, в доле к доходу, которую они могут платить для обеспечения им покровительства государства.

2. Величина налога, уплачиваемая индивидуумом, должна быть четко определена и не может быть произвольной. Время платежа, способ его внесения, взимаемая сумма должны быть ясны и понятны как для данного налогоплательщика, так и для всякого любого другого гражданина.

3. Каждый налог должен взиматься в такие сроки и таким образом, которые были бы удобны для налогоплательщика.

4. Изъятие налога должно носить в меньшей мере негативные последствия для благосостояния народа, чем преимущества для государства.

Целью разработки концепции платы за землю населенных пунктов выступает необходимость использования рентных доходов для общественных нужд, что будет способствовать повышению эффективности народного хозяйства, ускорению научно-технического прогресса,

рациональному использованию ресурсов, созданию устойчивых условий воспроизводства в национальной экономике. [5].

Налогоплательщики по данному налогу определяются на основании государственных актов, свидетельств и других документов, удостоверяющих права на землю. Основанием для признания организаций и физических лиц налогоплательщиками земельного налога являются документы, удостоверяющие право собственности, право постоянного (бессрочного) пользования, в том числе акты, изданные органами государственной власти или органами местного самоуправления о предоставлении земельных участков.

Таким образом, земельный налог уплачивают те, кто имеет земельный участок на праве собственности, на праве постоянного землепользования или на праве первичного безвозмездного временного землепользования. Если земельный участок передан в финансовый лизинг, то плательщиком налога является лизингополучатель. Но в случае передачи земельного участка в аренду (например, ИП передает в аренду юрлицу), плательщиком земельного налога является арендодатель. Инвалиды, пенсионеры, лица, приравненные по льготам и гарантиям к участникам и инвалидам Великой Отечественной войны, не платят налог за земельные участки жилищного фонда и придомовые участки, но при этом платят налог за участки, переданные им в пользование или в аренду. [6]

В Республике Казахстан исчисление данного налога производится путем применения соответствующей налоговой ставки к налоговой базе отдельно по каждому земельному участку.

Если участок относится к землям населенных пунктов, ставки зависят от региона и целей использования.

Налоговой базой при исчислении налога на земли населенных пунктов является площадь участка. На землю для физических лиц предоставленную для ведения подсобного хозяйства, дачного строительства, садоводства, ставки установлены следующие:

- до 0,5 гектар – 20 тенге за 0,01 га
- 0,5 гектар – 100 тенге за 0,01 га.

Ставки по налогу на землю, на которой строится или уже построено жилище, строение, сооружение, исчисляются в тенге за единицу площади.

- Алматы и Астана – 0,96 тенге
- крупные города – 0,58 тенге
- города Алматинской и Акмолинской области – 0,39 тенге;
- города областного значения – 0,39 тенге;
- города районного значения – 0,19 тенге;
- поселки и села – 0,13, 0,09 тенге. [4].

Наконец, отдельные ставки применяются для придомовых территорий.

Придомовым земельным участком считается часть земельного участка, относящегося к землям населенных пунктов, предназначенная для обслуживания жилого дома (жилого здания) и не занятая жилым домом (жилым зданием), в том числе строениями и сооружениями при нем. [1].

Ставку налога для участков больше 1000 и 5000 кв. метров госорган может снизить.

Существуют отдельные базовые налоговые ставки на придомовые земельные участки. В Астане, Алматы и городах областного значения за участки площадью до 1000 кв. м налог исчисляется по 0,20 тенге за 1 кв. м. Если площадь более 1000 кв. м – 6 тенге за 1 кв. м. В остальных населенных пунктах – 0,20 тенге за 1 кв. м при площади участка до 5000 кв. м, 1 тенге – при площади более 5000 кв. м. [4].

Базовые налоговые ставки на земли населенных пунктов, за исключением земель, занятых жилищным фондом, в том числе строениями и сооружениями при нем определяются статьей 505 Налогового кодекса РК. [1]. За промышленные земли в черте населенных пунктов и земли под автостоянки (паркинги) налоги исчисляются по ставкам, указанным в налоговом кодексе. За земли под автозаправочные станции налог начисляется в 10-кратном размере. Если АЗС находится вне населенного пункта, то маслихатом определяется ближайший населенный пункт, по базовой ставке на земли которого будет исчисляться налог. [4].

Юридические лица и индивидуальные предприниматели, за исключением индивидуальных предпринимателей, применяющих специальный налоговый режим для субъектов малого бизнеса, обязаны исчислять и уплачивать в течение налогового периода текущие платежи по земельному налогу. Уплата текущих платежей производится: не позднее 25 февраля, 25 мая, 25 августа, 25 ноября текущего года. [1].

Размер текущих платежей определяется по объектам налогообложения, которые имеются на нача-

ло налогового периода. Налогоплательщик представляет в срок не позднее десяти календарных дней до наступления очередного (в течение налогового периода) срока уплаты текущих платежей:

- расчет текущих платежей – при возникновении налоговых обязательств в течение налогового периода, за исключением возникших после последнего срока уплаты текущих платежей;
- дополнительный расчет текущих платежей с соответствующей корректировкой размеров таких платежей и распределением их равными долями на предстоящие сроки уплаты – при изменении налоговых обязательств по земельному налогу в течение налогового периода. [8].

Окончательный расчет по земельному налогу осуществляется налогоплательщиком по данным декларации (форма 700.00). Уплата по декларации осуществляется не позднее 10 календарных дней после представления декларации. Физические лица уплачивают налог не позднее 1 октября года, следующего за отчетным налоговым периодом. [9].

Налоговым периодом для исчисления земельного налога является календарный год.

Юридические лица и индивидуальные предприниматели представляют в налоговые органы по месту нахождения объекта обложения расчет

текущих платежей (форма 701.01) до 15 февраля текущего года. [1].

Декларация (форма 700.00) представляется не позднее 31 марта года, следующего за отчетным. Данная декларация состоит из самой декларации и приложений к ней, предназначенных для детального отражения информации об объектах, связанных с обложением налогом. При ее заполнении не допускаются исправления, подчистки и помарки. Если отсутствуют показатели соответствующие ячейки декларации не заполняются.

Приложения к декларации составляются в обязательном порядке при заполнении строк в декларации, требующих раскрытия соответствующих показателей. В случае превышения количества показателей в строках, имеющих на листе приложения к декларации, дополнительно заполняется аналогичный лист приложения к декларации.[9].

Таким образом, земельный налог является одним из видов платежей за землю, взимаемых на территории Республики Казахстан в соответствии с действующим законодательством.

Как и любой другой вид налога, земельный налог является инструментом в перераспределении ВВП государства и оказывает большое влияние на темпы экономического роста.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.08.2019 г.)
2. Государственный (национальный) доклад о состоянии и использовании земель в 2015 г. – М.: Росреестр, 2016. – 206 с. Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.04.2019 г.)
3. Закон Республики Казахстан «О земельном налоге» от 17 декабря 1991 года.
4. Smith, Adam (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. – London: Metalibri, 2007. – 754 p.
5. Е.Л. Джабазян – Уплата земельного налога. «Страховые организации: бухгалтерский учет и налогообложение», 2007, №4
6. Базаркин Д., Лобачева Е. О землях населенных пунктов // ЭЖ-Юрист. 2007. № 1 (456)
7. https://egov.kz/cms/ru/articles/taxation/land_tax_pay
8. Правила составления налоговой отчетности (декларации) по налогу на транспортные средства, по земельному налогу и налогу на имущество (форма 700.00) (приложения 131, 132 к приказу Министра финансов Республики Казахстан от 25 декабря 2014 года № 587) Правила (с 1 января 2018 года).

УДК 657(075.9)

А.С. САДИЕВА,*к.э.н., доцент,***А.С. АЯТОВА,***магистрант 2 курса, АО «Финансовая академия»,**г. Нур-Султан, Казахстан**e-mail:aiat_a_c@mail.ru*

МЕТОДЫ ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ И ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Аннотация. Бухгалтерская экспертиза – процессуальная деятельность специалистов в области бухгалтерского учета, состоящая в производстве экономического исследования различных объектов и даче заключения по специальным вопросам для установления по материалам дела фактических данных и обстоятельств. Специфика бухгалтерской экспертизы проявляется в том, что нужны знания по бухгалтерскому учету, экономике, анализу, аудиту, анализу и оптимизации налогооблагаемой базы, налогообложению и правовым дисциплинам и другим экономическим дисциплинам. Заключение эксперта-бухгалтера – это документ, составленный экспертом в результате проведения бухгалтерской экспертизы, который является особым самостоятельным источником доказательств. Особенностью экспертного заключения является то, что эксперт объясняет конкретный факт на основе знаний, суждений и практического опыта. Свидетель отличается от эксперта тем, что он описывает факт таким образом, как он его помнит, воспринимает и понимает.

Ключевые слова: бухгалтерская документация, финансовая отчетность, бухгалтерская экспертиза, учетная документация.

Термин «экспертиза» происходит от латинского «expertus», что означает «опытный», «сведущий». Бухгалтерская экспертиза является процессуальным действием, состоящим из проведения исследований и дачи заключения экспертом по вопросам, разрешение которых требует специальных знаний в области науки, техники, искусства и ремесла.

Целью бухгалтерской экспертизы как процессуального действия является проведение исследования и дача заключения по вопросам, которые поставлены перед экспертом судьей, подлежащих доказыванию по конкретному делу. Реализация целей бухгалтерско-экспертной деятельности происходит в рамках конкретного гражданского дела и заключается в установлении фактических данных по делу, в отношении которого перед экспертом поставлены вопросы [1].

Бухгалтерско-экспертное исследование структурно состоит из следующих трех стадий:

- предварительное исследование;
- детальное исследование;
- оценка результатов исследования и формулирование выводов.

Практика борьбы в сфере экономики свидетельствует, что лица, часто уничтожают первичные бухгалтерские документы и учетные регистры, в которых нашли отражение подложные записи о финансово-хозяйственных операциях. Это значительно затрудняет работу эксперта-бухгалтера, получение доказательств о преступных действиях конкретных лиц, а следовательно, их разоблачение и привлечение к уголовной ответственности. Так, эксперт-бухгалтер при исследовании материалов по любому делу осуществляет проверку документов. Специальные приемы в бухгалтерской экспертизе делятся на приемы общей и частной методики. К приемам общей методики относятся:

1. Формальная проверка. Устанавливает наличие и правильность заполнения необходимых реквизитов (показателей). При этом осуществля-

ется визуальный осмотр документа (наличие на нем наименования, даты, подписи), его анализ.

2. Арифметическая проверка. Может включать как сложные расчеты, так и простые. Эта проверка выявляет подлоги в первичных документах (например, завышение итогов в платежных ведомостях, занижение сумм начисленных и удержанных налогов).

3. Нормативная проверка документов. Устанавливает соответствие содержания документов правилам, которые зафиксированы в нормативно-правовых актах, то есть выявляются незаконные по содержанию, но правильные по форме документы. Например, списание естественной убыли по акту; выдача подотчетной суммы по авансам не отчитавшимся ранее лицам.

4. Сопоставление документов. Позволяет осуществлять контроль нескольких взаимосвязанных документов (например, ведомость начисления заработной платы сравнивают с нарядом на выполнение работы, а также ее можно сравнить с платежной ведомостью в кассе). Операция, вызывающая сомнение, может быть исследована по нескольким бухгалтерским документам. В зависимости от результатов сходства или различия информации в этих документах решается вопрос об их доброкачественности.

5. Встречная проверка. Позволяет сопоставить отдельные экземпляры одного и того же документа, находящегося в разных организациях, а также сопоставить данные документов, связанных между собой одной и той же операцией. Такие проверки делают при отсутствии материалов ревизии и при небольшом объеме документов. В иных случаях необходимо требовать предварительной документальной ревизии.

6. Метод контрольного сличения. Это сличение приходных и расходных документов, воспроизводящих движение товаров за определенный период времени по каждому наименованию, сорту и цене. Метод заключается в следующем: к остатку определенного наименования товара, указанного в описи на начало инвентаризации, прибавляют объем товара, поступившего за исследуемый период по документам, и отнимают его документальный расход за этот период. Получают максимально возможный остаток на конец отчетного периода. Затем этот остаток сравнивают с фактическим остатком, полученным путем

инвентаризации. Если максимально возможный остаток превышает фактический, то такое превышение называется предполагаемой реализацией, которая документально не оформлена (без деления на недостачу, порчу, пересортицу и реализацию). Иногда остаток фактический может превышать максимально возможный. Это свидетельствует о приписке в инвентаризационной описи, либо о занижении фактического наличия товаров и их цены в инвентарной описи на начало периода, либо о наличии неоприходованного товара, который был получен за исследуемый период [2].

Контрольное сличение выявляет истину путем выдвижения версий о методах, к которым прибегают нарушители в целях сокрытия недостачи (хищения) или сокрытия излишков неоприходованных товаров (сокрытие доходов). Если продукция не приходится и не отражается в документах, в этом случае, кроме контрольного сличения, эксперт может использовать акты и материалы предыдущих ревизий, заключения технологов, экспертов, товароведов, почерковедов по вопросам нормы расхода материалов, замены одних видов сырья и материалов другими, не предусмотренными ГОСТом, использование отходов, установление пересортицы [3].

Вопросы соблюдения технологических процессов производства, формы и расценки оплаты труда, качества продукции, объема работы транспортных средств, изменения первоначальных записей и подписей в первичных и учетных документах решаются с помощью специалистов в других областях знаний.

При необходимости используются и другие приемы исследования. При проведении бухгалтерской экспертизы в первую очередь следует учитывать требования и правила оформления документов, которые обеспечивают их юридическую силу. Составим памятку, которую может использовать эксперт и определить, какие ошибки содержит проверяемый документ, состав реквизитов, имеются ли исправления и т.п. (см. таблицу 1).

Распространенным является мнение, что в бухгалтерской экспертизе исследуются только документы, прошедшие проверку и отражение в бухгалтерском учете. Такой вывод основан на следующих соображениях: во-первых, сведения, содержащиеся в этих документах, хранятся постоянно, что позволяет многократно проверять

их; во-вторых, они обладают высокой степенью надежности и юридической доказательностью.

Действительно, основная часть документальных данных, формирующих контрольную информацию, падает на документы бухгалтерского учета. В современных условиях на долю бухгалтерской учетной информации приходится около 60%. В связи с этим можно утверждать, что хозяйственный учет является важнейшей составной частью информационной системы, играющей базовую роль в решении экспертных задач (таблица 1).

При изучении первичных документов бухгалтер-эксперт учитывает, что каждая хозяйственная операция сопровождается оформлением большого числа взаимосвязанных документов.

При попытке сокрытия в учете следов преступления интеллектуальный подлог совершается, как правило, более простым способом, то есть путем «подгонки» и информационной увязки данных в документах, «наглядно» связанных между собой, и, как правило, в пределах непосредственной доступности исполнителям. Ряд взаимосвязанных документов по времени составляется раньше сомнительного, следовательно, для «увязки» их исправляют задним числом. Это может вызвать потребность в проведении криминалистической экспертизы по техническому исследованию документов. Часть документов защищена системой нумерации в прошнурованных журналах, которая затрудняет приведение всей системы документальных данных в состояние взаимовязки. В связи с этим возможны технические подделки, то есть материальный подлог, также требующий проведения криминалистической экспертизы. Первичные документы в общей информационной цепи не являются истинно первичными, то есть изначальными. Например, у расходного кассового ордера на выплату перерасхода подотчетной суммы – обязательно должен быть источник информации – ранее представленный авансовый отчет, командировочное удостоверение, приказ на командировку и т.д. Поэтому все указанные связи также должны быть проверены. При обнаружении разрыва цепи последовательного оформления документов (отсутствие одного или нескольких взаимосвязанных документов) встает вопрос о достоверности не только первичных документов, но и данных бухгалтерского учета и бухгалтерской (финансовой) отчетности. В то

же время отсутствие документов еще не означает, что их вообще не было. Документы могли быть утеряны, похищены, уничтожены и т.д. Если следственным путем не удастся получить отсутствующую, но необходимую для расследуемого дела информацию, целесообразно проконсультироваться с аудитором, ревизором, экспертом-бухгалтером о возможности ее реконструкции [4].

Если эксперт установит, что неправильно оформленный документ может отражать фактически не совершенную операцию, то он должен расценивать такой документ как подложный. Факт недооформления документа может служить признаком наличия нарушений и злоупотреблений в бухгалтерском учете, а наличие явных нарушений может указывать на участие в совершении злоупотреблений и нарушений работников контрольно-ревизионного отдела или бухгалтерии или службы внутреннего аудита хозяйствующего субъекта. Если документ отражает незаконные по своему содержанию операции, то он не может быть признаны полноценными даже тогда, когда он правильно оформлен и отражает действительно совершенные операции.

Документы, не соответствующие по своему содержанию фактически выполненным хозяйственным операциям, в которых получили отражение вымышленные (фиктивные) хозяйственные операции, называют бестоварными или безденежными. Так, бестоварной называют накладную, которая содержит все необходимые реквизиты (наименование отпущенных товаров, дату отгрузки, подписи поставщика и покупателя), но по которой фактически никакие товары отпущены не были. Подобные документы оформляются как для временного сокрытия недостачи, так и для вуалирования хищений. Безденежным документом будет, например, расходный кассовый ордер с распиской в получении, по которому в действительности деньги получены не были. Так скрывают превышение лимита денежных средств в кассе.

Документы могут просматриваться без предварительной их группировки или классификации в том порядке, как они сброшюрованы. При таком несистематизированном просмотре появляется возможность установления правильности или неправильности каждого документа в отдельности. При этом могут остаться невскрытыми такие факты, как, например, искажение себестоимости продукции вследствие несвоевременного списа-

Таблица 1

Памятка по установлению доброкачественности документов

№ п/п	Требования, предъявляемые к первичным учетным документам	Способы реализации
1	Первичные документы должны легко проверяться: 1) по форме; 2) арифметически; 3) по существу.	Документ должен быть заполнен четко, разборчиво, однозначно и с использованием государственного языка. Используемые при заполнении документа сокращения должны быть общепринятыми, не допускающими двоякого толкования.
2	Первичные документы должны иметь юридическую силу, т.е. содержать ряд обязательных реквизитов, могут быть и дополнительные реквизиты	Обязательные реквизиты предусмотрены Закона «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 №234 и с изменениями и дополнениями: наименование документа, код формы, дата составления, содержание хозяйственной операции, измерители (натуральные, денежные), наименование должностей ответственных за совершение хозяйственной операции и правильность ее оформления, их подписи.
3	Первичные документы должны быть составлены средствами, обеспечивающими сохранность записей в них в течение не менее 5 лет	Записи в первичных документах должны производиться чернилами, пастой шариковой ручки, на пишущей машинке, при помощи вычислительной техники (запрещается использовать простой карандаш, чернила и пасты красного цвета).
4	Ошибки в первичных документах исправляются так, чтобы можно было прочесть исправленное, в кассовых и банковских документах исправления не допускаются	Не допускаются исправления в кассовых и банковских документах. Во все остальные документы исправления вносятся следующим образом: зачеркиваются внесенные в документ неверные сведения, рядом с зачеркнутым делается верная запись; около внесенных исправлений или на полях документа пишется «Исправлено на ...»; лицо, внесшее исправления, подписывается под этой записью и ставит дату исправления; под исправленной записью еще раз подписываются все лица, подписавшие документ до внесения исправления. Процесс исправления всегда трудоемок, легче составить документ заново.

ния израсходованных материалов и произведенных расходов, выплаты по сдельным нарядам за работы, которые фактически не выполнялись, хищение материалов, выписанных по требованиям якобы для нужд производства и т.д. Поэтому несистематизированный просмотр документов не является достаточно надежным и целесообразным методом документальной проверки. Им следует пользоваться при общем предварительном ознакомлении с документами экономического субъекта.

Все более широкое распространение получают оперативные средства связи, в частности факсимильная связь. С её помощью передаются факсы. Факс – документ, полученный с помощью специального аппарата по телефонным каналам связи. Факс является копией переданного документа. По телефаксу могут быть переданы любые виды документов. Если полученные факсы имеют важную информацию и предназначены для длительного использования, их рекомендуют копировать, так как бумага для факсов недолговечна. Однако этот вид связи используют только для передачи оперативной информации, так как документы, переданные по факсу, не имеют подтверждения своей подлинности (в редких случаях документ, переданный по факсу, может приниматься к учету, когда имеется точная уверенность в том, что его оригинал отправлен по почте или с курьером).

Экспертная практика показывает, что многие факты не находят отражения в документах или отражаются в них неправильно. Это случаи несанкционированного движения денег, ценных бумаг, товарно-материальных и др. Такие операции могут совершаться без оформления документов, быть полностью или частично бестоварными или безденежными. Возможность установления таких фактов через некоторое время становится сложной, так как соответствующие материальные ценности могут изыматься посредством списания в расход по завышенным нормам, использоваться для производства неучтенной продукции и т.д. Наиболее точные сведения могут быть получены в ходе оперативного контроля, осуществляемого в момент совершения незаконных операций.

Поэтому эксперт-бухгалтер изучает всю предоставленную ему как специалисту по бухгал-

терскому учету, анализу и контролю установленную и официально приобретенную к делу информацию, освещающую обстоятельства дела, полностью использует все возможные методы и приемы исследования документальных данных, правильно оценивает документальные данные и аргументирует свой вывод так, чтобы этот вывод логически вытекал из исследования, был определенным и исключал возможность двоякого толкования [5].

Специальные приемы в бухгалтерской экспертизе делятся на приемы общей и частной методики. К приемам общей методики относятся:

Приемы частной методики носят специфический характер и используются только в бухгалтерской экспертизе. Например, при расследовании используют черновые записи материально-ответственных лиц. В процессе следствия могут сопоставляться денежные документы неофициального характера (внутреннего учета). К таким документам относится покупочная опись денежной выручки, которую делает кассир. Кроме того, выявление при расследовании дела и исследование двойной бухгалтерии в организации также будет служить материалом для бухгалтерской экспертизы.

Первичным и неотъемлемым элементом бухгалтерской экспертизы является ревизия. Также неотъемлемый элемент бухгалтерского учета и, естественно, судебно-бухгалтерской экспертизы – инвентаризация, которая констатирует реальное имущественное положение хозяйствующего субъекта. При оценке результатов инвентаризации различают следующие виды инвентаризаций:

- 1) по объему (полные, частичные);
- 2) по принадлежности (имущество на предприятии, вне предприятия);
- 3) по цели (вступительные, последующие, при передаче ценностей, ликвидационные);
- 4) по последовательности (от объекта к регистру, от регистра к объекту);
- 5) по субъекту (ординарные -инициатива собственника, экстраординарные -инициатива внешних органов: судебных, финансовых и т.п.);

6) по использованию данных (информативные, доказательные – первые решают экономические, вторые – юридические задачи);

7) по степени агрегирования (дифференцированные, интегрированные);

8) по форме описи (устные, письменные, на механических носителях).

Инвентаризация имеет решающее значение во всех случаях так называемого восстановления учета. Обычно это раскрытие структуры реализуемых (списываемых) ценностей. Эксперт-бухгалтер при производстве бухгалтерской экспертизы:

- устанавливает недостачи и излишки товарно-материальных ценностей;
- проверяет документальную обоснованность расходов товарно-материальных ценностей и денежных средств;
- проверяет обоснованность списания сырья, материалов, готовой продукции и товаров;
- выявляет нарушения финансовой, бюджетно-сметной или кассовой дисциплины;
- устанавливает наличие и размеры приписок к отчетам о выполнении планов;
- определяет соответствие совершенных хозяйственных операций нормативным предписаниям;
- выявляет отрицательные экономические последствия нарушений, злоупотреблений, совершенных конкретными должностными и материально ответственными лицами;
- устанавливает материальный ущерб от совершенных правонарушений и преступлений;
- определяет правильность методики учета, применяемой в данной организации, наличие отклонений от правил учета и отчетности, несоответствие между данными учета и отчетности и т.п.;
- устанавливает правильность или ошибочность методики проведенной документальной ревизии;
- определяет недостатки текущего и последующего финансового контроля;
- выясняет условия, способствовавшие совершению злоупотреблений;
- разрабатывает предложения, направленные на борьбу с нарушениями.

Такие доказательства не имеют юридической силы и не могут быть положены в основу обвинения. Доказательствами признаются любые фак-

тические данные. Никакие доказательства не имеют заранее установленной силы. Каждое доказательство подлежит оценке с точки зрения относимости, допустимости, достоверности, а все собранные доказательства в их совокупности – достаточности для разрешения дела. По общему правилу доказательства признаются недопустимыми, если они получены с нарушением требований процессуального законодательства.

К недопустимым доказательствам также относятся:

- показания подозреваемого, обвиняемого, данные в ходе досудебного производства по уголовному делу в отсутствие защитника, включая случаи отказа от защитника, и не подтвержденные подозреваемым, обвиняемым в суде;
- показания потерпевшего, свидетеля, основанные на догадке, предположении, слухе, а также показания свидетеля, который не может указать источник своей осведомленности.

Допустимыми письменными доказательствами по налоговым спорам являются составленные в соответствии с требованиями Налогового Кодекса протокол показаний свидетеля; акт воспрепятствования доступу должностных лиц налогового органа на территорию или в помещение налогоплательщика; протокол осмотра территорий, помещений налогоплательщика; протокол выемки документов и предметов; заключение эксперта.

Допустимость доказательства характеризуется законностью источника сведений, а также способов получения и фиксации сведений, содержащихся в таком источнике. В юридической литературе практически всеми авторами в той или иной формулировке выделяются следующие компоненты допустимости доказательств:

- а) известность и возможность проверки их происхождения;
- б) компетентность и осведомленность лиц, от которых они исходят и которые их собирают;
- в) соблюдение общих правил доказывания;
- г) соблюдение правил собирания данных определенного вида, гарантирующих от неполноты и искажений;
- д) отказ от включения в них догадок, предположений.

Их особенность в том, что они касаются не только доказательств, а влекут недействительность всех других процессуальных действий и решений. Такая ситуация возникает, например, когда нарушен порядок возбуждения уголовного дела, истекли сроки предварительного расследова-

ния. Недопустимость доказательства порождает и использование ненадлежащих средств доказывания, не соответствующих характеру следов преступления и предусмотренному законом порядку их изъятия: очная ставка, проведенная вместо опознания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ануфриев В.Е. О реформировании казахстанской системы бухгалтерского учета и отчетности.// Бюллетень бухгалтера, 2005. №8
2. Бархатов А. П. Международный учет: Учебное пособие. М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2001.
3. Статья Шолпанкулова Б.Ш. Вице-министра финансов Республики Казахстан «О реформе бухгалтерского учета в государственном секторе»
4. Садиева А.С., Жуматов М.К., Тлеуова Э.М., Акимова Б.Ж., Бухгалтерский учет в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности: учетное пособие. – Астана., 2011г.
5. Журнал «Бухгалтер плюс компьютер» №5 2017 г

УДК 338(075)

А.С. САДИЕВА,*э.ғ.к., доцент***Ә.Е. ӨТЕУЛІ,***2 курс магистранты, «Қаржы академиясы»**АҚ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан**e-mail: bei2010@mail.ru*

БАҚЫЛАУ-БАСҚАРУ ЕСЕБІНІҢ ФУНКЦИЯСЫ РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа. Бақылаудың мәні және негізгі принциптері. Бақылау жоспарлау процесін аяқтап және жаңа жоспарлау шешімдеріне бастама болады. Тиімді бақылау басқарудың – жоспарлау, ұйымдастыру және мотивациялау сияқты функцияларымен үнемі байланысты болу керек. Бақылау функциясының нәтижесі жоспарды қайта құру, ұйымның басқару құрылымын жетілдіру, мадақтау жүйесін жақсарту т.б. түрінде болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: басқару есебі, басқарушылық бақылау, жоспарлау, бақылау функциясы, қағидасы, бақылау жүйесі, әдістері мен әдістемесі және т.б.

Бақылауды ұйымдастыру қазіргі замандағы басқарудың күрделі мәселесі болып табылады, өйткені бақылау функциясы көбіне тікелей басшылардың мойнында бұрынғыша қалып отыр. Американдық басқару әдебиетінде әкімшілік (немесе оперативті, тактикалық) және басқарушылық (немесе жалпы, стратегиялық) бақылау деп ажыратылады. Егер әкімшілік бақылау күнделікті операцияларды бақылап, қайталана беретін және автоматизациялануға оңай көнетін болса, басқарушылық бақылау мақсаттарға жету барысында ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталған және шешім қабылдау мен саясатты жасаудың инструменті болып саналады.

Басқарушылық бақылау ұйым жұмысының тиімділігін көрсететін және стратегиялық шешімдерді түзету, күнделікті қызметті реттеу туралы сапалы информация беру керек. Ол болашақта көптеген ішкі және сыртқы материалдық, қаржылық және еңбек ресурстарын пайдалану тиімділігін талдауды қамтиды. Бұл жерде сандық көрсеткіштен басқа да бағалау қажет, басқаша айтқанда санмен сипаттала алмайтын факторларды ескеру қажет [1].

Ұйым қызметін таңдау және баралау басқарудағы ең күрделі мәселелердің бірі деп саналады. Әр түрлі учаскелерге және басшыларға қазіргі

жағдайда өте дәл және орынды баға беру – тиімді басқарудың басты шарты боп табылады.

Практика жүзінде бақылаудың жалпы басқару аспектілеріне оперативті бақылаудың мәселелеріне қарағанда аз көңіл аударылады. Көп мамандар мұндай практиканың теріс жағын айтып, жалпы бақылау маңыздылығын төмендетпеу керектігін айтады. Бұл әсіресе техникалық прогресс, бәсекелестік экономикалық конъюнктура талаптарының нәтижесінде және де жаңалықтарды енгізу барысында басқару жүйесінің икемділігімен, бейімделінуімен және жетілдіруімен байланысты. Жалпы басқарушылық бақылаудың кемшіліктері, жақсы оперативті бақылау жүйесінің бар болғанының өзінде, неге алып келетінін «Крайслер» және «Локхид Эйркрафт» фирмалағының мысалдарында көрсетуге болады. 70-жылдардың аяғында бұл фирмалардың көрсеткіштері құлдырап кетті. Әр түрлі себептен туған фирма шаруашылығының нашарлауы жалпы бақылаудың кемістігі, оның ішінде технология дамуын бақылау, өндіріс шығындарын бақылау кемшіліктерінен болған, осының нәтижесінде қаражаттар шамадан тыс жұмсалған. Сонымен басқарушылық бақылаудың тиімділігі ұйым тіршілігінде ең маңызды роль атқарады. Басқарушылық бақылау алға қойылған мақсаттарға жетуді қамтамасыз етуден тұрады, сонымен бірге жоспарланған шешімдерді іске асыруды өндірістік информациялардың бағытын ұй-

ымдастыру арқылы орындап тұрады. Бақылау әртүрлі бөлімшелер жұмыстарының нәтижесі туралы информацияны жинап, өңдеп және бара береді.

Бақылау процесс ретінде келесі этаптардан тұрады:

1. Өнірістік процесстерді орындау саласы және басқа операциялар салаларында стандарттарды тарайындау;

2. Нақтылы нәтижелерді нормалармен салыстырып ауытқуларды анықтау;

3. Ауытқуларды жоюға немесе жоспар мен нормаларды қайта құру арқылы іс-қимылдар ұйымдастыру.

Бақылау функциясы – мезгіл-мезгіл басшыны күнделікті жұмыстардың жағдайын, яғни жоспарды орындау барысымен таныстыру болғандықтан, бақылау функциясы мен жоспарлау функциясы арасында тікелей байланыс бар екенін атап өту қажет. Бақылау стратегиялық шешімдерді қабылдау да, оперативті іс-қимылдарды атқаруда да қажет.

Бақылау жүргізу үшін сандық және сапалық нормалар (стандарттар) орнату керек. Нормалар ретінде жұмыстың нәтижесін бағалайтын критерийлер қолданады. Жұмыс істеу нормаларына қойылатын талаптар: олар дәлелді, икемді болуы қажет және жаңа жоспар құрылған сайын жаңартылып тұру керек. Сондықтан жаңа нормаларды жасаған кезде күнделікті қызметті талдап, өткендегі жетістіктерге ықпал еткен факторлар мен себепті анықтау керек және болашақта қосымша ресурстарды және резервтерді пайдалану арқасында қандай жетістікке қолымыз келетінін, ескеру керек. Қызметті талдаудың келесі этапы – информацияны жинау, өңдеу және ұсыну; осының арқасында басқарудың барлық деңгейіне сай стандарттық мерзімді есеп беруді ойлап табу. Бұл есеп берудің уақыты мен көлемі басқару деңгейінде қабылданатын шешімге қажет информацияға байланысты. Неғұрлым бұл деңгей төмен болса, соғұрлым информация егжей-тегжейлі және қысқа мерзімді болады. Ал жоғары деңгейде ол жалпы, қорытынды түрінде болады. Қажет болған жағдайда стандарттық есеп беруден тыс арнайы түрін енгізеді. Сондықтан мәселе бүкіл ұйым және оның – бөлімшелерінің жұмысы мен жеке операцияларын талдай алатын информациялық қызмет көрсететін жүйе құруда болады[2].

Жұмысты талдау дегеніміз – нақты көрсеткіштерді нормалармен салыстыру, жетіспеушілік

тер мен ауытқуларды анықтау және олардың себепін түсіндіру. Кез-келген ауытқуларды дер кезінде зерттеп талдау керек. Өйткені олар кезекті шешімдерді дер кезінде қабылдауға және түзетулерді уақытында енгізуге мүмкіншілік береді. Бұл әрекеттер – нақты нәтижелерді жоспарлық нәтижелерге жақындату – бақылаудың басты және соңғы фазасының негізін құрайды. Бұл жерде жоспарларды түзететін және жаңа норма қайта құру процедурасын ойластырады.

Бақылаудың тиімділігі шешімдердің қаншалықты жылдам және дәлелді қабылданатынына тәуелді.

Бақылау функциясын іске асыру біріншіден, есеп және есеп беру жүйелерін ұйымдастыруға негізделеді. Тиісті бухгалтерлік және қаржылық қызметтер орындары информацияны жинап өңдейді, бұл информация бұрынғы жетістіктерді сипаттайды, мақсаттарды белгілеуге қажет тенденцияларды айқындайды, жоспарларды және нормаларды, сонымен қатар нақты мәліметтерді жоспармен салыстыруға т.б. информацияларды жеткізеді.

Басқарушылық есеп берудің құру принциптері ретінде жауапкершіліктің орталықтары және «негізгі бақылау нүктелерін» қолдану принциптерін келтіруге болады. Басқарушылық бақылау функциясын орындау кезінде, қазіргі уақытта белгілі «ауытқулар бойынша басқару» және «мақсатты басқару» принциптері де қолданады.

Жауапкершілікті есептеу концепциясының негізгі ойы қарапайым: әрбір басшы жалпы жұмыстардың белгілі бөлігіне жауап береді. Есеп жүйесі басшы жауап беретін іс – әрекеттердің нәтижелерін өлшеуге мүмкіншілік беруге құралады. Ол үшін жауапкершілікті әрбір басшыға табыстау оңай болу мақсатымен оларға тапсырмалар тәптіштеп орнатылады. Бақылаудың тиімділігі жоғары болсын десек, есеп беру жүйесі жоспарлау жүйесіне сай болу керек. Бақылау жүйесі тиімді болса басшының назары маңызды мәселелер шешімдерінде болады. Егер қызмет барысы жоспар бойынша жүріп жатса басшыға ешқандай информация түспеу керек. «Ауытқу бойынша басқару» принципі басшының назарына әр түрлі ауытқуларды туғызатын жағдайлар ғана түседі. Ауытқу барын белгілейтін бақылау информациясы басшыларға тез талдау жасап, қажетті шаралар қолдануға итереді. Осының нәтижесінде бас-

шылар маңызды және «тар жерлерге» көңіл бөліп оларды жоюға мүмкіндік алады [3].

Бақылау информациялардың ағымдары келесі принциптерге сәйкес ұйымдастырылады: басқару деңгейі неғұрлым жоғары болған сайын фирма негізгі стратегиялық нүктелерінен шығатын информация соғұрлым синтезделген және еркін болады. Мұндай құрылым информация көлемін шектеу үшін, яғни бақылау көрсеткіштерін неғұрлым азайтып, сонымен бірге басшыға өзінің басқару деңгейінде бақылауға мүмкіндік беру үшін қажет. Негізгі көрсеткіш ретінде жалпы нәтижеге және жеке бөлімшенің мақсатына елеулі ықпал ететін факторлар алынады. Бөлімшенің және оның басшыларының жұмысына бақылау мақсаттық әдісіне негізделген. Бұл әдіс бойынша әр бөлімше, әр басшыға өз функциясына сай нақтылы жеке мақсат қойылады және сан мен сапалы көрсеткіштерінен тұратын жоспар бекітеді. Мақсаттардың нақты мазмұны және құрылымы функциялар және жауапкершіліктерді үлестірумен, басшылық қаншалықты орталықтандырылады соған тәуелді болады. Мақсатты әдіс бақылауда дәстүрлі тәжірибенің кемшіліктерін жоюға, оның ішінде адамдардың моральдік-психологиялық факторларын елемеден айырады; ынталандыру факторы ретінде қызмет етеді, өйткені қызметкерлердің өзінің ролін түсінгендіктен алдына қойылған мақсаттарды орындауға ат салысады. Мақсат бойынша басқару әдістерінің негізгі қолдану проблемасы ретінде субъективизмді, мақсаттардың қойылымының дұрыс болмауын, өсу қарқынына негізделген жоспарлау тәжірибесінен арылу болып табылады. Әр түрлі қызметкерлер және бөлімшелер мақсатын салыстыруға болмайтындықтан, сапа жағынан айырмашылығы олардың қызметін дәл бағалау критеріі ретінде пайдалануға көп кедергі туады [4].

Бақылау түрлері. Бақылаудың үш түрін ажыратуға болады: алдын-ала бақылау, күнделікті бақылау, кейінгі бақылау.

Алдын-ала бақылау шешімдердің дайындалуын бақылайды. Бұл процесте бақылау өкілеттілігі орган мен бөлімшелердің бекітілген ережелер мен нормативтерге сәйкестігін анықтайды. Алдын-ала бақылау негізі бақылау түрі болмай

керек. өйткені пайдалы ықпалымен қатар егер де оған көп көңіл бөлінсе теріс жағымен көрінуі мүмкін.

Жинақтап бақылау алдын-ала бақылауға қарағанда одан гөрі маңызды орын алады. Бір жоспарды орындау кезінде көптеген жағдайлар себебінен жоспарды өзгертуге тура келеді. Осы себептерді уақытында анықтау күнделікті бақылаудың негізгі міндетіне жатады. Бастықтың ең бірінші міндеті алдына қойған мақсатқа жету болады. Бірақ мақсаттың өзі де өзгеріске шалдығуы мүмкін, мысалы қажеттіліктердің өзгерісіне байланысты т.б. Күнделікті бақылаудың міндеті мақсаттарды орындау мүмкіншіліктері мен құралдарын тауып, оларды нақты жағдайлармен байланыстыру болады. Әр түрлі деңгейдегі басшылардың жұмысында кейінгі бақылау маңызды орын алады. Оның негізі мен құралдары болып жұмыстың нәтижесі және құрылымдық бөлімшелердің тиісті есеп беруі саналады. Бұл бақылаудың түріне шешімді орындауын тексеруге қатысты сұрақтардың барлығы кіреді. Кейінгі бақылау ең толық және жан-жақты қамтитын бақылау болып табылады. Бірақ бұл бақылау бұрынғы істелген жұмыстың өзгеруіне ешқандай ықпал ете алмайды, сондықтан оның қорытындысы дұрыс бара беруге және болашақта істелетін жұмыстардың тиімділігін көтеруге қолданады.

Бақылау әдістері. Бағыныштылардың іс-қимылын бақылайтын әдістердің көптеген түрлері бар. Соның ішінде көп кездесетіндер:

- 1) есеп беруді тексеру;
- 2) үлгі;
- 3) тіркеу және есеп беру;
- 4) шектеуді орнату (шектелген мерзімдер);
- 5) ережелер мен процедураларды орнату;
- 6) бюджеттер (қаржылық сметалар);
- 7) ұялту;
- 8) тәртіптік шаралар.

Алдыңғы алты әдіс бақылаудың дұрыс әдістері ретінде, қалған екеуі теріс әдіс ретінде қарастырылады, бірақ бұл осындай емес.

Есеп беруді тексеру. Басшының өзіне бағынышты адамдарды қадағалауы оларға үлкен ықпал жасайды. Мүмкін ежелгі «Мысық үйден кетсе, тышқан ойнайды» деген мәтелдің дұрыстығы бар шығар. Әрине басшының өзі жоқ болса да, оның жұмыс барысын бәрі бір бақылап отырғанын елестету шеберлігі үлкен роль атқарады. Көп жерде жұмысшылар өзінің және жұмысының бақыланатынын біліп жақсы жұмыс істеуі мүмкін. Со-

нымен бірге тексерудің кемшіліктері де бар. Кейде ол жұмысшыны рабайсыз қимылдарға, бар күшін салып жұмыс істеп жатқанды. Бірақ осы және де басқа кемшіліктеріне қарамай тексеру басшының мықты бақылау құралы болып саналады. Ең бастысы, басшы өзінің тексеруін жоспарлы және жүйелі түрде жасау керек. Басшы бағыныштыларымен жиі сұқбаттасып тұруы керек. Әрине жәй

әңгімелесу, әзілдесу емес, қажетті тексерулерді жүргізу үшін [5].

Басты қиыншылық – бұл әр түрлі тексерулерден бір тұтастық құру. Бұл мақсатқа ревизия жүйесі жақсы көмектеседі, осының арқасында бағыныштылар абай болады, қате жібермеуге тырысады және компанияға қарсы қылмыс жасауға мүмкіндік туғызбайды. Сондықтан көптеген компаниялар тұрақты ішкі ревизия жүйесін енгізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. А.К. Ержанов, Ә.К. Айтанаева, Г.Ш. Жұманова, М.С. Баянова, Ә.Е. Иматаева Басқару есебі. Оқу құралы/ Алматы; Экономика, 2009 ж – 306 б.
2. Тайгашинова Қ.Т. Басқару есебі. Оқу құралы/ Алматы; LEM, 2011 ж -332 б.
3. Кеулимжаев К.К, Кудайбергенов Н.А, Производственный и управленческий учет. Учебное пособие/ Кеулимжаев К.К, Кудайбергенов Н.А, -г. Алматы, 2011г-330с.
4. Назарова В.Лс учет. Учебник / Назарова В.Л, Фурсова Д.А. Фурсова С.Д: Алматы: Экономика, 2004 г-308с.
5. Тайгашинова К.Т. Управленческий учет. Учебное пособие/К.Т Тайгашинова-2-е изд, перераб и доп. – Алматы : LEM, 2010 г – 350 с.

УДК 338(075.8)

Л.М. ШАЯХМЕТОВА,*э.ғ.м., аға оқытушы, «Қаржы академиясы» АҚ, Нұр-Сұлтан,
Ш. Уалиханов атындағы КМУ, Көкшетау, Қазақстан***Б.Р. ЖАРКЕНОВА,***э.ғ.м., аға оқытушы, «Қаржы академиясы» АҚ, Нұр-Сұлтан,
Ш. Уалиханов атындағы КМУ, Көкшетау, Қазақстан***Б.С. КОРАБАЕВ***э.ғ.м., аға оқытушы, «Қаржы академиясы» АҚ, Нұр-Сұлтан,
Ш. Уалиханов атындағы КМУ, Көкшетау, Қазақстан
e-mail: bei2010@mail.ru*

АУЫЛДЫҚ ТУРДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ

Андатпа. Бұл мақалада қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасы бәсекеге қабілеттілікті арттыруға әлеуеті бар басым секторлары бар бәсекеге қабілетті экономика құру моделін іске асыру міндетін қойып отыр. Осы мақсатқа жету үшін бүгінгі таңда Қазақстандағы ең өзекті тақырыптардың бірі болып – ауылдық туризмнің тиімділігін арттыру жолдары, сонымен қатар экономикалық тиімділігін анықтайтын көрсеткіштерге баға беріліп талдау жасалынды.

Түйінді сөздер: ауылдық тур, экономикалық тиімділік, бағалау, талдау, экономикалық көрсеткіштер, туристік саяхат.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстандық жол-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауының бірінші жолдарында «Салауатты өмір салтын қалыптастыру және медицинаны дамыту қазақстандықтардың өмір сүру ұзақтығын 80 жастан жоғары жасқа дейін арттырады. Қазақстан медициналық туризмнің жетекші еуразиялық орталықтарының біріне айналады.»[1] Осы стратегиялық жоспардағы терең әлеуметтік мәселелердің шешімі Қазақстан Республикасының туризм индустриясын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасын іске асыру арқылы көрінеді. Қазіргі кезеңде туристік қызмет біртіндеп туризм индустриясына, серпінді дамып келе жатқан қызмет көрсету секторына айналуға. Нарықтың осы секторындағы кәсіпкерлік белсенділіктің күшеюі бірқатар мемлекеттердің экономикалық құрылымында жаңа индустрияны анықтап қана қоймай, оны әлемнің бірқатар мемлекеттерінің ұлттық экономикаларының экономиканы қалыптастыратын басымдыққа айналдырды.

Экономиканың жаһандануы нарықтық жүйелер эволюциясының көрінісі ретінде жеке дәстүрлі ауылшаруашылық кәсіпорындары мен агроөнер-

кәсіптік кешендердің сақталуы барған сайын проблемалы бола түсетін жағдайлар қалыптасуымен қатар жүреді. Жаңа жағдайларға уақтылы бейімделмеу өндірілетін өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігіне, ауылшаруашылық кәсіпорындары мен агроөнеркәсіптік кешендердің тозуына немесе тоқтатылуына, жұмыссыздықтың өсуіне, халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуіне әкеледі. Сондықтан экономиканың осы саласын ертарандыру, жұмыспен қамтудың балама түрлерін құру және қолдау міндеттері өте өзекті болып табылады. Осы негізде ауылдық турдың экономикалық тиімділігін бағалау және талдау жолдарын аша отырып жаңа өнімдерді өзірлеудегі тиімділік жолдарын қарастырамыз.

Ауылдық туризмнің жаңа өнімін (экскурсиялар, маршруттар, экскурсиялар) өзірлеу кезінде олардың қаншалықты тиімді болатынын анықтау керек. Операторлық қызметпен айналысатын кез-келген туристік компанияның қарамағында буклеттер, альбомдар, проспектілер мен анықтамалықтар бар, онда әртүрлі қонақүйлерде және қонақ үйлерде тұру шарттары мен құны, әртүрлі тамақ жүйелерінің құны, трансфертер, экскурсиялар және т.б. Мұнда келтірілген әдіс дамыған тур-

дың (маршруттың) құнын тез («бағалау») есептеуге және оның экономикалық тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Ауылдық туристік өнімнің экономикалық тиімділігін анықтау келесі экономикалық көрсеткіштерді есептеуді қажет етеді:

- туристік өнімдерді сату көлемі;
- туристік өнімді шығаруға тікелей және ауыспалы шығындар;
- туристік өнімді сатудан түскен шекті кіріс;
- туристік өнімді әзірлеу және сату бойынша компанияның белгіленген шығындары;
- жалпы пайда;
- бюджетке және бюджеттен тыс қорларға са-лықтар;
- туристік өнімді сатудан компанияның таза пайдасы.

Туризм өнімдерінің экономикалық тиімділігін анықтау процесі 3 кезеңде жүзеге асырылады:

- туристік өнімнің өзіндік құнын есептеу;
- туристік өнімдердің бағасын және оны сатудан түскен кірісті есептеу;
- туристік өнімдердің экономикалық тиімділігін бағалау.

Туризм өнімінің өзіндік құнын есептеу жолдарын ашып көрсетейік. Туристік өнімнің құны – бұл турларды ұйымдастыруға арналған ауыспалы және белгіленген шығындардың сомасы. Сонымен қатар, басқа шығындар «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 13 маусымдағы № 211-II Заңы (2019 жылғы 1 шілдеде толықтырылған) бұйрығына сәйкес шығындарға қосылады.

Өзгермелі (тікелей және жанама) шығындарға ауыспалы (тікелей және жанама) шығындар жатады:

- туристерді қонақ үйге орналастыру құны,
- жеке тамақтану құны, тасымалдау құны, экскурсия құны,
- көшіру мен жиналысты / көруді ұйымдастыруға кеткен шығындар, сонымен қатар турагенттер үшін комиссиялар және топ жетекшісінің шығындары.

Туристік агенттіктің негізгі шығындарына мыналар кіреді: кеңсені жалға алу, басқарушы және басқа қызметкерлердің жалақысы, әлеуметтік сақтанды-

руға шегерімдер, жалпы жарнама шығындары және басқа да жалпы бизнес шығындары.

Турды қалыптастыру кезінде туристерге қызмет көрсету бағдарламасы жасалады, ол қонақүйлерде түнеу санын нақты анықтайды. Орналастыру үшін қонақүй ұсынатын бағаға үлкен әсер етеді, оның класы мен орналасқан жері бар. Жаппай турлар үшін, әрине, 2-3 жұлдызды отельдер артықшылық береді. Жеке турлар үшін әдетте 4-5 жұлдызды қонақүйлер броньдалады.

Әдетте, өмір сүру құнын есептеу кезінде негізгі нұсқа үшін екі адам екі орындық бөлмеде орналасады. Бұл жағдайда екі адамға арналған бір туристтің жалпы өмірлік құны мына формула бойынша анықталады:

$$R_{пр.} = R + Дт. + Дмб., \quad (1)$$

мұндағы R – қосымша жағдайсыз екі адамға арналған бөлмеде тұру құны; Дт. – теледидар үшін қосымша ақы; Дмб. – шағын мини-бар үшін қосымша ақы. Туристік топқа баламен немесе бөлмеде үшінші ересек адаммен бірге тұруды таңдаған туристер кіруі мүмкін. Бұл жағдайда, егер жеңілдіктер болса (маусымдық, әр балаға, бөлмеге үшінші ересек адамды орналастырған кезде және т.с.с.), жеңілдікті ескере отырып, тұрудың толық құны анықталады:

$$R_{пр.ск.} = R_{пр.} \times 100\% - Сск. \quad 100 \quad (2)$$

мұнда R_{пр.} – жалпы тұру құны; Сск. – пайыздық жеңілдік.

Бүкіл тур бойынша тұру құны бір күндік тұру құнын түндер санына көбейту арқылы табылады:

$$R_{пр.т.} = R_{пр.с.} \times N_{түн.} \quad (3)$$

мұнда R_{пр.с.} – бір күндік тұру құны; N_{түн.} – қонақүйдегі түндер саны.

Шетелдік қонақ үйлердің көпшілігінде тамақ бағасы бағасына кіреді. Қазақстанда қонақ үйлер, әсіресе 2-3 жұлдыздың сәйкес категориясы, әдетте, олай емес. Бұл жағдайда туристің тамақтану құнын есептеу өте қиын.

Туристерді тамақтандыру кезінде тамақтандырудың келесі жүйелерін қолдануға болады: толық үстел (таңғы ас, түскі ас, кешкі ас), жартылай борт

(таңғы және түскі ас немесе түскі ас және кешкі ас), тек таңғы ас және келесі қызмет түрлері:

- А la carte» – клиенттің мейрамхана ұсынатын мәзірге сәйкес еркін таңдау мүмкіндігі;

- «үстел нүктесі» – барлық клиенттер үшін бір мәзірге сәйкес;

- «швед столы» – қарапайым үстелдегі тағамдарды таңдау және өзіне-өзі қызмет көрсету.

Туристтік тамақтану құны келесі формула бойынша анықталады:

$$\mathbf{R_{пит.} = R_{пит.с.} \times T_{тур.}} \quad (4)$$

мұнда R_{пит.с.} – күніне бір турист (ересек немесе бала) үшін тамақтану құны; T_{тур.} – күннің ұзақтығы.

Бүкіл туристік топ үшін тамақтану бағасы формула бойынша табылады:

$$\mathbf{R_{пит.гр} = R_{пит.взр.} \times N_{взр.} + R_{пит.дет.} \times N_{дет.}} \quad (5)$$

мұнда R_{пит.взр.}, R_{пит.дет.} – сәйкесінше ересектер мен балаларға арналған тамақ құны; N_{взр.}, N_{дет.} – сәйкесінше ересектер мен балалардың саны.

Егер тур бір елді мекеннен екінші елді мекенге немесе әртүрлі тамақтандыру орындарындағы тамақпен байланысты болса, онда барлық тамақтану шығыстары бүкіл турға қосылады. Тасымалдау құны қолданылатын көлік түріне және оны жеткізу шарттарына байланысты.

Ресейдің ішінде немесе оның аумағына іргелес мемлекеттерде 300-400 км қашықтыққа сапар шегу кезінде көбінесе туристік агенттіктің иелігінде болуы мүмкін немесе көлік компаниясынан жалға алатын автобус көлігі жиі қолданылады. Жалға алу екі түрде болуы мүмкін: сағаттық немесе шақырымдық.

Егер бұл туристік маршрут үнемі жүргізілмесе, онда бір реттік тапсырыс бойынша көлікті қолданған жөн, бірақ егер тур тұрақты түрде белгілі бір уақыт аралығында жасалса, туристік агенттік пен автокөлік компаниясы арасындағы ұзақ мерзімді келісімдер негізінде көлікті қолданған жөн.

Автобусты бүкіл турға немесе тек бір елді мекеннен екінші елді мекенге туристерді тасымалдауға жалға алуға болады. Егер туристік бағыт бірнеше елді мекенді аралауды қамтыса, ол қым-

бат болуы мүмкін болса да, бүкіл турға автобусты тапсырыс беру ыңғайлы.

Жалдау кезінде бір туристік тасымалдау құнын келесі формула бойынша анықтауға болады:

$$\mathbf{R_{пер.} = R_{ар.} / N_{тур.}} \quad (6)$$

мұнда R_{ар.} – автобусты жалға алу құны (толық); N_{тур.} – топтағы туристер саны.

Сол сияқты кез-келген көлікті (авиация, теміржол, су) жалға алу кезінде туристерді тасымалдау құны есептеледі. Егер турагенттік турды ұйымдастыру үшін осы маршрут бойынша тұрақты жолаушылар тасымалын жүзеге асыратын көліктегі орындардың бір бөлігін сатып алса, онда әр турист үшін жеке тасымалдау құны турист таңдаған туристік жайлылық деңгейіне сәйкес ұсынылған топтық жеңілдіктерді ескере отырып, осы маршрутқа билет бағасымен анықталады.

Турдың құны, әдетте, жоспарланған экскурсиялардың құнын қамтиды. Соңғысы, негізінен, топтағы туристер санына байланысты емес. Экскурсовод туристік топтың жетекшісі болуы мүмкін, бірақ көбінесе ол шоу объектісінің (мұражай, сарай, собор, саябақ және т.б.) толыққанды қызметкері болып табылады.

Бір туристке турдың құны мына формула бойынша анықталады:

$$\mathbf{R_{экс.} = R_{экс.} / N_{тур.}} \quad (7)$$

мұнда R_{экс.} – экскурсия құны (толық); N_{тур.} – топтағы туристер саны. Егер турда трансфер болса, оның құны туристік өнімнің бағасына, сондай-ақ жиналысты және топтың сымына кететін шығындарға қосылады. Бұл жағдайда туристік трансферттің құны (жиналыстар / сымдарды ұйымдастыру) жалпы формула бойынша анықталады:

$$\mathbf{R_{тр(в/п).} = R_{тр(в/п).} / N_{тур.}} \quad (8)$$

мұнда R_{тр(в/п).} – аударымның толық құны (жиналыстар / сымдарды ұйымдастыру), N_{тур.} – топтағы туристер саны.

Турдың толық құнына турагенттіктерге турдың жалпы құнынан пайыздық комиссия, сондай-ақ тур тобының жетекшісіне шығындар кіреді. Әр түрлі елдер туристік топтың жетекшісіне қонақ үй

шығындары мен тамақтануға ақы төлеудің әр түрлі тәсілдерін қабылдады: олар жеңілдетілген тарифтермен немесе туристермен бірдей бағамен орналастырылады және тегін тамақтанады. Туристік өнімді экономикалық бағалау үшін әдетте ең қатаң шарттар алынады, яғни. топ басшысы ешқандай артықшылықтарды пайдаланбаған кезде. Бұл жағдайда топ жетекшісінің құны тұру, тамақтану құны, жол жүру шығындары, сақтандыру шығындарынан тұрады. Топ жетекшісінің бір туристке шығындары формула бойынша анықталады:

$$R_{гр.} = R_{пр.р.г.} + R_{пит.р.г.} + R_{ком.р.г.} + R_{стр. р.г.} \quad (9)$$

мұнда $R_{пр.р.г.}$ - топ жетекшісінің өмір сүру шығындары; $R_{пит.р.г.}$ - топ жетекшісіне тамақ құны; $R_{ком.р.г.}$ - топ жетекшісінің іссапар шығыстары; $R_{стр.р.г.}$ – оның сақтандыру төлемін төлеу құны; $N_{тур.}$ – топтағы туристер саны.

Туристің бір турға шығатын өзінді құны (үстеме шығындарды есепке алмағанда есептеледі) бір туристке бөлінген барлық шығындардың сомасы ретінде анықталады:

$$St. = R_{пр.} + R_{пит.} + R_{пер.} + R_{экс.} + R_{тр.} (в./п.) + R_{р.г.} \quad (10)$$

Турдың құнына кіретін тікелей және ауыспалы жанама шығындардан басқа, компания осы және басқа турларды ұйымдастыруға және өткізуге кеткен шығындарды өз мойнына алады. Бұл шығындар компания үшін тұтастай қалыптасады, содан кейін жеке турларға бөлінеді. Белгіленген шығындарды бөлу әр түрлі жолдармен жүзеге асырылуы мүмкін:

- егер компанияда бірнеше турлар болса, үстеме шығыстарды олардың арасында тең үлестермен бөлуге болады;
- осы турдың құнының осы компанияның барлық турларының жалпы құнындағы үлесіне пропорцияда;
- осы түрдегі турлардың жылдық құнына пропорцияда;
- турдың құнының берілген пайызы ретінде;
- турдың осы түрінің жылдық шекті кірісінің серіктестіктің жалпы шекті кірісіне қатынасына қатынасы (ең дұрыс).

Есептеулерді жеңілдету үшін компания әр кезеңнен шекті кірістің бір бөлігін өзінің тұрақты шығындарын төлеуге бағыттайды және бұл бөлік

30% құрайды деп болжанады. Осы турға қатысты тіркелген шығындардың құны және турдың жалпы пайдасы мына формула бойынша анықталады:

$$R_{п.тур.} = M_{тур.} \times 30\% / 100\% \quad (11)$$

мұнда $R_{п.тур.}$ – осы турға белгіленген шығындар; $M_{тур.}$ – турдың маржиналды табысы.

$$P_{в.тур.} = M_{тур.} - R_{п.тур.} \quad (12)$$

мұнда $P_{в.тур.}$ – осы турдың жалпы пайдасы, $M_{тур.}$ – осы турдың маржиналды табысы, $R_{п.тур.}$ – компанияның осы турға белгіленген шығындары.

Дамыған туристік өнімнің экономикалық тиімділігін өнімнің пайдалылығы мен пайдалылығы көрсеткіштерін қолдана отырып бағалауға болады. Туристік өнімнің рентабельділік көрсеткіші жалпы табыстың компанияның осы туристік өнімге жұмсайтын жалпы шығынына қатынасы ретінде анықталады. Тур өнімінің рентабельділігін анықтау үшін жалпы кірісті жалпы шығындарға бөлу керек.

Туристік компания шығындарының өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл барлық ауыспалы шығындар «бөтен» болып табылады және туристік өнімді сатып алған кезде өтеледі және тек белгіленген шығындар компания есебінен өтеледі. Осыған сүйене отырып, жоғарыда аталған көрсеткіштерді сату көлеміне емес, компанияның шекті кірісіне жатқызған дұрыс.

Есептеулер кезінде алынған барлық негізгі мәліметтер бір кестеде жинақталған. Рентабельділік пен рентабельділік көрсеткіштерінің мәні талданады және дамыған туристік өнімнің экономикалық тиімділігі туралы қорытынды жасалады.

Осы әдістеме бойынша жүргізілген есептеулер жаңа туристік өнімді әзірлеу сатысында оның мүмкін экономикалық тиімділігін бағалауға, туристік өнімнің экономикалық тұрғыдан әлсіз жерлерін анықтауға, туристік өнімнің экономикалық тиімділігін жоғарылату немесе оны дамытудан бас тартуға мүмкіндік береді. Негізгі тұжырымдар.

- Туристік саяхат – тұру, тасымалдау, туристер үшін тамақтану, экскурсияны ұсыну және басқа да қызметтер. Турға жолдама беретін құжат – бұл туристік ваучер. Маршрутты дамыту кезең-кезеңмен жүзеге асырылады және маршруттың түрін, тіршілікті қамтамасыз ету нүктелерімен

байланыстыруды, маршрут паспортын әзірлеуді, қажетті өзгертулермен маршрутты сынақтан өткізуді, маршруттың паспортын бекітуді қамтиды.

- Халықаралық туризм саласындағы негізгі қатысушылар арасындағы қатынастар жүйесі келісімшарттармен заңды түрде жасалады. Қабылдаушы тараппен қарым-қатынас ұсынылатын қызметтердің бөлінуіне негізделген. Шетелдік компания тұру, тамақтану, экскурсия, кейде сақтандыру қызметтерін ұсынады. Қазақстандық компания – туристерді тасымалдау, сақтандыру, визаны рәсімдеу.

- Бүкіл туристік саяхат кезінде туристерге қызмет көрсету процесінің дизайны қызмет көрсетудің жекелеген кезеңдерінде және олардың әрқайсысы үшін технологиялық карталарды жасаумен жүзеге асырылады. Жобалау нәтижесі келесі құжаттар болып табылады: маршрут картасы, маршрут паспорты, ақпараттық парақ, маршрут каталогы, турдың есебі, ваучер үлгісі.

- Туристік бизнесте турлардың екі негізгі түрі бар: инклюзивті тур – бұл туристік қызметтердің барлық пакетін қатаң түрде қамтитын кешенді қызмет, ал жеке тур – туристің қалауымен анықталатын жеке туристік қызметтердің жиынтығы.

- Туристік өнімнің экономикалық тиімділігін анықтау 3 негізгі кезеңнен тұрады: өзіндік құнын

есептеу, туристік өнімнің бағасын және оны сатудан түскен кірісті есептеу, туристік өнімнің экономикалық тиімділігін бағалау.

Жоғарыда аталған жағдайларды ескере отырып «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 13 маусымдағы № 211-II Заңы (2019 жылғы 1 шілдеде толықтырылған) заңына сәйкес төмендегі жағдайларды есте сақтағанымыз дұрыс болады:

- Туристік қызметті жүзеге асыратын тұлға келісімшартты орындаудан бас тарту туралы хабарлама жіберілгенге дейін көрсетілген қызмет үшін оның шеккен шығыстарын іс жүзінде төлеген болса, турист сапар басталғанға дейін келісімшартты орындаудан бас тартуға құқылы.

- Егер туристік қызметтерді көрсетуге арналған келісімшартты орындау мүмкін болмай қалса, тараптардың ешқайсысы жауап бермейтін жағдайларға байланысты, егер туристік қызметті жүзеге асыратын адамға, егер заңнамалық актілерде немесе шартта өзгеше көзделмесе, өзі іс жүзінде шеккен шығындарды өтейді.

- Міндетті туристік сақтандыру келісімшарты туристерге медициналық көмек төлемін және уақытша болу елінде (жерде) сақтандыру жағдайы туындаған кезде олардың шығындарын өтеуді көздеуі керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 13 маусымдағы № 211-II Заңы (2019 жылғы 1 шілдеде толықтырылған)
2. Habaga A.A. Ustojchivoe razvitie sel'skih territorij: ponyatie i sushchnost' // Materialy VIII Mezhdunarodnoj studencheskoj elektronnoj nauchnoj konferencii «Studencheskij nauchnyj forum». – Omsk: FGBOU VO Omskij GAU(InRussian).
3. Golyshchev M.E. Sushchnost' ustojchivogo razvitiya sel'skih territorij // NGIEI. – [Elektronnyj resurs]: <http://docme.ru>. [Rezhim dostupa]: http://docme.ru/doc/1497588/sushchnost._ustojchivogo-razvitiya-sel._skih-territorij (data obrashcheniya k resursu: 23.06.2017) (InRussian).
4. Kazakhstan: Obshchaya ploshchad' Kazahstana, plotnost' naseleniya Kazahstana, Sel'skohozyajstvennyye zemli. [Elektronnyj resurs]: <https://ria.ru>. [Rezhim dostupa]: <http://ru.worldstat.info/Asia/Kazakhstan/Land> (data obrashcheniya k resursu: 11.07.2017) (InRussian). Zhansagimova A.E. Monitoring the development of the rural areas of the Republic of Kazakhstan. XX International Scientific and Practical Conference «Agrarian Science – Agricultural Production of Siberia, Kazakhstan, Mongolia, Belarus and Bulgaria» (Novosibirsk, October 4-6, 2017) p.366-370 ISBN 978-5-94477-211-4 (In Russian).
5. Zeinullina A.Zh., Korabayev B.S., Zharkenova B.R. Efficiency of rural tourism and its influence on the development of the agricultural sector of the agriculture (on materials of the Republic of Kazakhstan), News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Humanities. ISSN 2224-5294, 5 (327) SEPTEMBER-OCTOBER 2019

УДК 007.3

Ә.С. ӘЛІМХАН,

студент, специальность «Вычислительная техника и программное обеспечение» АО «Финансовая академия»
a.09.08@mail.ru

Ж.К. ЖУНУСОВА,

магистр технических наук

КИБЕРҚАУІПСІЗДІК ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚАЗАСТАННЫҢ АЖЫРАМАС БӨЛІГІ

Аңдатпа. Ақпараттық салада туындайтын инциденттердің едәуір өсуі қауіп-қатер көздерін жүйелі түрде талдау қажеттілігін тудырды. Ол үшін мамандардың келіскен тұжырымдамалары қажет, олардың кілті киберқауіпсіздік болып табылады. Мұны көптеген сарапшылар екі түрлі түсіндіреді. Осы мақалада Қазақстандағы киберқауіпсіздік мәселесінің құқықтық аспектілерін қарастырады.

Кілттік сөздер: киберқауіпсіздік, ақпараттық-коммуникация, киберқорғаныс, киберқылмыс, киберкеңістік, вирус, инфрақұрылым

Жаңа технологиялар, электрондық қызметтер күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігіне айналды. Қоғам күн сайын ақпараттық-коммуникациялық технологияларға тәуелді болып келе жатқанын ескере отырып, бұл технологиялардың қорғалуы және қол жетімділігі маңызды сәт және ұлттық мүдде үшін өте маңызды тақырыпқа айналуда.

Бүгінгі таңда ақпараттық қоғамды дамытудың қажетті шарты – бұл киберқауіпсіздік, оны техникалық мәселелерден бастап, заң шығарушыға дейінгі қауіпсіздік проблемаларының шексіз тізбесі және оларды шешуге болады.

Қазіргі жағдайда, киберқауіпсіздік мәселелері жеке есептеуіш техникада ақпараттық қауіпсіздік деңгейінен әр мемлекеттің ақпараты мен ұлттық қауіпсіздігінің ажырамас бөлігі ретінде киберқауіпсіздіктің біртұтас жүйесін құру деңгейіне дейін көтеріледі.

«Касперский зертханасының» мәліметтері бойынша, Қазақстан қолданушылар жиі веб-шабуылдарға ұшырайтын елдер тізімінде 6 орында және мобильді құрылғыларға арналған төлемдер трояндарының шабуылына ұшыраған қолданушылар саны бойынша 9 орында. [1]

Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының заңнамасынан мынаны көруге болады қазіргі уақытта киберқылмыс, киберкеңістік, киберқауіпсіздік, кибер қорғаныс сияқты негізгі ұғымдар заңнамада анықталмаған деген қоры-

тынды жасауға мүмкіндік береді. Киберкеңістік – адамдардың, бағдарламалық қамтамасыз етудің және сервистердің технологиялық қондырғылар мен желілердің көмегімен Интернет желісінде өзара іс-қимыл жасауы нәтижесінде қалыптастырылған кешенді виртуалды орта.

Киберқауіпсіздік – киберкеңістіктегі ақпараттық қауіпсіздік, электрондық нысандағы ақпаратты және оны өңдеу, сақтау, беру (электрондық ақпараттық ресурстарды, ақпараттық жүйелерді және ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды) ортасын ішкі және сыртқы қауіптерден қорғаудың жай-күйі;

Киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету – ақпараттың киберкеңістіктегі құпиялылығын, тұтастығын және қолжетімділігін сақтау;

Киберқылмыс – киберкеңістікте ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын әрекетті заң бойынша қудалауды білдіретін қылмыс түрі.

Алайда ақпараттық қауіпсіздік терминін қолдану байқалады.

«Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 24 қарашадағы Заңының (бұдан әрі – Заң) 1-бабына сәйкес келесі терминдер мен олардың анықтамалары берілген:

- ақпараттандыру саласындағы ақпараттық қауіпсіздік – сыртқы және ішкі қауіптерден электрондық ақпараттық ресурстардың, ақпараттық

жүйелер мен ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның қауіпсіздігі;

- ақпараттық қауіпсіздік оқиғасы – ақпараттандыру құралдарының қауіпсіздігімен байланысты болуы мүмкін қолданыстағы қауіпсіздік саясатын немесе бұрын белгісіз жағдайды көрсететін ақпараттандыру құралдарының жай-күйі;

- ақпараттық қауіпсіздіктің бұзылуы – ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның немесе оның жекелеген объектілерінің жұмысында жеке немесе жүйелі түрде істен шығуы, олардың дұрыс жұмыс істеуіне және (немесе) электрондық ақпараттық ресурстарды заңсыз алу, көшіру, тарату, өзгерту, жою немесе бұғаттау үшін жағдай туғызатын жағдай.

Заңның 14-бабына сәйкес, мемлекеттік техникалық қызмет мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелері мен телекоммуникация желілерінің тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін ақпараттық қауіпсіздікке төнетін қатерлерді анықтау, талдау және алдын-алу тұрғысынан ақпаратты қорғау құралдарын әзірлеу жұмыстарын жүргізеді.

Сонымен қатар, жыл сайын, мемлекеттік техникалық қызмет иелерінің өтініші бойынша ақпараттық жүйені, «электрондық үкіметтің» ақпараттық-коммуникациялық платформасын және мемлекеттік органның интернет-ресурсын ақпараттық қауіпсіздік талаптарына сәйкестігін, яғни сертификаттау объектілерінің қорғалу жағдайын анықтау жөніндегі шараларды, сондай-ақ олардың ақпараттық қауіпсіздік талаптарына сәйкестігін анықтайды.

Сонымен қатар, Заңның 51-бабына сәйкес міндетті аттестацияға жататын аттестация объектілері болып табылады:

1) мемлекеттік органның ақпараттық жүйесі;

2) мемлекеттік органның ақпараттық жүйесімен біріктірілген немесе мемлекеттік электрондық ақпараттық ресурстарды қалыптастыруға арналған үкіметтік емес ақпараттық жүйе;

3) ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның маңызды объектісі ретінде жіктелген ақпараттық жүйе;

4) «электрондық үкіметтің» ақпараттық-коммуникациялық алаңы;

5) мемлекеттік органның интернет-ресурсы.

Осылайша, Қазақстан Республикасы заңнамасының негізгі бағыттары мен басымдықтары, сондай-ақ жоғарыда аталған шет мемлекеттерде, ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның маңызды объектілерін, оның ішінде «электрондық үкіметтің» ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымын қорғау, бұзу болып табылады деп қорытынды жасауға болады. Әлеуметтік немесе (немесе) техногендік сипаттағы төтенше жағдайға немесе қорғаныс, қауіпсіздік үшін елеулі теріс салдарға әкеп соқтыратын жұмысының тоқтатылуы ақпарат, халықаралық қатынастар, экономика, экономиканың жекелеген бағыттары, Қазақстан Республикасының инфрақұрылымы немесе тиісті аумақта тұратын халықтың өмір сүру жағдайлары болып табылады. [2]

Осыған қарамастан, Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасындағы киберқауіпсіздік мәселелері өзінің жас кезіндегі, жоғарыда келтірілген статистика куәландырады, мұнда Қазақстан Республикасы веб-шабуылдарға жиі ұшырайтын елдер тізімінде 6-шы орында тұрмыз және троян зиянкестерінің шабуылымен мобильді құрылғыларға арналған қолданушыларының саны 9-шы орындасыз.

Осыған байланысты, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін пайдаланылатын барлық тәсілдерді қайта қарау және ұлттық тәжірибені ескере отырып, киберқауіпсіздік стратегиясын әзірлеу қажет, мысалы, Евросоюз мүше-мемлекеттерінің ұқсастығы мен тәжірибесін ескере отырып.

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, ұлттық киберқауіпсіздік стратегиясы белгілі бір уақыт аралығында қол жеткізуге болатын ұлттық мүдделер мен басымдықтардың әртүрлі бағыттарын көрсете отырып, ұлттық ақпараттық инфрақұрылым мен қызметтердің қауіпсіздік деңгейін жақсарту және арттыру құралы болып табылады.

Сонымен бірге, бүгінгі күнге дейін ақпарат және байланыс (киберқауіпсіздік) саласындағы ақпараттық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 қазандағы Жарлығымен Қазақстан Республикасының Қорғаныс және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі құрылды. Сол Жарлықпен Қазақстан Республикасының Үкіметіне қазіргі уақытта ұлттық ақпараттық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясат

ты әзірлеу бойынша уәкілетті орган (реттеуші) ретінде әрекет ететін Ақпараттық қауіпсіздік комитетінің құрылуын қамтамасыз ету тапсырылды, бұл елдің киберқауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды қадам болып табылады. [3]

Қазақстан Республикасының кибер қауіпсіздігі тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын Үкімет 2017 жылдың қазан айының соңында мақұлдағаннан кейін, Мемлекет басшысының «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты халыққа Жолдауында «Қазақстанның кибер аймағын» құру жөніндегі тапсырмаларын орындау бойынша алғашқы қадамдар жасалды.

Жоспарға ұйымдастырушылық-құқықтық, техникалық шаралар, сондай-ақ адами әлеуетті басқару және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қауіпсіз қолдану бойынша шараларды тарату шаралары кіреді, барлығы 41 іс-шара қарастырылған.

Министрлік 22 қарашаның екінші жұлдызында Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісі мақұлдаған және Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенатына жолданған, Қазақстан Республикасының ақпарат және коммуникациялар туралы заңына бірқатар түзетулер енгізу арқылы ақпараттық қауіпсіздік саласындағы заңнаманың жетілдірілуін қамтамасыз етті.

Мүдделі мемлекеттік органдармен бірлесіп, жыл соңына дейін ақпараттық қауіпсіздік саласындағы 39 техникалық стандарттар жаңартылып, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім бе-

ру саласындағы кәсіби стандарттардың тізбесі кеңейтілетін болады.

Бағдарламалық жасақтама және электроника салаларында қазақстандық өнімдерге басымдық беру бойынша кезең-кезеңімен жұмыс жүргізілуде. [4]

2017-2018 оқу жылында Білім және ғылым министрлігімен бірлесе отырып, магистратураға-14, докторантураға-5 сәйкес «Ақпараттық қауіпсіздік жүйелері» мамандығы бойынша мемлекеттік гранттар саны 160-қа дейін көбейтілді. Өткен оқу жылымен салыстырғанда мемлекеттік білім беру тапсырысы 114 орынға артты.

Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша жұмыс Министрлікпен киберқауіпсіздік бойынша Қазақстанның киберқауіпсіздік тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын іске асыру аясында жалғасатын болады.

Заманауи әлемде ақпараттық коммуникациялық ортаны пайдалану арқылы қызметтерді және сервистерді көп пайдалана бастады, осыған байланысты сыртқы көріністер көбеюде. Сондықтан ақпарат қауіпсіздігіне көп көңіл бөлінуде. Байланыс каналдары арқылы ақпаратқа рұқсатсыз қолжетімділік, ақпаратты ұстап қалу, ұрлап алу, радио қабылдағыш құрылғылар, акустикалық ақпарат орамының құылғысы, компьютерлік желілер мен телекоммуникацияны бақылау арқылы сигналдарды ұстап алу, байланыс кабельдерді арқылы ақпарат орамының құралы сияқты техникалық барлау құралымен жүргізіледі. [4]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Центр деловой информации Kapital.kz. Казахстан занял 40-е место в Глобальном индексе кибербезопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kapital.kz/gosudarstvo/77069/kazakhstan-zanyal-40-ye-mesto-v-global-nom-indekse-kiberbezopasnosti.html>
2. Центр анализа и расследования кибер атак. Казахстан на 83 позиции в рейтинге кибербезопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cybersec.kz/kk/post/rejting-mse>
3. Мультимедийный информационно-аналитический портал informburo.kz. Новый подход к обеспечению кибербезопасности в сетевом мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://informburo.kz/stati/novyy-podhod-k-obespecheniyu-kiberbezopasnosti-v-setevom-mire-issledovanie-mckinsey.html>
4. Информационный портал по безопасности SecurityLab.ru. Кибербезопасность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.securitylab.ru/news/tags/кибербезопасность/>

УДК 004

А.Н. КҰСПАН,

магистрант 2 курса научно-педагогического направления
специальности «ВТнПО», АО «Финансовая академия»,
г. Нур-Султан, Казахстан

СМАРТ-КОНТРАКТЫ В ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН

Аннотация: Смарт-контракты используются в децентрализованной системе блокчейн. Такие контракты записываются в виде кода и сохраняются в системе, а их выполнение обеспечивает сеть компьютеров под управлением системы блокчейн. Выполняя условия контракта эти компьютеры/узлы сети обновляют регистр, который также хранится на всех компьютерах и узлах системы, что делает его прозрачным и доступным каждому пользователю сети.

Ключевые слова: блокчейн, смарт-контракты, децентрализованная система, информационные системы, интернет.

Abstract: Smart contracts are used in a decentralized blockchain system. Such contracts are written in the form of code and stored in the system, and their execution is provided by a network of computers under the control of the blockchain system. By fulfilling the terms of the contract, these computers/hosts update the register, which is also stored on all computers and system nodes, making it transparent and accessible to every user on the network.

Keywords: blockchain, smart contracts, decentralized system, information systems, Internet.

Основоположателем смарт-контрактов является правовед и специалистов области криптографии Ник Сабо. Он понял что с помощью распределенного децентрализованного реестра можно заключать смарт-контракты (умные контракты), которые также могут называться самоисполняемыми или цифровыми.

Такие контракты записываются в виде кода и сохраняются в системе, а их выполнение обеспечивает сеть компьютеров под управлением системы блокчейн.

Выполняя условия контракта, эти компьютеры/узлы сети обновляют регистр, который также хранится на всех компьютерах и системы, что делает его прозрачным и доступным каждому пользователю сети. Говоря маркетинговым языком – это процесс автоматизации, когда определенные задачи выполняются после успешного завершения или начала другой задачи. Эта логика называется IFTHH – ifthis, thanthat (если то, то это).

С помощью данного реестра можно переводить деньги между пользователями сети, получать любые товары или же услуги. Общими словами – смарт-контракты позволяют пользователям обмениваться практически любыми активами без услуг классических посредников рынка.

При исследовании смарт-контракта можно сделать аналогию с торговым автоматом. Поль-

зователь, потребитель услуги, просто кладет в него требуемое N-ое количество монет, взамен получая заранее оговоренный товар или услугу. Все действие происходит автоматически, что гарантирует на 100% безопасность сделки и получение желаемого покупателем.

Иными словами «умный-контракт» это программа, определенный алгоритм, описывающий набор необходимых условий для его выполнения, товар или услугу.

Все действие происходит автоматически, что гарантирует на 100% безопасность сделки и получение желаемого покупателем. Иными словами «умный-контракт» это программа, определенный алгоритм, описывающий набор необходимых условий для его выполнения.

Условия контракта влекут за собой некоторые события в системе. Контракт сам автоматически определяет, должен ли указанный в нем актив перейти какому либо участнику сделки, либо незамедлительно вернуться к другой стороне сделки. Условия, конечно же, могут быть гораздо сложнее. Все время данный документ (контракт) хранится и распространяется в системе блокчейн, это является гарантом его надежности, что означает, что ни одна из сторон документа не сможет

видоизменить его содержимое, то есть условие договора.

Практическое применение смарт-контрактов. Используя смарт-контракты, можно упростить работу во многих сферах жизни и деятельности человека, например, в менеджменте, бухгалтерии, снабжении и даже в выборах. Практическое использование умных контрактов на примере DNS мы рассмотрим позже, а сейчас я приведу примеры из других областей.

Выборы. При использовании смарт-контрактов в системе выборов можно целиком и полностью искоренить любую вероятность вмешательства внешних факторов (в том числе человеческого фактора) в систему голосования. В данном случае каждый голос избирателя будет помещен в децентрализованный и распределенный реестр. Для их расшифровки и изменения блоков потребуются огромные вычислительные мощности, которых в данный момент времени попросту не существует. На данный момент времени можно считать эту систему не взламываемой, и выборы гарантированно будут иметь статус прозрачных и честных.

Автомобили и страхование. Рассмотрим в качестве примера самоуправляемые автомобили, которые управляются автопилотом без вмешательства водителя. Смарт-контракты могут определять, кто виновен в конкретном ДТП – датчик автопилота или сам водитель, а также могут помочь при разрешении других спорных ситуаций. С помощью умных контрактов страховые компании смогут устанавливать размер страховых взносов для водителя, основываясь на том, при каких условиях водители управляют своим транспортным средством, также беря в учет другие данные, которые могут быть записаны в блокчейне.

Можно выделить целый ряд преимуществ в использовании смарт-контрактов в жизни людей.

Можно выделить следующие плюсы: Независимость и автономность – отпадает потребность в услугах посредников, которые гарантируют правильность проведения конкретных сделок. Безопасность и прозрачность – умный контракт находится в распределенном реестре, его нельзя изменить, условия контракта неизменяемы на всем протяжении времени. Экономия и оптимизация – стороны контракта могут работать на более выгодных условиях, чем при работе с привлечением посредников. Скорость – когда условия контракта выполняются, стороны максимально быстро обмениваются активами, согласно условиям умного контракта. Точность – не нужно заполнять вручную множество форм с риском допустить ошибки в оформлении. Смарт-контракты нельзя назвать идеальным инструментом для заключения сделок между людьми. Код пишут люди, и людям свойственно ошибаться, это и отталкивает многих возможных пользователей контрактов.

Выделим минусы: Правовое регулирование – при работе с умными контрактами используется криптовалюта, а она законодательно не принимается в качестве официального финансового инструмента. Ошибки – повторюсь, код пишут люди, и люди могут ошибаться. Особенно ярко это проявляется при написании сложно структурных контрактов. Отсутствие понимания – для рядового пользователя пока очень сложно разобраться в технологии использования смарт-контрактов.

В завершении хотелось бы сказать, что в настоящий момент большинство смарт-контрактов на платформе Ethereum. Однако на практике смарт-контракты могут быть реализованы на любом блокчейне, но на данный момент самым популярным и гибким в разработке считается платформа Ethereum.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Робачевский А. Защищенный DNS // Журнал « Интернет изнутри». -№8, 2018. – 26с.
2. Венедюхин А.А. Домены. Все, что нужно знать о ключевом элементе Интернета. 2014. – 37с.
3. Храмов П.Б. Система доменных имен. 2004. – 17с. 16. Мелани С.Блокчейн: Схема новой экономики. 2017. – 75с.
4. Маланов А. Шесть мифов о блокчейне и Биткоине, или почему это не такая уж эффективная технология. Режим доступа:[<https://habr.com/company/kaspersky/blog/336036/>]
5. Маланов А. Почему блокчейн не такая уж и плохая технология. Режим доступа: [<https://habr.com/company/kaspersky/blog/336674/>]
6. Маланов А. Что конкретно входит в понятие «блокчейн». Режим доступа: [<https://habr.com/company/kaspersky/blog/338320/>]

УДК 004

А.Б. КАЛИМОВА,*магистрант 2 курса научно-педагогического направления,
АО «Финансовая Академия», г. Нур-Султан, Казахстан*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ РАБОТНИКОВ

Современный этап развития общества характеризуется возрастающей ролью информационной сферы, представляющей собой совокупность информации, информационной инфраструктуры, субъектов, осуществляющих сбор, формирование, распространение и использование информации[1]. Интеграция Российской Федерации в мировое сообщество, глобализация экономических и социальных процессов, появление новых угроз обусловили активизацию международного информационного обмена, в том числе, и обмена персональными данными населения[2].

Широкое распространение и применение информационных технологий, методов автоматической обработки данных, формирование глобальных информационных систем, доступ к которым может осуществляться практически любым лицом из любой точки земного шара – это реальные характеристики набирающей обороты цифровой эры. С одной стороны, все преимущества свободного доступа к информации напрямую обеспечивают гражданам реализацию одного из главных демократических прав на свободу информации, а ведение масштабных автоматизированных баз данных не только существенно оптимизирует разнообразные процессы подготовки и принятия решений, но и облегчает гражданам доступ к услугам цифрового рынка – от использования кредитных карт до формирования биометрического портрета и прогнозирования возможных заболеваний. С другой стороны, широкое использование персональных данных органами государственной власти, коммерческими и общественными организациями существенно усиливает риск несанкционированного вторжения посторонних лиц в личную сферу человека, создает угрозу нарушения одного из его основополагающих естествен-

ных прав – права на неприкосновенность частной жизни[3].

Конституцией Республики Казахстан закреплены свобода поиска, получения, передачи, производства и распространения информации Конституции РК), гарантировано право на неприкосновенность частной жизни, личную, семейную тайну, тайну сообщений и запрещено распространение информации о частной жизни лица без его согласия Конституции РК). Жизнедеятельность человека предполагает предоставление информации о себе другим членам общества, а общественные отношения по предоставлению и охране информации регулируются нормами права. Так, эффективное управление поведением работника в процессе труда возможно лишь при наличии достоверных сведений о его личности, представленных в достаточном объеме.

В Трудовом кодексе Республики Казахстан это обстоятельство нашло четкое закрепление. В специальной главе кодифицированного закона о труде работодателю разрешено получать, хранить, комбинировать, использовать персональные данные нанятого им работника; законодатель установил общие требования к обработке персональных данных работника и определил гарантии их защиты [6].

В современных социально-экономических условиях в связи с формированием в стране рыночной экономики и обострением социальных проблем роль защиты персональных данных работника значительно возрастает. В литературе по трудовому праву вопросы охраны персональных данных работника уже подвергались научному анализу, однако в настоящее время все еще остается потребность в системном изучении этого института отечественного трудового права,

Кроме того, статья магистранта приобретает актуальность в связи с тем, что информация пер-

сонального характера признана одним из приоритетных объектов организационно-правовой защиты, так как при определенных условиях и обстоятельствах она является производной от права на неприкосновенность частной жизни [7].

На протяжении длительного периода времени, начиная с периода, когда была принята Конституция РК, и вплоть до вступления в силу Трудового кодекса РК, в Казахстанской правовой науке и, соответственно, в нормах законодательства персональные данные традиционно рассматривались как особый институт защиты права на неприкосновенность частной жизни, а носителями персональных данных считались все физические лица (граждане), находящиеся на территории Казахстана однако, правовое оформление «Защита персональных данных работника», а также признание юридической самостоятельности самой категории «персональные данные работника» позволили законодателю заявить не только о появлении качественной новой категории в трудовом законодательстве, но и обозначить принципиально новую плоскость для научных исследований.

Принятие в 2006 году двух новых законов «Об информации, информационных технологиях и о защите информации»[8] и «О персональных данных»[9] стало своего рода свидетельством необходимости регулирования практически неконтролируемой со стороны государства сферы оборота информации персонального характера в современных условиях развития общества.

Целью научной статьи являются: выявление сущности правового института защиты персональных данных работников в трудовом праве, а также рассмотрение отдельных элементов этого правового института.

Эта цель реализуется путем последовательно-го решения следующих взаимосвязанных задач:

1. Рассмотрение правовой природы персональных данных в структуре трудового права;
2. Системный анализ нормативно-правовых актов различного уровня, посвященных регулированию общественных отношений по защите персональных данных работников;
3. Общая характеристика организационно-правовых мер защиты персональных данных работников;

4. Формулирование выводов по проделанной работе.

Основу настоящей статьи составили научные монографии и статьи дореволюционных и современных российских и зарубежных ученых-юристов по вопросам предоставления и охране информации, а также по отдельным проблемам защиты персональных данных работников.

В качестве нормативно-правовой базы использовались Конституция Республики Казахстан, законы, указы Президента Республики Казахстан, постановления Правительства Республики Казахстан нормативные акты министерств, ведомств, и агентств.

Правовое регулирование общественных отношений по защите персональных данных работников. Место и роль правового института защиты персональных данных работника в трудовом праве.

Как известно, каждая норма права имеет свою историю и предпосылки включения в нормативно-правовой акт. Поэтому любые законодательные новеллы следует оценивать в первую очередь с точки зрения эффективности регулирования общественных отношений, достижения поставленных целей, и уже потом говорить о возможности дальнейшего развития нормативной базы. Не является исключением из этого правила и новейшее трудовое законодательство. Исследование правовой природы норм по защите персональных данных работников целесообразно начать с рассмотрения общественных отношений, предшествовавших их принятию и урегулированных в результате этого процесса.

На рубеже 70-90-х годов XX века развитие теории информации затронуло практически все области знания, включая и социально-гуманитарные дисциплины. Это привело к изучению информации как самостоятельного объекта исследования этими науками.

1970-е годы можно определить как период интенсивной исследовательской и законотворческой деятельности по вопросам защиты неприкосновенности частной жизни в сфере сбора и использования персональных данных. Подходы законодательства разных стран к вопросам защиты неприкосновенности частной жизни и индивидуальных свобод имеют много общего. Так, например, можно выявить ряд базовых интересов или

ценностей, которые, по общему мнению, являются составными элементами системы такой защиты.

Среди ключевых принципов в этой сфере можно назвать следующие: ограничение объема запрашиваемых персональных данных целями, стоящими перед собирающей эти данные стороной; ограничение возможностей для использования персональных данных перечнем открыто заявленных целей; создание механизмов, позволяющих индивиду узнавать о наличии в обращении и о содержании его персональных данных, а также требовать исправления этих данных; указание реквизитов лиц, несущих ответственность за соблюдение соответствующих правил и решений, касающихся защиты неприкосновенности частной жизни.

Необходимость обеспечения безопасности персональных данных в наше время объективная реальность. Информация о человеке всегда имела большую ценность, но сегодня она превратилась в самый дорогой товар. Информация в руках мошенника превращается в орудие преступления, в руках уволенного сотрудника – в средство мщения, в руках инсайдера – товар для продажи

конкуренту... Именно поэтому персональные данные нуждаются в самой серьезной защите.

Необходимость принятия мер по защите персональных данных (далее ПДн) вызвана также возросшими техническими возможностями по копированию и распространению информации. Уровень информационных технологий достиг того предела, когда самозащита информационных прав уже не является эффективным средством против посягательств на частную жизнь. Современный человек уже физически не способен скрыться от всего многообразия явно или неявно применяемых в отношении него технических устройств сбора и технологий обработки данных о людях.

С развитием средств электронной коммерции и доступных средств массовых коммуникаций возросли также и возможности злоупотреблений, связанных с использованием собранной и накопленной информации о человеке. Появились и эффективно используются злоумышленниками средства интеграции и быстрой обработки персональных данных, создающие угрозу правам и законным интересам человека.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Жуков И. Информация, высосанная из пальца, – самая точная // *АиФ*. Петербург. 2003. Февраль. N 9; Северов М. Человечество обречено на генетическую перепись? // *АиФ*. Петербург. 2003. Апрель. №17.
2. Дворецкий А.В. Защита персональных данных по законодательству РК Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2005. С. 7. СЗ РФ. 1995. N 8. Ст. 609.

УДК 334.722:336.7:347.7

А.Т. АБЖАКОВ,

магистрант группы ИМН-22, АО «Финансовая академия»,
г. Нур-Султан, Казахстан
e-mail: Ayan.abzhakov@mail.ru

QUESTIONNAIRE SYSTEM BASED ON WEB-TECHNOLOGIES

Abstract. The automation of electronic questionnaire system for an institute of high education is discussed in the article.

Keywords: pooling system, data analyzing, web technologies

Андатпа: Бұл мақалада жоғары оқу орындарындағы электрондық сауалнама жүйесін автоматтандыру туралы мәселе қарастырылады.

Түйін сөздер: сауалнама жүйесі, деректер талдауы, веб-технологиялар

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос об автоматизации системы электронного анкетирования в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: система анкетирования, анализ данных, веб-технологии

INTRODUCTION

Questioning is one of the main forms of taking into account the opinions of respondents in sociological, psychological, economic, pedagogical, and other studies. Regardless of the type of research, the questionnaire survey process can be conditionally divided into four stages: preparation of questionnaires, questionnaire survey (data collection), processing of collected data, formation of conclusions about questionnaire results and management decisions based on them.

POSSIBLE SYSTEM REQUIREMENTS

As you know, the use of modern information technologies can significantly increase the efficiency of the questionnaire process. Therefore, when creating a system for monitoring the quality of educational services provided by the university, the information resources of the electronic questionnaire system should be accessible from the Internet and provide the opportunity to conduct electronic questionnaires and view results online. The system should provide dynamic control of access to system resources, a variety of simultaneously implemented processes for editing questionnaires, electronic questionnaires, operational and data mining. The questionnaire system should provide for the expansion of its functional capabilities during operation.

The system must satisfy such requirements as recording the results of the polls in a database (DB),

conducting operational analysis, collecting statistical data at the stage of passing the survey, building reports on the results of the survey. The programming language chosen is HTML, CSS, JavaScript, PHP, which are distinguished by openness, the presence of a large number of freely distributed libraries and the possibility of cross-platform.

The choice between two and three-tier architectures for building the system was made on the basis of analysis of computer performance and the load on the data transfer network, as well as the estimated load on the system as a whole. As a result of the analysis, the technology of the «thin client» was selected, which allowed transferring the computational load to the server part of the system and minimizing the requirements for students' computers. In addition, the use of a three-tier architecture with dedicated application server and database server allowed us to vary the load on the functional parts of the system.

The questionnaire may consist of one or several pages (for example, divided thematically: Information about the university, information about the needs, etc.) For the page, you must specify a name and description (for example, the name «Information about the university», description – «Tell us a little about yourself and your specialty »).

An unlimited number of questions and answers in the questionnaire is possible, depending on the

chosen method and purpose of the questionnaire.

Types of questions can be very different:

- single answer list
- list with multiple answers
- rating
- ranking
- text block for free reply
- calendar, etc.

For fields we can set various properties:

Field name (question)

- required or not required field
- a hint to the question (Question Hint) explaining what should be included in the answer (for example, the Company name field, hint. Indicate the full official name of your organization)

- field width

• number of characters in the response (for example, at least 11 characters for a mobile phone number, etc.)

In addition, when creating a questionnaire, you can specify the logic of questions based on the responses received (Question Logic). For example, if a student in the questionnaire answers «Yes» to the question «Do you plan to continue training», a new question pops up for him, «In what specialty?» – with options to choose from. This question will not appear with the answer «No» to the previous question.

The developed system should provide: construction of questionnaires (it is possible to use predefined types of answers, the formation of new ones); creating user group accounts and assigning them certain rights to profiles; questionnaire administration; registration and storage of data on customer satisfaction with the quality of educational services; generation of statistics on the passage of questionnaires and the presentation of the results of the questionnaire in the form of histograms and in a table representation; generating reports based on the results of the survey.

The main advantages of a student satisfaction monitoring system based on Web technologies include:

- elimination of the stages of printing questionnaires, subsequent manual input of information for analysis;
- efficiency in summing up and publishing them;
- expansion of the territorial coverage of consumers during remote survey;
- the ability to control the process of passing the survey;

- the ability to quickly edit questionnaire texts (for example, correcting spelling errors).

The system should be designed to operate on networks that support the HTTP protocol. On the client side, you must have a web browser that supports JavaScript. This allows you to take a survey on any modern computer, regardless of the installed operating system. The server part of the system should be designed to work under the control of a Web server. As a database server, MS SQL Server 2000/2005/2008, MySQL and Firebird can be used. Requirements are made to the hardware of the system depending on the maximum possible planned load. Using the Resin version under Linux \ Unix or under Windows allows you to deploy the system to servers running these operating systems.

Another thing that have to be noticed, it is that strategy of development should be selected very carefully

Having determined which browsers the majority of visitors to your site use, you can decide which HTML and Web technology tags should be used in your development. In the same way, you can determine how many users you risk ignoring when using tools such as Java or JavaScript.

Faced with the dilemma of differences in browser functionality, Web designers have developed a variety of approaches to solving problems, differing in degree of extreme. Of course, the «right» way to support a particular site depends on its purpose and audience.

Design a simple page. A small proportion of developers adhere to the idealized idea that the Web should be accessible to everyone. They may also consider that the way of external presentation should be in the hands of the end user, not the author. They strive to use only the most reliable, proven standard and make sure that the pages work with all browsers, including Lynx and the first versions of the most popular browsers.

Development for the latest version. Another development team holds a different extreme point of view. They create pages only for the latest, latest version of popular browsers. They don't care that the page will not be accessible to users using other browsers. The statement «advise them to install a new version – it's free» very often sounds like an excuse for such tactics. In addition, there are authors who work only with the latest version of one specific browser.

Note that this approach can be quite reasonable within the intranet.

Separation of differences. Most designers prefer to compromise. There is a catchphrase in designer circles about Web pages that «degrade gracefully», which means using the latest technologies like DHTML or JavaScript in such a way as to enable the page to function on earlier versions of browsers.

To each according to his needs. Another successful, but more laborious approach is to create several versions of the site, designed for different user capabilities. Some sites allow users to decide for themselves which version they want to see. Often, when entering a site, users are asked to make a choice between a version with a full set of effects and just plain text or between versions – with and without frames. This option transfers control to the user's hands.

Another more approach is to automatically launch a version corresponding to the type of browser that makes the request. JavaScript may specify actions depending on the browser used. In addition, pages can be arranged in the course of work for a specific browser by server inclusions (Server Side Includes).

HTML validation tools. Regardless of which browser is selected, one of the conditions for success is proper HTML programming. There are a number of online resources that check the Web site for compliance with various quality indicators, including browser compatibility (or consistency with the HTML specification) of your program. In addition, there are tools that check the HTML code for errors. The most popular HTML quality control services provide:

- WebSiteGarage <http://www.Websitegarage.com>;
- NetMechanic <http://www.netmechanic.com>;
- Doctor HTML <http://www.imagiware.com>.

Validation using HTML editors. Browser Compatibility Databases and HTML Validators are starting to pave the way for HTML authoring tools. So, GoLiveCyberstudio (only for Mac: <http://www.golive.com/>) provides a complete database of all HTML tags, as well as information about their support by browsers. Macromedia Dreamweaver's Check Target Browsers tool is even more useful. The authors specify the types of browsers for which they are developing the site (Netscape 2.0, 3.0 and 4.0 and Internet Explorer 2.0, 3.0, 4.0, 5.0), and Dreamweaver checks whether

all tags and attributes are supported by the selected browsers.

The peculiarities of the display resolution are related to the choice between changing pages (resizing and adjusting to different window sizes) and fixed in size (which allows the developer to better manage page sizes). There are good arguments in favor of each approach. Naturally, you can find good reasons for and against each of them.

Design flexible pages. Web pages are flexible by default. The text and elements of the HTML file enter the browser window, filling in all available space, regardless of the size of the display. If the browser window is resized, the items are re-displayed to adjust to the new sizes. This is the essence of the Web. Many designers consciously design pages to withstand the expansion and contraction of Web windows. This approach has its advantages and disadvantages.

Advantages:

- the reality is that Web pages will be displayed on displays with different resolutions; a flexible page can be configured to display on any display;
- the entire display space is filled, there is no undesirable free space, the presence of which is often planned by developers of pages with fixed sizes;
- The design of flexible pages in spirit and nature is closer to the golden mean. According to such standards, a page that is accessible to most users is considered «good».

Disadvantages:

- On large displays, the line length may be excessive when the text fills the entire width of the browser window. Long lines are especially inconvenient for reading from the screen, therefore, when filling with text the entire width of the window or frame, the reading conditions for many users are significantly worsened;
- on large displays, the elements will be located on the screen quite harmoniously, on small displays they appear crowded;
- The results of a flexible design are unpredictable, and the page will look different for different users.

Design fixed size pages. Those who want more control over page layout should design pages of a fixed width that will be constant for all users, regardless of display size or window resizing. This approach is based on the principles of creating pages in publishing, such as maintaining a constant grid, the relations of elements located on the page, and convenient line lengths.

Advantages:

- the page will look the same regardless of the size of the display. This is especially important for

companies seeking to present their image equally for all visitors;

- Fixed width pages and columns provide better control over row lengths. To prevent rows from becoming too long when viewed on large displays, tables can be used.

Disadvantages:

- if the size of this browser window is smaller than the page grid, parts of the page will not be visible and horizontal scrolling may be required. It is almost always perceived as a hindrance complicating the work, so in most cases it should be avoided. One solution is to choose a page size that fits most;

- it is still difficult to control the size of the displayed characters in browsers, so that the elements can be unpredictably shifted as a result of using a larger or smaller size, compared to the one used in development

- the desire to fully control the display of the page means a kind of performance against the environment. The Web is not a print publication; it has its own strengths and features. Advocates of responsive design strategies will say that fixed design has no place on the Web.

CONCLUSION

From all have been discussed above, it is clear that the development of a questionnaire information system that supports the creation and editing of questionnaires, the processes of simultaneously interviewing various groups of respondents in remote access mode, the collection, processing and storage of results is extremely important for improving the quality of education.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Система анкетирования на основе Web-технологий/ А. Ю. Афонин, П. П. Макарычев // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Технические науки. – 2010. – № 3 (15). – С. 49–57.
2. <https://habr.com/> Анкетирование клиентов

А.М. САРИЕВА,

магистрант специальности Вычислительная техника и программное обеспечение АО «Финансовая академия»,

г. Нур-Султан

87078634280

sarieva-aigul@yandex.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ BLOCKCHAIN НА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. В данное время слово блокчейн тесно связан с криптовалютами, в данной статье рассмотрены другие примирения технологий блокчейн, а так же истинная суть технологий блокчейн, чем он может быть полезен. В данной статье был взят за основу примирение блокчейн технологий в бизнес сфере, а так же были проведены реальные примеры и компаний использующее эту технологию, его преимущества выгоды и его возможности.

Ключевые слова: технология блокчейн, Блокчейн в бизнесе, компаний на оснований блокчейн технолгий, примеры примирение блокчейн технологий.

Annotation. At this time, the word blockchain is closely related to cryptocurrencies, this article discusses other reconciliations of blockchain technologies, as well as the true essence of blockchain technologies, than it can be useful. In this article, the reconciliation of blockchain technologies in the business sphere was taken as a basis, as well as real examples and companies using this technology, its benefits and its capabilities were conducted.

Key words: technology of the blockchain, Blockchain in business, companies based on blockchain technology, examples of the reconciliation of the blockchain technology.

Түйін. Қазіргі уақытта blockchain сөзі крипто-валюталармен тығыз байланысты, бұл мақалада blockchain технологияларының басқа да келісімдері, сондай-ақ пайдалы болуы мүмкін блок технологиясының шынайы мәні бар. Бұл мақалада бизнес саласындағы технологиялар блогының татуласуына негіз алынды, сондай-ақ осы технологияны, оның артықшылықтары мен мүмкіндіктерін пайдаланатын нақты мысалдар мен компаниялар жасалды.

Түйінді сөздер: блокчейн технологиясы, блокчейн технологиясы жеке кәсіпкер үшін, блокчейн технологиясы негізінде жұмыс жасайтын компаниялар.

С тех пор, как Сатоши Накамото опубликовал изобретение, он назвал биткойн в 2009 году, у криптовалюты были свои взлеты и падения. В последнее время, однако, люди смотрели на биткойна как противоречивую валюту, используемую для гнусной деятельности на черном рынке, игнорируя её бесконечные возможности, которые она представляет. На переднем стадий находится публичный регистр, который записывает каждую транзакцию биткойнов, известную как блок-цепочка (Blockchain).[1]

Блок-цепочка теперь представляет собой новую альтернативу традиционной валюте, централизованному банковскому обслуживанию и методам транзакций, которая не только изменяет способ обработки финансовых транзакций, но и альтернативные виды использования, которые изме-

нят мир. Одним словом, blockchain – это распределенная схема, которая поддерживает постоянно растущий список каждой транзакции в каждой сети, распределенной на десятках тысяч компьютеров. Это делает невозможным взломать, изменить способ банковского дела.

По моему мнению, это даже изменит способ, которым вы управляете своим бизнесом изо дня в день. И самое главное суть блокчейна проста, сломать централизованную систему давайте в простых иллюстрациях продемонстрируем суть блок-чейна и что делает своим присутствием (рис.1).

Как мы видим в Рис.2 в блок-чейн схемах отсутствует центр у который наделен полномочием и способен контролировать процесс взаимодействия. Это в свою приводит некоторым труд-

ностям исполнение некоторых процессов. Технология блок-чейн решает эту проблему очень легко, при выходе из строя одного участника систему не рухнет, потому что права равномерно распределены между участниками. Вот несколько примирений блок-чейн к предприятиям.

Технологический гигант IBM (NYSE: IBM) отстал от конкурентов в развитии облачных сервисов, однако в случае с блокчейном компания находится на рубеже развития, длительное время работая на внедрении технологии. Пожалуй, самым перспективным и показательным является партнерство с судоходной компанией A.P. Moller-Maersk. IBM и Maersk приступили к сотрудничеству в области освоения блокчейна в июне 2016-го. Недавно стало известно, что партнеры намерены создать совместное предприятие, которое займется разработкой решений по управлению поставками на основе блокчейна для судоходной отрасли. Гиганты полагают, что создание отдельной компании позволит ускорить развитие технологий на основе блокчейна и создаст наиболее благоприятную среду для разработчиков.

Совместный проект обладает двумя важными преимуществами по сравнению с обычной бумажной моделью делопроизводства:

Основанная на блокчейне платформа поставок позволит производителям, перевозчикам и розничным торговцам в реальном времени отслеживать местоположение грузов.

Она устранит необходимость использования бумажные доку-

Рис. 1. Централизованная система

Рис. 2. Blockchain структура

менты. Цифровые записи о поставках будут неизменными и юридически обязывающими. Документооборот будет проходить гораздо быстрее.[2]

Как и IBM, платежная система Mastercard (NYSE: MA) уже много лет занимается разработками технологий на основе блокчейна. Недавно она представила свою платформу группе банков и розничных компаний. Блокчейн Mastercard устроен по принципу блокчейна биткойна, однако имеет несколько существенных отличий. Как и разработчики биткойна и других криптовалют, Mastercard рассчитывает использовать технологию для проведения трансграничных платежей. Однако в отличие от привычных решений, платформа Mastercard полностью независима от криптовалюты. Вместо этого она может принимать и проводить платежи в местных валютах. Джастин Пинкхам, старший вице-президент Mastercard Labs, говорит: «Мы не используем имеющиеся криптовалюты и не предлагаем новую, поскольку это создает дополнительные проблемы регулятивного и юридического характера. Можно вполне обойтись обычными валютами и провести платеж с их помощью».

Пока биткойн и другие криптопроекты пытаются построить партнерскую и торговую сеть, в сеть Mastercard уже входят около 22 тыс. банков и финансовых организаций по всему миру. Все это делает платежную систему лидером среди компаний, занимающихся развитием решений на основе блокчейна. В настоящее время Mastercard тестирует проект с участием 13 банков, однако в случае успеха она может быстро и легко увеличить число контрагентов.[3]

Вся проблема сходится на одних и тех же понятиях: цензура, законы, концентрация власти на одной точке. В нашем мире, где законы, каких либо стран не стыкуется законами, других стран мешает компаниям развиваться до международного масштаба. А на примере международных банковских транзакций сделать реальный перевод черевато потерями чуть ли не пол суммы из-за удержаний на процентов от реальных банков за услуги, а блокчейн технология решит проблему сделай переводы надежнее и беспроцентное. Блокчейн помогает освободиться от чьих либо юрисдикций, развиваясь электронным образом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Что такое Блокчейн // <https://en.wikipedia.org/wiki/Blockchain>
2. IBM переходит на использование блокчейн технологий//
3. <https://www.ibm.com/au-en/security/cognitive>
4. Visa и блокчейн, сможет ли Visa удержать скорость 20 000 транзакций секунд? // https://www.visa.com.kz/ru_KZ/partner-with-us/developer.html

УДК 004

Г.А. МАУИНА,*кандидат экономических наук, АО «Финансовая академия»,
зав.кафедры «Информационные технологии»***Д.М. МАХМЕТ***магистрант 1 курса научно-педагогического направления
специальности «Бизнес-аналитика», АО «Финансовая академия»*

РАЗРАБОТКА ЦЕЛЕЙ И ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОПТИМИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ

Бизнес-процессы стали неотъемлемой частью современных организаций, но изменения во внешней среде побуждают владельцев этих предприятий изменять, а конкретнее, моделировать процессы внутри организации. Термин моделирование имеет два основных значения. Во-первых, под моделированием понимают процесс построения модели как некоего представления оригинала, отражающего наиболее важные его черты и свойства. Если же модель уже построена, то моделирование – это процесс исследования функционирования системы, вернее, ее модели. Основной целью моделирования бизнес-процессов является описание реального хода бизнес-процессов компании [1, с.34]. В данном случае видится целесообразным определить, что является результатом выполнения процесса, кем и какие необходимые действия выполняются, какова их последовательность, каков документооборот в ходе выполнения процесса, а также насколько процесс надежен и как он может быть изменён в перспективе.

ТЕХНОЛОГИИ АНАЛИЗА И ОПТИМИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ

Определение целей и критериев оптимизации бизнес-процессов необходимые действия выполняются, какова их последовательность, каков документооборот в ходе выполнения процесса, а также насколько процесс надежен и как он может быть изменён в перспективе. Обеспечить понятность течения бизнес-процессов важно потому, что только в этом случае владелец бизнес-процесса, бизнес-аналитик, руководство и другие заинтересованные стороны будут иметь чёткое понимание того, как организована работа. Понима-

ние хода существующих бизнес-процессов представляет возможность судить об их эффективности и необходимо для разработки поддерживающей бизнес информационной инфраструктуры. Обусловленная разработка IT систем, обеспечивающих поддержку выполнения бизнес-процессов в комплексе возможна лишь тогда, когда сами процессы предельно понятны. Моделью бизнес-процесса называется его формальное описание, отражающее реально существующую или планируемую деятельность предприятия [2, с.20].

Модель раскрывает следующие сведения о бизнес-процессе:

- набор составляющих процесс бизнес-функций;
- порядок выполнения бизнес-функций;
- механизмы контроля и управления в рамках бизнес-процесса;
- конкретных исполнителей каждой бизнес-функции;
- входящую информацию, исходящую информацию;
- ресурсы, необходимые для выполнения каждой бизнес-функции;
- условия, регламентирующие выполнение каждой бизнес-функции;
- параметры, характеризующие выполнение бизнес-функций и процесса в целом.

Необходимо рассмотреть, как бизнес-процессы конкретно влияют на действие предприятий. Так, к примеру, международные системы поставок функционируют в условиях растущей конкуренции, появления новых требований к безопасности продукции и принятия жестких мер по обеспечению безопасности границ [3, с.19]. Для того, чтобы оставаться конкурентоспособными и предприятиям и предпринимателям сейчас край-

не важно соблюдать все процедурные и нормативные требования и требования в отношении документов быстро, точно и с наименьшими затратами. В данном случае бизнес-процессы включаются как ценные организационные ресурсы, которые дают возможность создавать активы организации и обеспечивать их стоимость в соответствии с определением ее целей. Бизнес-процессы начинают функционировать непосредственно под действием информации. Необходимость введения специализированного инструментария для моделирования бизнес-процессов сводится к необходимости появления централизованного комплекса взаимосвязанных моделей, функционирующих в различных предметных областях. Упомянутая централизация методологии и инструментария разрешает снизить затраты на описание деятельности на уровне всей компании. Кроме того, существующий в настоящий момент инструментарий позволяет не только описывать и регламентировать бизнес-процесс, но и проводить его детальный анализ. В первую очередь, это имитационное моделирование и анализ стоимости бизнес-процессов. У более совершенных инструментов есть возможность анализировать полноту и непрерывность описанных бизнес-процессов и настраивать алгоритмы анализа самостоятельно. Управление доступом к моделям, средства формирования регламентов, автоматизация маршрутов согласования моделей, перенос моделей в среду исполнения – все это уже умеют существующие продукты, плотно занявшие своё место на рынке и используемые крупными предприятиями.

После определения приоритетных бизнес-процессов нужно приступить к их детальному описанию, анализу и оптимизации. Практика реализации подобных проектов показала, что перед проведением детального описания бизнес-процессов необходимо сформулировать основные цели и критерии их оптимизации. На данном этапе это возможно сделать, используя результаты экспресс-диагностики деятельности компании, проведенной при определении степени проблемности бизнес-процессов.

Первоочередное планирование целей и критериев оптимизации необходимо для повышения эффективности проекта по улучшению процессов. У любого проекта на начальной стадии

должна быть четко сформулированная и реальная цель.

Многие компании, реализующие проекты по улучшению бизнес-процессов, допускают типичную ошибку: они начинают бесцельно описывать бизнес-процессы в надежде, на что после разработки детальных процессных схем будут обнаружены проблемы, сформулированы пути их решения и соответственно цели и критерии оптимизации. Практика реализации подобных проектов показала, что данный подход неэффективен, так как бесцельное описание бизнес-процессов часто не дает никаких результатов и отнимает много времени и сил, что приводит в дальнейшем к отказу от проведения подобных работ.

Более того, не сформулировав изначально цели и критерии оптимизации процесса, невозможно выбрать нужный подход и методологию описания, а также инструмент анализа и улучшения. При этом нельзя построить компактную схему бизнес-процесса, дающую ответы на нужные вопросы.

БАЗОВЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ, ЦЕЛИ И КРИТЕРИИ ОПТИМИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ

Итак, перед проведением описания, анализа и оптимизации бизнес-процессов нужно сформулировать цели и критерии их оптимизации. Цели и критерии оптимизации бизнес-процессов базируются на ключевых показателях процессов, определяющих эффективность и конкурентоспособность организации. В нашей книге эти показатели сгруппированы и представлены в виде пяти групп:

- показатели Результативности бизнес-процесса – R\$
- показатели Стоимости бизнес-процесса – C\$
- показатели Времени бизнес-процесса – t
- показатели Качества бизнес-процесса – Q
- показатели Фрагментации бизнес-процесса – FRAG

ПОКАЗАТЕЛИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССА

Первая группа показателей характеризует результативность бизнес-процесса. Если бизнес-процесс приносит деньги или, другими словами, имеет доходную составляющую, то в качестве одного из показателей используется доход. Для производственных процессов в качестве пока-

зателя результативности может использоваться объем производства продукции. Для бизнес-процесса «Управление персоналом» в качестве показателя результативности используется показатель текучести кадров и т.д.

Часто показатели результативности бизнес-процесса называют показателями продукта. Данные показатели характеризуют продукт, который является выходом рассматриваемого бизнес-процесса.

ПОКАЗАТЕЛИ СТОИМОСТИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССА

Второй группой показателей бизнес-процессов, определяющих эффективность и конкурентоспособность организации, являются показатели, характеризующие стоимость процессов или величину потребляемых процессами издержек.

Стоимость бизнес-процесса прямым или косвенным способом определяет цену продукции и возможность более широкого охвата различных групп клиентов. Снижение издержек бизнес-процессов позволяет компании снизить свои операционные и финансовые риски и приобрести большую маневренность в конкурентной борьбе.

ПОКАЗАТЕЛИ ВРЕМЕНИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССА

В настоящее время длительность бизнес-процессов также является одним из основных факторов, определяющих конкурентоспособность организации. В современной динамичной среде, на рынке с большой конкуренцией и требовательными клиентами наиболее конкурентными оказываются те компании, бизнес-процессы которых имеют наиболее короткие сроки исполнения. Если у предприятия срок обработки заказа и отгрузки продукции хотя бы на 5-20% меньше, чем у конкурента, то конкурентная позиция данной компании является очень высокой. Существуют оценки, что при сохранении данной конкурентной позиции в долгосрочной перспективе до 3 лет компания может стать монополистом на своем рынке. Сейчас многие российские компании вынуждены снижать время своих основных бизнес-процессов, в особенности процессов по обслуживанию клиентов. Подобные требования предъявляются и к управленческим процессам, что способствует принятию более своевременных решений, обеспечи-

вающих выживаемость и конкурентоспособность организаций. Поэтому показатели, характеризующие время бизнес-процессов, образуют третью важную группу показателей.

Например, одним из наиболее часто используемых при оптимизации бизнес-процессов временных показателей является показатель эффективности производственного или операционного цикла – МСЕ (Manufacturing Cycle Effectiveness), рассчитываемый как отношение суммарного времени выполнения всех операций процесса к длительности общего цикла бизнес-процесса. Данный показатель всегда меньше единицы, так как в процессах существуют временные разрывы, и в большинстве случаев он лежит в пределах 0,05-0,2.

ПОКАЗАТЕЛИ КАЧЕСТВА БИЗНЕС-ПРОЦЕССА:

Четвертой, наиболее широкой, группой показателей бизнес-процессов являются показатели качества. Оказывается, что качество тоже можно измерить с помощью количественных показателей. Если показатели времени и стоимости универсальны для различных процессов, то показатели качества достаточно специфичны, и для каждого бизнес-процесса они индивидуальны. Например, качество производственных бизнес-процессов может измеряться как процент брака. Качество складских бизнес-процессов может измеряться, как процент пересортицы или ошибок при формировании заказов. Качество бизнес-процессов продаж может измеряться такими показателями как процент рекламаций, процент повторных клиентов, степень удовлетворенности клиентов и т.д.

ПОКАЗАТЕЛИ ФРАГМЕНТАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССА:

В последнее время стал активно использоваться такой показатель, как степень фрагментации бизнес-процесса. Данный показатель является универсальным, может использоваться для измерения любых бизнес-процессов и характеризует организационную сложность бизнес-процесса, определяемую количеством различных структурных подразделений и сотрудников компании, участвующих в нем.

Степень фрагментарности является причиной и определяет степень проблемности, результативность, стоимость, время и качество биз-

нес-процесса. Поэтому показатель фрагментарности является опережающим показателем и его отслеживание и уменьшение позволяет своевременно предвидеть и устранить негативные тенденции, выражающиеся в ухудшении вышерассмотренных показателей, определяющих эффективность и конкурентоспособность организации. В настоящее время в большинстве случаев степень фрагментарности бизнес-процессов целесообразно уменьшать. Данный показатель часто называют степенью организационной фрагментарности для того, чтобы не путать с аналогичным показателем информационной фрагментарности, который используется при анализе и оптимизации информационной системы, автоматизи-

рующей бизнес-процесс. В следующей главе книги будет подробно рассмотрена методика расчета и применение данного показателя при оптимизации бизнес-процессов и организационной структуры компании.

Рассмотренные выше показатели результативности, стоимости, времени, качества и фрагментарности являются базовыми и на их основе могут создаваться новые, более сложные смешанные показатели, которые используются при оптимизации бизнес-процессов. Примерами смешанных показателей являются показатели, рассчитываемые как отношения показателей результативности к показателям стоимости бизнес-процесса.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дружина Д. С., Борисов Д. С. Анализ бизнес-процессов и их дальнейшее моделирование как фактор развития современной организации // Молодой ученый. – 2016. – №6. – С. 425-427. – URL.

УДК 005

Г.А. МАУИНА,*кандидат экономических наук, АО «Финансовая академия»,
зав.кафедры «Информационные технологии»***Д.М МАХМЕТ,***магистрант 1 курса научно-педагогического направления
специальности «Бизнес-аналитика», АО «Финансовая академия»*

МЕТОДИКИ АНАЛИЗА БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ

Существуют различные методики анализа бизнес-процессов, можно выделить несколько методик субъективной оценки процессов. Во многом такие методики были разработаны в трудах основоположников и последователей методологии реинжиниринга бизнес-процессов, например у Хаммера и Чампи, Робсона и Уллаха и т. д. Кроме того, для качественного анализа процессов могут быть использованы общеизвестные методы анализа: SWOT-анализ, анализ при помощи Бостонской матрицы и другие в частности, анализ процессов следует понимать в широком смысле: в него включается не только работа с графическими схемами, но и анализ всей доступной информации по процессам, измерения их показателей, сравнительный анализ и т. д.

Методы графического анализа процессов менее проработаны. В известной нам литературе их классификация не встречается. В связи с этим мы предлагаем и рассматриваем собственную простейшую классификацию методов графического анализа процессов.

Дополнительно к указанным методам мы предлагаем еще один метод количественной оценки процессов, основанный на анализе соответствия процесса типовым требованиям по его организации. Предлагаемая структура типовых требований к процессу основана на требованиях стандартов ИСО серии 9000. Кроме того, процесс может быть подвергнут анализу на соответствие законодательным и нормативным актам. Методы количественного анализа процессов более подробно разработаны в мировой практике. Большая их часть основана на сборе, обработке и анализе статистической информации о процессах. Фактически методы статистического анализа процессов разрабатывались как инструменты, используемые при внедрении систем менеджмента каче-

ства [4]. В настоящее время широкое распространение получили такие методы количественного анализа, как имитационное моделирование процессов и ABC-анализ процессов (операционный анализ затрат). Однако в рамках статьи они рассматриваться не будут, так как их использование на практике предполагает большие затраты и длительное время выполнения проектов в организациях.

На наш взгляд, использование данных методов в организациях, не имеющих четкой регламентации процессов и средств измерения их показателей, является нецелесообразным. Поскольку большинство российских предприятий находится именно в таком состоянии, то применение имитационного моделирования и ABC-анализа для них преждевременно. Далее будут подробно рассматриваться виды анализа процессов.

SWOT-АНАЛИЗ ПРОЦЕССА

SWOT-анализ процесса предполагает выявление его сильных и слабых сторон, возможностей улучшения и угроз ухудшения. В табл. 3.15 приводится пример SWOT-анализа процесса.

SWOT-анализ процесса можно проводить следующим образом:

- провести анкетирование руководителей и специалистов организации;
- обработать результаты анкетирования, оценивая количество сходных по смыслу ответов и формируя рейтинг ответов;
- построить таблицу SWOT-анализа процесса.

SWOT-анализ – это инструмент для качественной предварительной оценки процесса. Полученные на его основе данные могут быть использованы в дальнейшем для выяснения причин низкой эффективности процесса и определения характеризующих его показателей.

Табл. 1.

Пример SWOT-анализа процесса

Сильные стороны	Слабые стороны
<ol style="list-style-type: none"> 1. Есть руководитель – лидер. 2. Высокое качество продукции процесса. 3. Наличие квалифицированных кадров. 4. Высокая степень автоматизации 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Клиенты не удовлетворены сроками поставки продукции. 2. Частичное дублирование функций. 3. Нет системы измерения показателей эффективности процесса. 4. Нет должностных инструкций на ряд исполнителей
Возможности	Угрозы
<ol style="list-style-type: none"> 1. Повышение эффективности за счет внедрения системы CRM. 2. Снижение накладных расходов. 3. Сокращение сроков выполнения заказов за счет дальнейшей автоматизации 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Потеря клиентов вследствие длительных сроков поставки. 2. Снижение качества продукции. 3. Большая зависимость от личностей исполнителей процесса

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ПРОЦЕССА:**ВЫДЕЛЕНИЕ ПРОБЛЕМНЫХ ОБЛАСТЕЙ**

Выделение проблемных областей – простейшее средство качественного анализа процесса. Основное назначение этого способа анализа состоит в том, чтобы определить направления дальнейшего более углубленного анализа. Для выявления проблемных областей следует сформировать укрупненную схему процесса, отобразив на ней основные группы выполняемых функций и их исполнителей. После этого на схеме нужно указать проблемные области и дать их краткую характеристику.

Выявление проблемных областей осуществляется путем интервьюирования руководителей и сотрудников, участвующих в рассматриваемом процессе. Так, на примере рис. 2 проводилось анкетирование сотрудников РСУ – ремонтно-строительного управления предприятия. Полученный процесс ремонтов оборудования на верхнем уровне состоит из семи групп функций. Каждую из них выполняют определенные подразделения.

Существуют четыре проблемные области. Первая из них связана с закупкой оборудования, вторая – с привлечением подрядчиков, третья – с выполнением ремонтов, четвертая – с осуществлением расчетов за выполненные работы и оборудование.

Полученная таким образом схема процесса может служить предметом для обсуждения и анализа при выполнении проекта реорганизации процессов. Так, например, информация о наличии проблем по выполнению ремонтных работ может быть рассмотрена более детально: каков порядок выполнения ремонтов, как и кем отпускаются материалы и запасные части, как ведется учет, кто отвечает за контроль смет, кто оперативно управляет процессом и т. д. Выделение проблемных областей, таким образом, является средством акцентирования внимания руководителей и экспертов на определенных фрагментах процесса.

РАНЖИРОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ НА ОСНОВЕ СУБЪЕКТИВНОЙ ОЦЕНКИ

Ранжирование процессов выполняется на подготовительной стадии проекта, когда необходимо дать характеристику каждому крупному процессу организации и принять решение, какие из них следует улучшать в первую очередь. Подробно об этой методике можно прочитать в [5].

Существует несколько подходов к ранжированию процессов. Мы рассмотрим простейшую методику. На первом этапе необходимо составить перечень основных процессов организации. Затем формируется таблица следующего вида (табл. 2).

Табл. 2.

Ранжирование процессов организации

Важность процесса/состояние процесса	Высокая эффективность	Средняя эффективность	Низкая эффективность
Очень важный процесс	Процесс 1	—	Процесс 2
Важный процесс	Процесс 6	Процесс 3	—
Второстепенный процесс	Процесс 5	Процесс 7	Процесс 4

Анализ табл. 2 показывает, что процесс 2 очень важен для деятельности организации и в то же время наименее эффективен. Таким образом, в первую очередь необходимо направить усилия на анализ и реорганизацию процесса 2. Для каждой организации табл. 2 будет заполнена по-разному. Более того, с течением времени расположение процессов в ячейках таблицы меняется.

Следует отметить, что ранжирование процессов при помощи такой таблицы весьма субъективно. Долгосрочные проекты по улучшению деятельности организации не могут базироваться на использовании подобных методов анализа. Указанный метод обычно применяется при проведении семинаров-тренингов для руководителей, совещаний, мозговых штурмов и подобных меро-

приятий, цель которых состоит в осуществлении быстрого анализа ситуации с процессами предприятия на основе качественных показателей. (табл. 3)

Процесс должен быть подвергнут анализу с точки зрения наличия цикла управления по отклонениям. Этот цикл включает пять групп функций процесса, назначение которых показано в табл. 4.

Если в результате анализа выясняется, что процесс удовлетворяет всем указанным выше трем группам требований, то организацию процесса можно считать удовлетворительной. Дальнейшая работа по улучшению такого процесса будет заключаться в анализе и улучшении его показателей.

Табл. 3

Цикл PDCA для процесса

№	Функция цикла PDCA	Описание
1	Планирование процесса	Группа функций по планированию: - показателей эффективности процесса - показателей продукта
2	Анализ процесса	Группа функций по анализу: - показателей эффективности процесса - показателей продукта данных удовлетворенности клиентов процесса
3	Улучшение процесса	Группа функций по улучшению процесса за счет изменения: - регламентирующих документов процесса - персонала - инфраструктуры

Табл. 4

Функции цикла управления

№	Функция цикла управления	Описание
1	Планирование	Группа функций по технико-экономическому и финансовому планированию выполнения работ по процессу
2	Выполнение	Группа функций по выполнению процесса (примеры: подготовка документа, производство продукции и т. д.)
3	Учет	Группа функций по регистрации фактической информации по выполнению процесса
4	Контроль	Группа функций по контролю выполнения плановых показателей деятельности в сравнении с фактическими
5	Принятие решений	Группа функций по подготовке и принятию управленческих решений на основании данных по отклонениям от плановых показателей деятельности

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дружина Д. С., Борисов Д. С. Анализ бизнес-процессов и их дальнейшее моделирование как фактор развития современной организации // Молодой ученый. – 2016. – №6. – С. 425-427. – URL <https://moluch.ru/archive/110/26871/> (дата обращения: 22.11.2019).

УДК 341.23/71

Л.Ж. МЕДРИСОВА,*«Қаржы академиясы» АҚ Кеден ісі мамандығы бойынша 1 курс студенттері**e-mail: medrissova_01@mail.ru***Д.Ж. ТЕМІРБАЕВА,***d_temirbaeva@bk**«Қаржы академиясы» АҚ Кеден ісі мамандығы бойынша 1 курс студенттері***Н.Т. КАКИМЖАНОВА,***Ғылыми жетекші*

ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ ДАМУЫ

Андатпа. Қоғамның құқықтық жүйесі ұғымы оның өзіне тән сипатымен белгісіне байланысты анықталады. Құқықтық жүйе – қоғамдық қатынастарды реттейтін өзара байланысты, үйлесімді және өзара әрекеттілік құқықтық құрал, әрі қандай да болмасын елдің құқықтық дамуының деңгейін сипаттайтын элементтер. Сондықтан қоғамның құқықтық жүйесі өзінің күрделі құрылымы мен белгілі бір орнымен ерекшеленеді.

Түйін сөздер: Дифференция; Құқықтық отбасы; Құқық стилі; құқық жүйесі; Цвайгерттің 7 ерекшелігі

Аннотация. Понятие правовой системы общества определяется его характерными чертами. Правовая система – это взаимосвязанный, гармоничный и взаимозависимый правовой инструмент, регулирующий общественные отношения, а также элементы, характеризующие уровень правового развития любой страны.

Ключевые слова: Дефференция; Идея Р. Давида – триотомия; Юридический язык – 5 факторов;

Abstract. The notion of the legal system of the society is defined by its characteristic features. The legal system is the interconnected, harmonious and interdependent legal instrument that regulates public relations, and the elements characterizing the level of legal development of any country. Therefore, the legal system of society is characterized by its complex structure and location differs.

Key-words: Defeat; The idea of R. David – a triotomy; Legal language – 5 factors;

Құқықтық жүйе – бұл бір-бірімен қарым-қатынастағы келісілген және әрекеттестік құрал, қоғамдық қатынастарды және элементтерді реттейтін жиынтық сол не басқа елдердің құқықтық дамуының деңгейін сипаттаушы. Құқықтық жүйені құрайтындарға құқықтың қайнар көздерінің ерекшелігі және мемлекеттік органдардың билігі, құқықтық шығармашылық және құқықты қолданумен шұғылданатындар жатады. Солармен қатар өздерін ашық көрсететін дүниетанымдық сипаттағы рухани құбылыстар заңгерлік ғылымдар, құқықтық түсініктер, құқықтық қағидалар, құқықтық мәдениет, құқықтық саясат, құқық тұтасымен және оны көрсететін заңдар, заңды техника, т.б.

Құқықтық жүйенің бірнешеге топтастырылған түрлері бар (өзгешеліктерін сайлау негізінен, сол не басқа құқық жүйесін бөлшектеу арқылы жүргізіледі) ұлттық құқықтық жүйені жүктеудің көбірек таралғаны нақтылы-тарихи құқықтық жиынтықта (заңдарда), заңды тәжірибе және жекеленген елдердің үстемдік идеологиясында Р.Давидтың ұсынысы бойынша. Ол тура солай құқықтық отбасы түсінігін, ұлттық құқықтық жүйесінің жиынтығы ретінде, бір құқық типінің қалпында, тарихи жолының жалпы қалыптасу негізінде, биік тұрған қайнар көздердің, құқық құрамының құқықты пайдалану әрекеттерінің

ерекшелігімен, заңгерлік ғылымның түсіну-категориялық аппаратына байланысты.

Дүниежүзінің құқықтық картасы нақты бір мемлекеттің барлық құқықтық шындықты әрқайсысы сипаттайтын көптеген халықаралық жүйені қосады (доктрина, құрылымды, қайнар көздерді, атақты институттар және салаларды, салт-дәстүрді, құқықтық сана-сезімді, құқықтық тәртіпті, құқықтық мәдениетті және т.б.). XX ғасырда ұлттық құқықтық жүйенің саны үш есе арта түскен, қазіргі күні екі жүзге жақындады. Бұл жерде сөз, ұлттық құқықтық жүйелердің санында ғана емес, сондай-ақ құқықтық дамудың әртүрлі сатысында бірігуін негіздейді. Заң типологиясы дүниежүзінің құқықтық карталарының әртүрлі, жан-жақты дифференцияланған талдаудың қажетті алғышарттарының бірі ретінде белгіленеді. Философиялық жоспарда ол жалпының (құқықтың тарихи типін), ерекшенің (құқықтық отбасының) және жалғызділікті (нақты ұлттық құқықтық жүйенің) бірліктерін көрсетеді. Заңды типологияның негізгі объектісі болып «құқықтық жүйе» категориясы танылады, ол «құқық жүйесі», «құқықтың тарихи типі», «құқықтық жүйелердің отбасы» сияқты концептуалдық ұғымдармен тығыз байланысты. Тар мағынада, құқықтық жүйе ретінде «ұлттық жүйе» ретінде белгіленетін нақты бір мемлекеттің құқығы түсініледі.

«Құқықтық жүйе» ұғымы «құқық жүйесі» ұғымының синонимі емес, өйткені соңғы ұғым құқықтың салаларының құрылуын және өзара қатынасын, өзара байланысын ашатын, институттық ұғым болып табылады. Құқықтық жүйе – құқыққа қарағанда өте кең ұғым. Ол құқықтың жүйесімен қатар өзіне қоғамның құқықтық өмірінің бірқатар өзге компоненттерін қосады. «Құқықтық жүйе» ұғымында «құқық жүйесіне» қарағанда, құқықтың салаларының тек қана ішкі келісімі ғана сипатталып қана қоймайды, сондай-ақ олардың дербес құқықтық білімдері сияқты автономдығы сипатталады. «Құқықтық жүйе» ұғымы «құқықтық отбасы» категориясымен тығыз байланысты.

Құқықтық отбасы – бұл заң ғылымының ұғымдық-категориялық аппаратының, құқықтық қолда-

ну, құқықтық институттар мен салалар, құқықтың бір типі шеңберінде ұлттық құқықтық жүйенің кең жиынтығы. Кез келген мемлекеттің кез келген ұлттық құқықтық жүйесі өзінің ерекше ішкі құрылымына, өзінің ерекшелейтін ішкі құрылымына ие.

Ұлттық құқықтық жүйенің типтік элементтері ретінде бөліп шығаруға болады:

- құқықты;
- құқықтық сана-сезімді;
- құқықтық мәдениетті;
- заңды тәжірибені;
- доктрина.

Заңды типология шеңберінде келесі жіктелулер ұлттық құқықтық жүйелердің тарихи және заңды-техникалық ерекшеліктерін ескере отырып, мүмкін және мақсатты болады. Жіктелу құқықтық жүйелердің деңгейінде және құқықтың басым салалары деңгейінде мүмкін болатындығын ескере кету қажет. Осы екі түрі бір-біріне қайшы келмейді. Салалық жіктелудің айырмашылығы дүниежүзінің құқықтық картасына дифференцияланған бета-лыстық міндетпен анықталады. Әр жеке жағдайда бір немесе екі критерийлер жеткілікті. Мұндай болып ерекше құқықтық институттар, құқықтың қайнар көздері, құқықты қолдану сферасы және т.б. көрінеді.

Қазіргі кездегі құқықтық жүйелердің жіктелуін құқықтық отбасылардың құрылымы бойынша, құқықтық топтардың және жеке құқықтық жүйелердің құрылымы бойынша қарастыру қажет. Әр құқықтық отбасының ішінде одан да ұсақ бөлінетін жіктелулер қарастырылуы мүмкін, яғни оны бірнеше құқықтық топтарға бөлу. Мысалы, – романо-германдық құқықтық отбасында француздық (романдық) және германдық құқық топтарын бөледі;

- жалпы құқықтың отбасында – ағылшын құқығының және америкалық құқықтың және т.б. топтарын бөліп шығарады.

Сөйтіп, жіктелудің критериялары болуы мүмкін:

- біріншіден, ең кең немесе ең тар географиялық орта;
- екіншіден, географиялық емес, тарихи сипатқа ие болуы мүмкін;

- үшіншіден, критерийлер ретінде өзіндік заң институттары мен құқық салалары болуы мүмкін. Құқықтық жүйелердің жіктелуі қанша ғалым заңгерлер бар болса, олар да сонша болып келеді. Бірақ та көзқарастар мен ой-пікірлердің көптігіне қатысты қазіргі құқықтық жүйелердің жіктелуінің негізгі екі бағыттарын бөліп шығаруға болады. Олардың әрқайсысы өз кезегінде, белгілі бір ерекшеліктерге ие бірнеше түрлерге бөлінетін болады.

Бірінші бағыт атақты француз ғалымы Р.Давидтің еңбектерінде анық көрсетілген. Ол триотомия идеясын бөліп шығарды – үш «құқықтық отбасын» бөлу:

- романо-германдық;
- англо-саксондық;
- бүкіл қалған заң әлем, «діни және салт-дәстүрлік» деп аталған және планетаның бестен төрт бөлігін алып жатқан жер.

Р. Давидтің жіктеуі қазіргі заң ғылымында танымал. Мысалы, Франция университеттерінде «Қазіргі негізгі құқықтық жүйелер» оқу курсы беріледі.

Екінші бағыттың ең көрнекті өкілі болып батыс-германдық заңгер К.Цвайгерт табылады.

Оның пікірінше, жіктелудің негізгі критерия ретінде «құқықтық стиль» (құқық стилі) 5 факторды есепке алатын ұғым алынған:

1. Құқықтық жүйенің пайда болуы мен дамуы;
2. Заңи ойлау қабілетінің өзіндік белгілері;
3. Ерекше құқықтық институттар;
4. құқықтың қайнар көздерінің табиғаты мен оларды талқылау тәсілдері;
5. идеологиялық факторлар.

Осы негізде Цвайгерт 7 құқықтық топтарды ерекшелейді: романдық; германдық; скандинавиялық; англо-американдық; социалистік; ислам құқығы; үндістікқұқық

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Давид Р. Правовые системы современности .-М,1996.-526с.
2. Теория государства и права / Под ред.Лазарева В.В.-М,1996.-424с.
3. <https://stud.kz/referat/show/28222>
4. <https://studfile.net/preview/5351624/page:5/>

УДК 341.23/71

А.А. ҚАМБАР,*Қаржы академиясы» АҚ Кеден ісі мамандығы бойынша
1 курс студенттері***Р.Б. КАРТОВ,***Қаржы академиясы» АҚ Кеден ісі мамандығы бойынша
1 курс студенттері***Н.Т. КАКИМЖАНОВА,***з.ғ.м., ғылыми жетекші**e-mail: Aisultan0001@mail.ru*

ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ

Андатпа. Құқықтық мемлекет-конституциялық басқару тәртібі, дамыған құқықтық жүйе мен тиімді сот билігі бар мемлекет нысаны. Құқықтық мемлекет, қоғамдық санамен, құқыққа негізделген және құқықпен шектелетін, сол арқылы іске асырылатын билік кейпіндегі мемлекет ретінде қабылданады.

Түйін сөздер: И. Кант ; А. Эсмен; Р. Иеринг сөзі; феодализммен күрес; федерация; Конституция.

Аннотация. Правовое государство – форма конституционного правления, государство с развитой правовой системой и эффективной судебной системой. Государство права воспринимается как государство в форме власти, осуществляемой через общественное сознание, которое основано на законе и органичено законом.

Ключевые слова: А. Эсмен; слово Р. Иеринг, борьба с феодализмом; Федерация; Конституция

Abstract. Legal state – a form of constitutional rule, a state with a developed legal system and effective judiciary. The state of law is perceived as a state in the form of a legitimate and legally binding authority through public consciousness.

Keywords: A. Esman; the word R. Jering, the fight against feudalism, federation, constitution.

Адам баласы ерте заманнан бері жеке адам мен мемлекеттің қарым-қатынасының оптималды жолдарын іздеуде. Идеалды жол, жеке адамның мүддесі бірінші орында болуы қажет және халыққа тиімді жағдай, мемлекет үшін жоғарғы заң болып есептелуі міндетті. Дегенмен, тәжірибеде әр уақытта ондай жоғарғы идеалға жету мүмкін болмағаны белгілі. Құқықтық мемлекет, қоғамдық санамен, құқыққа негізделген және құқықпен шектелетін, сол арқылы іске асырылатын билік кейпіндегі мемлекет ретінде қабылданады. Ондай түсінушілік дұрыс бола тұра, көпфакторлы қыйын, құқықтық мемлекеттің феноменін дәл түсінуге жеткіліксіз. Құқықтық мемлекет – конституциялық басқару тәртібі, дамыған құқықтық жүйе мен тиімді сот билігі бар мемлекет нысаны.

Құқықтық мемлекет – өзінің негізгі институттары ретінде билік бөлінісін, сот тәуелсіздігін, басқа-

ру заңдылығын, мемлекеттік билік тарапынан азаматтардың құқығы бұзылуына жол бермеуді және оған қоғамдық мекеме тарапынан тигізілген залалдың құнын өтеп алуды қарастыратын мемлекет. Құқықтық мемлекет идеясының сан ғасырлық тарихы бар. Ол сонау ежелгі дәуірден бастау алады. Құқықтық мемлекеттің философиялық негізін И. Кант жасады.

Қазіргі ғаламдық әлемде құқықтық мемлекет тұжырымдамасы мемлекет, қоғам және азаматтың арақатынасын қалыптастырудың әмбебап идеалы болып отыр. Құқықтық мемлекет идеясының мәні – оның бірізді демократиялылығы, билік көзі ретіндегі халық егемендігін бекіту, мемлекеттің қоғамға бағынуы. Құқықтық мемлекет идеясындағы бастысы – мемлекеттің және оның органдарының зорлық-зомбылығынан, басынуынан азаматтарды қорғау кепілі болатын мемлекеттің

құқықпен байланыстылығы. Құқықтық мемлекет ең алдымен, барлық мемлекеттік органдар, лауазымды тұлғалар, қоғамдық бірлестіктер және азаматтар бағынуы тиіс өзіндегі құқықтық ережелермен өзін-өзі шектейтіндігімен ерекшеленеді, ал ондағы басты принцип – құқық үстемдігі.

Құқық үстемдігі деген ең алдымен заң үстемдігін білдіреді. Басты, маңызды, негізгі қоғамдық қатынастар заңмен реттеледі. Қоғам өмірінде заң үстемдігі арқылы, барлық саяси институттарда жоғарғы құқық бастаулары, құқық рухы енгізіледі. Осылайша, азаматтардың құқықтарының шынайылығы әрі мызғымастығы, олардың сенімді құқықтық мәртебесі, заңдық қорғалуы қамтамасыз етіледі. Құқықтық мемлекет – ең алдымен, құқықтық мемлекет идеялары іске асқан конституциялық мемлекет. Конституциялық құрылымның негізгі қағидаттары, қоғам дамуының маңызды бағыттары, оның басты идеялары конституциялық деңгейде бекітіледі. Конституция құқықтық жүйенің орталығы болып табылады. Соның негізінде құқықтық мемлекеттегі заңдылық тетіктері қалыптасады.

2. Мемлекеттік билік құқықтың өзін және азаматтың бостандығын тежейді, яғни бірінші принциптің іске асырылуын, адамның құқығы «сдержек и противовесов» жүйесінің негізінде, мемлекеттің құқықтық режим негізіне қойылған, сонымен, кейінгінің жеке өмірге қол сұғуын болдырмайды. Яғни, «Индивидуальные права представляют все одну общую черту: они ограничивают права государства, – писал в начале XX в. А.Эсмен – государство должно воздерживаться от вмешательства в известные области, предоставляя известный простор личной деятельности». Мұнда Р.Иеринг сөзін келтіргеніміз осыған орай жөн болар, себебі, оның айтуы бойынша «кто защищает свое право, тот в узких пределах его защищает право вообще» кім өзқұқығын қорғаса, ол қысқа көлемде, оны құқық жалпылама қорғайды (Д.М.) Құқықты тежейтін шаралардың ішінде ерекше орынды биліктің бөліну проблемасы алады. Оның

басты талабын Дж. Локк және Монтескье айтқан. Яғни, олардың айтуы бойынша, буржуазияның феодализммен күрес кезіндегі мақсат, саяси бостандықты бекіту, заңдылықты қамтамасыз етіп, биліктің астамшылығын болдырмау және мемлекеттік биліктің заңшығару, атқару және сот биліктеріне бөлу қажеттігіне йтылған. Олардың әрқайсысы, тәуелсіз және бірін-бірі тежейтін биліктер өздерінің функцияларын ерекше органдардың және арнайланған нысандар арқылы іс жүзіне асырады. Заңшығару билігінде, қатаң түрдегі заң шығару процедурасы (жұмысы) пайдаланылады, онда заңшығарудың негізгі кезеңдері мен оны іске асыру тәртібі белгіленеді: заң шығару инициативасы, заң жобасын талқылау, заңды қабылдау және жариялау. ҚР Конституциялық соты да құқықты тежеушілердің қатарына жатады, себебі, ол барлық конституцияға қарсы нормаларды тоқтатуға құқығы бар.

Атқару билігі, өкілеттік берілген заңдардағы ведомствалық нормаларды тежеуге пайдаланылады. Бұған заңда президенттік билікпен белгіленген уақытты, үкіметке сенбеушілік вотумын, импичментті жатқызуға болады. Сонымен қатар, оған атқарушы органдардың жауапты қызметкерлерінің заңды құрылымдардың мүшелігінен айналуына, коммерциялық әрекетпен шұғылдануға тыйым салу жатады. Сот билігінің тексеру құралдары Конституцияда, процессуалдық заңдарда, оның кепілдігі, принциптері көрсетілген: кінәсіздік презумциясы, қорғалуға құқығы, азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдігі, процессінің ашықтығы, жарыс сөзге түсушілігі және соттың ауыстрылуы. т.б. Федерализм де, өз үлесін, мемлекеттік билікті тежеуге қосады. Өз ерекшелігі бар мемлекеттік құрылым болғандықтан «федерация дополняет горизонтальное разделение власти еще и разделением ее по вертикали и тем самым становится средством ограничения государственной власти, системой сдержек и противовесов» Қорыта келіп, құқықтық мемлекеттің прин-

циптеріне көп ғалымдардың мыналарды жатқызғанын дұрыс деп есептейміз:

1. Адам мен азаматтың құқығы мен бостандығын толығымен көбірек қамтамасыз ету;
2. Саяси биліктің құқығының көмегімен, мемлекеттік құрылым үшін құқықтық тежеу режимін қалыптастыру;
3. Билікті заң шығару, атқару және сот биліктеріне бөлу;

4. Федерализм;
5. Заңның үстемдігі;
6. Мемлекет пен жеке адамның өзара қарым-қатынасы;
7. Қоғамдағы құқықтық саналық пен мәдениеттің жоғарғы деңгейде болуы;
8. Азаматтық қоғамның болуы және өз жағынан, барлық құқық субъектілерінің заңдарды орындауына бақылау жасау.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ағдарбеков Т.А. Мемлекет және құқық теориясы, А.2003, 62 бет 3.С.А.Комаров, Общая теория государства и права, М.1996, стр. 130 4.С.А.Комаров, Общая теория государства и права, М.1996, стр. 130
2. Теория государства и права, М.2001, стр.252
3. Қазақстан Республикасының 1995 Конституциясы, 1,2 баптар
4. С.А.Комаров, Общая теория государства и права, М.1996, стр. 135
5. Эсмен А. Общая основания конституционного права, СПб. 1909, стр. 398
6. Орысша-қазақша заңдық түсіндірмесөздік-анықтамалық. – Алматы: «Жетіжарғы» баспасы, 2008 жыл. ISBN 9965-11-274-6
7. Құқықтық мемлекет – конституциялық басқару тәртібі, дамыған құқықтық жүйе мен тиімді сот билігі бар мемлекет нысаны.

УДК 341.23

Ұ. ҚУАНҒАН,

«Қаржы академиясы» АҚ Кеден ісі мамандығының
1 курс студенті,
e-mail: ukuangan@mail.ru

Н.Т. КАКИМЖАНОВА,

Ғылыми жетекші, ӘГПЖЖ кафедра меңгерушісі

ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ

Аңдатпа: Құқықтық қатынас дегеніміз – мемлекеттік кепілдіктегі екі жақты құқықтары мен міндеттері бар қоғамдық қатынас. Қатысушылары субъективті құқық пен міндеттерді атқарушылар болып табылатын құқық нормаларына сәйкес туындайтын қоғамдық қатынастар.

Кілтті сөздер: құқық, құқықтық қатынас, заң, құқықтық субъектілер.

Аннотация: Правовые отношения – это двусторонние права и общественные отношения в государственной гарантии. Связи с общественностью возникают из норм права, где участники являются субъектами прав и обязанностей субъекта.

Ключевые слова: Право, правоотношения, юридические лица.

Abstract: Legal relations are bilateral rights and public relations in a state guarantee. Public relations arise from the rule of law, where participants are subjects of the rights and obligations of the subject.

Keywords: Law, legal relations, legal entities.

«Құқықтық қатынас» категориясы құқықтың жалпы теориясында негізгі, орталық категориялардың бірі болып табылады және адамдардың жүріс-тұрысына құқықтың қандай жолмен әсер ететінін түсінуге мүмкіндік береді. Құқықтық қатынас – бұл қатысушылары субъективтік құқықтар мен заңды міндеттерді иеленетін, құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынас.

Қоғамдық қатынастар әртүрлі болады: саяси, моральдық, экономикалық, әлеуметтік, ұлттық, діни т.б. байланыстар. Бұл байланыс – қатынастар моральдық, әдет-ғұрып, діни, құқықтық нормалармен реттеледі. Мысалы, отбасы қатынастардың көпшілігі дәстүр, діни нормалармен реттеліп жатады.

Қоғамдағы барлық қатынастар құқықтық нормалармен реттелмейді, тек әлеуметтік, қоғамдық мүдде-мақсаттарды қамтитын қатынастарды реттеп, басқарып отырады.[1]

Құқықтық қатынас дегеніміз – мемлекеттік кепілдіктегі екі жақты құқықтары мен міндеттері бар қоғамдық қатынас. Құқықтық қатынастардың нышан-белгілері:

Бірінші – құқықтық қатынастар тек нормативтік актілер арқылы реттеліп отыратын қарым-қаты-

настарды біріктіреді. Нормативтік актілерде қатынастың мазмұны, субъектілердің құқықтары мен міндеттері, дұрыс орындалмаса жауапкершіліктің түрлері көрсетіледі. Құқықтық қатынастар арқылы нормативтік актілер іске асады, орындалады.

Екінші – қатынастың субъектілерінің екі жақты құқықтары мен міндеттерінің толық көрсетілуі. Бір жағының құқығы екінші жағының міндеттеріне сәйкес, тең келеді. Субъектілердің бостандығы тең болады.

Үшінші – субъектілер өз еріктерімен, өз мүдде-мақсаттарын іске асыру үшін құқықтық қатынас жасайды.

Төртінші – егер қатынаста нормативтік актінің мазмұны бұзылса немесе субъектілер өз міндеттерін дұрыс, толық орындамаса, мемлекеттің қатынасуымен бұл кемшіліктер түзетіліп, жауапкершіліктің түрін анықтауға тиіс.

Құқықтық қатынастарды түрлерге бөлу, құқық нормаларын түрлерге бөлудегі сияқты, әр түрлі негіздер бойынша жүзеге асырылуы мүмкін.

Құқықтық қатынастардың түрлері:

1. Қоғамдағы барлық қатынастар және нормативтік актілер құқықтың жүйе – саласына сәйкес

бірнеше түрге бөлінеді: мемлекеттік, әкімшілік, азаматтық, қылмыстық, қылмыстық-процессуалдық, азаматтық-процессуалдық, т.б. құқықтар.

2. Құқықтық норманың атқаратын ісіне қарай қатынастар екіге бөлінеді: реттеуші және қорғаушы. Реттеуші нормалар қатынастарды реттеп, басқарып, дамытып отырады. Қорғаушы нормалар қарым-қатынастардың дұрыс, заңға сәйкес орындалуын қамтамасыз етеді.

3. Құқықтық қатынастар мазмұнына қарай екіге бөлінеді: жалпылық және нақты. Жалпылық түрде құқықтық қатынас мемлекет пен жеке азаматтардың арасында болады. Нақты түрдегі қатынастар заңды себептер, фактілер болғанда басталады. Мысалы, сауда-сату шарты, біріккен фирма құрылысы т.б. себептер.

4. Құқықтық қатынастардың субъектілерінің жағдайларына қарай екіге бөлінеді: абсолюттік және салыстырмалы. Абсолюттік түрде қатынастан туатын құқық бір жағындағы субъектіде болады, ал екінші жағындағы субъектісінде тек міндеттер болады. Бұл жағдай нормативтік актіде анық көрсетіледі. Мысалы, жеке меншіктің иесі құқықтық қатынаста болса, оның құқығын ешкім бұза алмайды және ол меншікке қатынастың субъектілері нышан келтірмеуге міндетті. Салыстырмалы түрдегі қатынастардың субъектілерінің құқығы мен міндеттері бірдей болады.

Құқықтық қатынастар қоғамдағы әлеуметтік құбылыстардың ең күрделісі және ерекше түрі. Себебі бұл қатынастар толығымен құқықтық нормалар арқылы реттеліп, басқарылып, мемлекеттік статус, кепілдік алып, қоғамның дұрыс, прогрестік жолмен дамуын қамтамасыз етеді.[2]

Құқықтық қатынастың құрамының бөлшектері

Құқықтық қатынастар – құқыққа байланысты, құқық негізіндегі қоғамдық байланыстар. Құқықтық қатынас тек қана адамның мінез-құлқына құқықтық норма әсер еткенде пайда болады. Құқықтық қатынас – бұл субъективтік құқықтар мен заңды міндеттер арқылы пайда болатын адамдар, ұйымдар, мемлекеттік органдар арасындағы байланыс. Құқықтық нормалардың талаптарын жүзеге асыруды қамтамасыз ете оты-

рып, мемлекет қоғамдағы заңдылық пен тәртіпті-де жақсартуға мүмкіншілік жасайды.

Құқықтық қатынастың құрылымы төрт элементтен тұрады: субъект, объект, субъективтік құқық, заңды міндеттер.

Құқықтық қатынастың субъектісі – жеке адам және заңды тұлғалар. Қазақстан Республикасының және басқа елдердің азаматтары сондай-ақ азаматтығы жоқ адамдар жеке тұлғалар болып ұғынылады (КРАК, 12 б.). Қатынастың субъектісі болу үшін олардың құқықтық қабілеті және әрекеттілігі қалыптасуы керек. Құқықтық қабілет – құқыққа бостандықтар мен міндеттерге ие болу қабілеті. Құқықтық қабілет адам туған сәттен басталып, өлгенде аяқталады. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі азаматтардың құқықтық қабілетінің негізгі мазмұнын анықтайды: меншігінде мүлік, оның ішінде шетелдік валютаны ұстауға ие болу; мүлікті мұрагерлікке не өсиет етіп қалдыру; тұратын жерін өзі таңдап алу; шет елдерге кетуге, қайтып келуге ерікті; шаруашылық құруға, қарым-қатынас жасауға т.б. құқықтары бар (кодекстің 14-бабы).

Әрекеттілік (дееспособность) – адамның өз әрекетімен құқығын пайдалана алу және оны жүзеге асыру, өзі үшін міндеттер тудырып, оларды орындау қабілеті. Әрекеттіктің басты шарты кәмелеттік немесе құқықтық нормада белгілі жасқа толу болып табылады.

Құқықтық субъектіліктің (әрекеттіліктің) адамның тәртіп бұзғаны үшін заңдылық жауапқа тартылу жағдайына байланысты бөлігі: құқықтық жауаптылық мүмкіндігі (деликтоспособность) деп аталады. Бұл мүмкіндік Республиканың қылмысты істер заңы бойынша он алты жасқа толғаннан басталады. Ал, ауыр қылмыстар (кісі өлтіру, зорлау...) жасаған жағдайда он төрт жастан басталады.

Құқықтық субъектіліктің (әрекеттіліктің) шарттар жасап басқа да келісімдер жүргізуге негіз болатын мүмкіндігі келісім қабілеттілігі деп аталады. Толық әрекеттілігі жоқ адамдар шектеулі келісім қабілетіне ие болады. Кәмелетке толмаған он төрт жасқа дейінгілер үшін келісімді олардың атынан ата-аналары, асырап алушылары, не қамқоршылары жасайды.

Құқықтық қабілеттілік пен әрекеттілікке заң актілерінде қарастырылған тәртіп пен жағдайларда ғана болмаса, ешкімге шектеу қойылмайды.

Адамдардың әрекеттілігіне бірнеше шектеулер қойылады:

– кәмелеттік жасқа толмаған адамдардың, үйленуге (жанұя құруға), қылмыстық жауапкершілікке тартылуына, жұмысқа орналасуына, әскер қатарына шақырылуына шектеулер бар. Оларды бұзуға тыйым салынған (шектеудің түрлері):

- адамдардың денсаулығының нашар болуы;
- туысқандық-қандас болу;
- егерде азамат сотталған болса;
- діни нормаларға шектеу.

Шет елдің азаматтары толық құқықты, тек олар сайлауға қатысуға, сайлануға, әскер қатарына шақырылуға құқығы жоқ.

Заңды тұлғалар: мемлекет, мемлекеттік аппарат-мекемелер, лауазымды тұлғалар, қоғамдық бірлестіктер, одақтар, ұйымдар, ұжымдар заңды түрде құрылып, бекітілсе, тіркелсе толық түрде құқықтық қабілеті мен әрекеттілігі бар деп саналады, оның шеңбері олардың ережелері мен Уставында толық көрсетілуге тиіс. Соған сәйкес олар жұмыс жасайды. «Оқшау мүлкі бар және сол мүлікпен өз міндеттемелері бойынша жауап беретін, өз атынан мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтар мен міндеттерге ие болатын, оларды жүзеге асыра алатын, сотта талапкер және жауапкер бола алатын ұйым заңды тұлға деп танылады».

Құқықтық қатынастың объектісі – қоғамдағы көп түрлі, көп салалы саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдениеттік, азаматтық, қылмыстық әкімшілік, еңбектік, т.б. қарым-қатынастар. Материалдық дүние-заттар, рухани-шығармашылықтың өнімдері, жеке мүліктік емес игіліктер, құқық субъектілердің іс-әрекеті және құқық қатынастарының нәтижелері – құқық қатынастарының объектілері.

Құқық қатынастың объектісі – тек қоғамдық және жеке тұлғалар мүдде-мақсатын реттеп, басқарып отыратын қарым-қатынастарды қамтиды. Осы мүдде-мақсаттарды орындаудағы субъектілердің іс-әрекеті, атқаратын жұмыстары құқықтық қатынастың объектісі болады.

Құқықтық қатынастың объектілері

Субъективтік құқық – құқықтық қатынастардағы субъектілердің екі жақты мүдде-мақсаттарының орындалуы. Субъективтік құқық пен заңды міндеттер құқықтық қатынастың ең негізгі мазмұнын құрайды.

Субъективтік құқықтың алдындағы негізгі мүдде-мақсаттар: бірінші – қатынастың күрделі мақ-

сатын толық орындау; екінші – көрсетілген іс-әрекетті дұрыс орындау; үшінші – көрсетілген міндеттердің дұрыс орындалуын қамтамасыз ету; төртінші – егерде дұрыс орындалмаса, сот арқылы орындату. Бұл әрекет екі жақты субъектілердің құқығы. Оған ешкім кірісе алмайды. Субъективтік құқықтың орындалу әдіс-тәсілдері: 1) құқықтың алдында қойылатын өз мүдде-мақсатын анықтау; 2) Құқықтық норманы дұрыс пайдалану; 3) Құқықтық тәртіпті қатаң орындау.

Құқықтық қатынастың субъектілерінің құқығы мен міндеттері.

Заңды міндеттер. Субъективтік құқық бар жерде сонымен бірге заңды міндеттер болады. Бұл екеуі бір-біріне болмайды. Себебі қатынастардың көпшілігінде екі жақты субъектілердің құқықтары бар және соған сәйкес екі жақты субъектілердің міндеттері бар. Олардың дұрыс орындалуын қамтамасыз ету субъектілердің өздерінің іс-әрекетіне, жұмысына байланысты. Егерде әр субъект өзінің тиісті міндеттерін дұрыс, уақытында орындаса, онда сөз жоқ құқық та дұрыс уақытында орындалады деуге болады.

Құқықтық қатынастың заңды міндеттерінің орындалуының екі түрі болады: бірінші – қатынастағы бір субъект басқа субъектілердің мүдде-мақсаты үшін міндетті түрде іс-әрекет немесе бір белгілі жұмыс жасауға тиіс; екінші – оның іс-әрекетіне шектеу қою. Сонда ғана қатынас дұрыс орындалып, нәтижелі болады.

Заңды себептер. Қоғамдағы толып жатқан неше түрлі, неше салалы құқықтық қатынастар өмірге келіп, ескіріп, жаңарып жатады. Оның заңды себептері мен негіздері бар. Бұл объективтік процесс. Заңды себептер құқықтық қатынастардың пайда болуы өзгеруі, ескіруі және жаңаруының негізі болады. Заңды себептердің екі түрі болады: оқиғалар және іс-әрекеттер.

Оқиғалы себептер – табиғаттың объективтік даму процесінен пайда болатын жағдайлар (өрт, жер сілкінуі, су тасқыны т.б.).

Оқиға құқықта – азаматтық құқықтар мен міндеттің пайда болу негіздерінің бір түрі. Оқиға деп – адамның тууын, өлуін, стихиялық апатты, уақыттың өтуін т.б. табиғи құбылыстар аталады. Азаматтық құқық пен міндеттемелерге оқиға заңда көрсетілген реттерде ғана негіз бола алады. Мысалы, қауіпсіздендіруші ұйым (госстрах) қауіпсізденушіге тиісті ақшаны оның мүлкі заңда көрсетіл-

ген оқиғадан (жер сілкіну, өрт) апатқа ұшыраса ғана төлеуге міндетті. Азаматтың немесе заңды ұйымның кінәсіз пайда болатын кейбір оқиғаларға арнаулы мән беріледі. Мысалы, жұмыс әрекеттері төңірегіндегілерге қатерлі қауіп туғызатын ұйымдар мен заттар (транспорт ұйымдары, өнеркәсіп орындары, құрылыстар, автомобиль иелері т.б.) егер зиянның келтірілуі бой бермейтін күштің салдарынан немесе жәбірленушінің қасақана іс-әрекеттен болғаны дәлелденсе, зиянды өтеуге міндетті. Азаматтық құқықта мүліктің кездейсоқ апатқа ұшырауы немесе бұліну тәуекелін (риск) тиісті мерзімді өткізген жақ көтереді.[3]

Адамдардың және заңды тұлғалардың іс-әрекеттері арқылы қалыптасатын себептер – адамның өзінің жұмыстарының нәтижесінде пайда болатын жағдайлар. Бұл себептер заңды және заңсыз іс-әрекеттер болып екіге бөлінеді. Заңсыз іс-әрекеттер тоқтатылуға немесе жауапкершілігі анықталуға тиіс. Құқықтық қатынастардың өмірге келуінің, өзгеруінің, ескіруінің, жаңаруының, дамуының заңды себептерінен басқа үш бөлімнен тұратын негізі болады: нормативтік актілер, заңды себептер, субъективтік құқық. Осы күрделі үш негіздер арқылы құқықтық қатынастар дамып, нығайып қоғамның объективтік даму процесін реттеп, басқарып отырады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. А.С. Ибраева, Н.С. Ибраев Теория государства и права: учебное пособие.- Алматы, «Жетіжарғы», 2003ж, 15бет.
2. С.Д. Баққұлов Құқық негіздері: оқулық.-Алматы, 2004ж. 12бет.
3. ҚР-ныңКонституциясы 30 тамыз 1995 жыл. 14баб.

УДК 378

A.N. UMUTKULOVA,

«Financial Academy» JSC

e-mail: aumutkulova@mail.ru

D.V. LYADENSHLEGER,

«Financial Academy» JSC

K.I. MURZABEKOVA

«Financial Academy» JSC

MODERNIZATION OF PROCEDURES OF PROVIDING HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS BY LEARNING MANUALS

Abstract: In this article we tried to clarify the current situation in foreign language education in terms of backing the universities with learning manuals as well as with authentic material. Writing of textbooks of new level involves specific knowledge as well as integration of teaching staff of all Kazakhstani universities. In general, the ideas presented in the article are very important for consideration.

Key words: manual, foreign language education, modernization, integration, cooperation

Андатпа: Бұл мақалада біз университеттегі оқу құралдарымен, сондай-ақ дәлме-дәл материалдармен қамтамасыз ету тұрғысынан шет тілдерін оқытудағы ағымдағы жағдайды анықтауға тырыстық. Жаңа деңгейдегі оқулықтарды жазу ерекше білімді, сондай-ақ барлық қазақстандық жоғары оқу орындарының оқытушылар құрамын біріктіруді көздейді. Жалпы, мақалада ұсынылған идеяларды қарастыру өте маңызды.

Түйін сөздер: оқу құралы, шетел тілдерін оқыту, жаңғырту, интеграция, ынтымақтастық

Аннотация: В этой статье мы попытались прояснить текущую ситуацию в обучении иностранным языкам с точки зрения обеспечения университетов учебными пособиями, а также аутентичными материалами. Написание учебников нового уровня предполагает специфические знания, а также интеграцию преподавательского состава всех казахстанских вузов. В целом идеи, представленные в статье, очень важны для рассмотрения.

Ключевые слова: учебное пособие, обучение иностранным языкам, модернизация, интеграция, сотрудничество

The position of the education system in Kazakhstan is unique and at the same time highly variable, due to the fact that the country is undergoing profound, ongoing and accelerating changes in the process of transition from the national, industrial and market economy to digital and information systems. Most of our social institutions, including government, healthcare and education, undergo various changes in the process of successive economic changes. Thus, our education system needs to be rethought and modernized.

The transformation of the education system can be achieved by: reforming the adjustment of two existing institutions, by replacing or rethinking the new variations created for our era. Adjustments are

more common in the non-profit sector, for example, in regulated industries such as higher education. This is exactly what happened in the system of developing textbooks for schools and higher educational institutions. However, the publication of these textbooks faces a number of problems: the low quality of the examination of textbooks, the complexity of the content, a large number of typos and errors, a different level approach to the training system, and the lack of an integrated curriculum.

A significant change in the social order gradually leads to the restructuring of the process of teaching a foreign language in Kazakhstan, the revision of its goals and objectives, the use of modern

methodological and pedagogical technologies. In 2006 a new methodological direction in learning foreign languages, made the Concept of development of foreign language education of the Republic of Kazakhstan, according to which, at present, foreign language education is implemented through system-level learning in accordance with the European rating scale of proficiency in a foreign language [1]. This approach was designed to ensure continuity and continuity in the formation of the entire complex of foreign language competencies and has been widely implemented at all levels of education (schools, colleges and universities).

Changes in the education system are dictated primarily by the needs of time, assuming high competitiveness in the labor market. Accordingly, the requirements for candidates are increased, which entails fundamental changes in the approach to education. It should be noted that the sphere requiring special attention is the teaching of foreign languages. At present, foreign language education is still in the process of renewal, thanks to the cognitive linguoculturological methodology of foreign language education developed as the basis of this system. That in turn gives more chances to a new generation of graduates to successfully settle not only in the domestic labor market, but also in the world.

One of the most important components of the competitive personality model is the knowledge of a foreign language, which allows a professional to successfully navigate the flow of information, establish business and intercultural contacts, relationships. New political and socioeconomic changes in Kazakhstan in recent decades, its desire to actively and fruitfully cooperate with Western countries have significantly influenced the expansion of the function of a foreign language as a subject and led to a rethinking of the purpose, objectives and content of teaching foreign languages. The new political situation, the expansion of international cooperation and international contacts today require proficiency not only in a foreign language, the level of which leaves much to be desired, but also in foreign language culture. In this regard, the need of society, as well as the students themselves in mastering a foreign language as an important means

of business and intercultural communication becomes especially urgent.

The integration processes that have been developing intensively in the last decade, the growth of professional and academic exchanges, the deepening of international cooperation have stimulated the progressive development of foreign language education. Under these conditions, the foreign language acquires the status of an effective tool for the formation of the intellectual potential of society, which becomes at the present historical stage one of the main resources of the development of the new state [1, p. 12].

Higher education in Kazakhstan is undergoing significant changes associated with the adoption of new state educational standards, social transformations and scientific and technical modernization. Dynamic development of technologies, computerization and expansion of communications in the sphere of economy, production, education and science are accompanied by the same dynamic change of social needs in the level and quality of professionalism of modern workers [2].

The above trends put forward new requirements for the graduate of the University. It should be professionally and psychologically adapted specialist, able to constantly and actively acquire and use knowledge, skills, experience to solve emerging professional problems, having a well-formed foreign language professional and communicative competence and able to integrate it into the structure of their professional activities. In this regard, the quality of professional training is characterized not only by the volume of knowledge in the specialty and subject (professional) competencies, but also by the ability of future graduates to communicate in foreign languages with specialists from other countries.

The number of higher education providers in Kazakhstan is increasing year after year, including colleges and universities. At the same time, the fragmentation of approaches to foreign language education is growing, which in turn leads to the division of universities into «strong» and «weak». Although the training of teachers and specialists is almost at the same level [3, p. 45]. However, according to the results of the intermediate control of a foreign language, the

level of training of students of some universities does not meet the necessary requirements.

The results of the monitoring showed that universities of Kazakhstan have difficulties in systematizing the work regulating the standards of the internal quality assurance system. This issue in a number of universities is limited to the quality management system developed on the basis of the requirements of ISO 9001. The internal documents regulating the procedure for the use of quality assurance mechanisms and tools were specified as quality assurance provisions, documented procedures, quality policy, quality management of education, the Charter of the University and other intra-University documents. There is no systematic understanding of the order of development and approval, as well as planning the development of educational programs. Often teaching staff of universities do not have a complete system – educational programs should be developed in accordance with the NQF (National qualifications framework), IQF (Industry qualifications framework), professional standards and consistent with the Dublin descriptors and the European qualifications framework. The procedure for the development, approval and revision of educational programs should be coordinated with the research and teaching staff and regulated by the internal documents of the University. At the same time, universities point to the insufficient number of approved professional standards and low activity of employers in the development of educational programs. In General, in order to strengthen the internal quality assurance system, Kazakh universities are recommended to strengthen the qualitative composition of academic services and structural units. It is necessary to conceptually revise the internal documents and regulations governing the issues of academic and scientific policy of the University. At the same time, this work should be carried out in the context of the new regulatory framework within the

institutional, academic and managerial autonomy of Kazakhstan's universities [4, p. 44].

Talking the point further we see that the problem is a lack of a single standard and methodological direction in the development of textbooks and books. The presence of a single standard would solve a number of constantly arising problems, such as discrepancies in the material which are studying, a low level of literacy of foreign languages and etc. We obviously see the shortcoming of our solution of the problems, when we look to the leading countries, which are not using a single methodological system for all universities. Instead of this, we propose to create a list of literature, mandatory for all universities in different specialties. Despite the fact that the creating the system which is mentioned above is very slow, the trends of modern education system model will be appeared by itself [5, c.81].

Over the past decades, the modern education system is always being criticized. For example, on the one hand, teaching students in various formats, such as full-time, distance learning, allow more individual education for each student. However, we can see the variety criteria for evaluating students in universities. The assessment of students is individually by each university, and this leads to the fact that we cannot make a real picture of the current state of foreign language education. Another problem of the modern publication of textbooks is the very small amount of publication. Unfortunately, universities do not pay enough attention for getting and using the new authentic books for foreign language education, because of the high cost. But due to the transition from traditional paper materials to electronic options, this problem is easily solving.

Minister of education of The Republic of Kazakhstan – Askhat Aimagambetov said that the transition to a trilingual education system in Kazakhstan will be gradual – as schools, teachers and children are ready. So we believe that any transition involves the allocation

of a certain amount of time and money, however, the need for an examination cannot be denied.

Thus, we have come to the following conclusions:

1. At the moment, higher education institutions are not yet ready for correlation, but there are positive prospects for its promotion.

2. It is necessary to establish a common system of assessment criteria for full-time, part-time and distance students.

3. Consistency in scientific knowledge and research of a specific field;

4. The presence of a set of methodological principles that reflect the specific methodology of this science;

So, due to changes in the transition to a digital and information system of the economy, every social institution undergoes a change, but given that, all areas, such as government, healthcare and culture, are based on the educational component. First of all, it is necessary to pay sufficient and thorough attention to strengthening the position of foreign language education in the domestic system.

LITERATURE

1. «The concept of development of foreign language education of the Republic of Kazakhstan.» Almaty: Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan, 2006
2. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://articlekz.com/article/17954>
3. I.V. Rakhmanov Some theoretical issues of teaching foreign languages in high school. In the book: General Methods of Teaching Foreign Languages: A Reader. / Comp. A.A. Leontiev M .: Russian language, 1991.133 p.
4. Analytical reports on the implementation of the principles of the Bologna process in the Republic of Kazakhstan, 2018. – Astana: center of Bologna process and academic mobility of MES RK, 2018. 64 p.
5. S.S. Kunanbaeva «Theory and practice of modern foreign language education», Almaty, 2010. 201 p.

УДК 343.378

Н.К. УСИНА,

Қаржы академиясы АҚ-ның 2-курс студенті және
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер және журналистика кафедрасының
аға оқытушысы, Нұр-сұлтан қ., Қазақстан,
e-mail: ussina21@mail.ru,

Ж.Д. СЕИЛХАНОВ

Қаржы академиясы АҚ-ның 2-курс студенті және
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер және журналистика кафедрасының
аға оқытушысы, Нұр-сұлтан қ., Қазақстан

КЕДЕН САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. ҚР Кеден саласындағы экономикалық контрабанданың негізгі мәселелері мен оны шешу жолындағы құқықтық аспектілері қарастырылған.

Түйін сөздер: Кеден органдары, экономикалық контрабанда, бюджет, ұлттық қауіпсіздік.

Аннотация. Основные проблемы экономической контрабанды на таможенной территории РК и правовые аспекты ее решения.

Ключевые слова: Таможенные органы, экономическая контрабанда, бюджет, национальный безопасность

Abstract. The main problems of economic smuggling in the customs territory of the Republic of Kazakhstan and the legal aspects of its solution.

Key words: Customs, economic smuggling, budget, national security

Экономикалық қызмет саласындағы мемлекет мүдделерін қамтамасыз етуде кеден органдарының қызметі аса маңызды орынға ие болып отыр, ол кедендік реттеу саладағы негізгі құқық қорғаушы институттардың бірі. Сыртқы сауда айналымы, яғни, сыртқы экономикалық қызметті реттеуге қатыса отырып және фискальді қызмет атқара отырып, кеден қызметі мемлекеттік бюджетті толтыруға, ол арқылы экономикалық мәселелерді шешуге ықпал етеді. Ал, кеден ісі аясында орын алатын қылмыстар сыртқы экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың бір тобын құрай отырып, кеден органдарының қалыпты қызмет етуіне қарсы бағытталады.

Кедендік құқықбұзушылықтар деп – жеке тұлғаға, меншікке, мемлекетке, жалпы қоғамға зиян келтіретін және жауапкершілікті көтере алатын қоғамға қауіпті, құқыққа қайшы, кінәлі субъектінің кеден саласындағы іс-әрекеті.

Кеден саласындағы құқықбұзушылықтар өзінің нәтижесі ретінде әкімшілік, қылмыстық, азаматтық жауапкершілікті туындатады. Кеден саласын-

дағы қылмыстарды кедендік қылмыстар деп атайды, ал кедендік ережелердің тәртібін бұзатын іс-әрекеттер әкімшілік құқықбұзушылық деп саналады. Кедендік қылмыстардың арасында көрінеу тапқан түрлердің ішіндегі ең қауіптісі мен ірісі экономикалық контрабанда деп есептеледі.

Экономикалық контрабанда деп – «Кедендік бақылаудан тыс немесе одан жасырын не құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдалана отырып жасалған не декларацияламаумен немесе көрінеу анық емес декларациялаумен не тауарларға арналған декларация берілгенге дейін тауарлар шығару туралы өтініште не уақытша әкелу (рұқсат беру) кедендік рәсімімен орналастырылған тауарлар болып табылатын, уақытша әкетілген халықаралық тасымалдау көлік құралдарына қатысты операциялар жасау туралы өтініште көрінеу анық емес мәліметтер көрсету мен, оның ішінде жарамсыз, қолдан жасалған және (немесе) көрінеу анық емес (жалған) мәліметтерді қамтитын құжаттар ұсынумен ұштасқан, ірі мөлшерде тауар-

ларды немесе өзге де заттарды, оның ішінде Қылмыстық кодекстің 286-бабында көрсетілгендерді қоспағанда, кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген, кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы қағидалары белгіленген тауарларды, заттар мен құндылықтарды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу – ...» [1, 234б].

Контрабанда, ең алдымен, мемлекеттің экономикалық мүддесіне зиян келтіреді, себебі, әкелінетін және шығарылатын тауарларға белгіленген алымдар мемлекеттік бюджетке түспейді және елдің экономикасы үшін өте қажетті болғандықтан сыртқа шығаруға тыйым салынған тауарлар (стратегиялық мақсаттағы шикізат) әкетіледі, осы зардаптардың алдын алу үшін міндетті кедендік құжаттардың (декларациялардың) физикалық жағынан сәйкес келуін анықтаумен, кедендік төлемдер мен алымдардың дер кезінде жүзеге асырылуы қадағалаудың берік жолын тауып, ұстануымыз қажет. Оның көрінуі ретінде «Тәуекелділіктерді басқару жүйесін» одан әрі жетілдіру қажет.

Контрабанданың затына және субъектісіне байланысты оның факультативтік объектілеріне қоғамдық қауіпсіздік, мемлекеттік органдардың қызметі, Қазақстан Республикасының саяси мүддесі, Қазақстан халқының денсаулығы, тарихи-мәдени мұралары, қоғамның моральдық бастауы жатады. Бұл қылмыстың объектілері ретінде – тауарлар мен өзге заттарды реттейтін қоғамдық қатынастар.

«Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы » 2017 жылғы 26 желтоқсандағы № 123-VI ҚРЗ Кодексінің 3-бабының 45 бөлігіне сәйкес, тауар дегеніміз – « кез келген жылжымалы мүлік, оның ішінде Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің валютасы, бағалы қағаздар және (немесе) валюталық құндылықтар, жол чектері, электр энергиясы, сондай-ақ жылжымайтын мүлікке теңестірілген өзге де өткізілетін заттар;»[2,3б].

Сонымен қатар, кедендік шекара арқылы алып өткізу үшін арнайы ереже белгіленген, кедендік шекара арқылы алып өтуге тыйым салынған не-

месе шектеу қойылған заттар мен құндылықтар да бұл қылмыстың заты бола алады.

Кедендік шекара арқылы алып өтуге тыйым салынған заттардың тізбесі Қазақстан Республикасы «Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы» Кодексінің 286-бабында жазылған. Оған: «Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді, прекурсорларды, күшті әсер ететін, улы, уландырғыш, радиоактивті заттарды, радиоактивті қалдықтарды немесе ядролық материалдарды, жарылғыш заттарды, қару-жарақты, өскери техниканы, жарғыш құрылғыларды, атыс қаруын, оқ-дәрілерді, жаппай қырып-жою қаруының ядролық, химиялық, биологиялық немесе басқа да түрлерін, жаппай қырып-жою қаруын жасау үшін пайдаланылуы мүмкін материалдарды, жабдықтарды немесе құрауыштарды кедендік бақылаудан тыс немесе одан жасырын не құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдалана отырып не декларацияламаумен немесе анық емес декларациялаумен не тауарларға арналған декларация берілгенге дейін тауарлар шығару туралы өтініште көрінеу анық емес мәліметтер көрсетумен, оның ішінде жарамсыз, қолдан жасалған және (немесе) көрінеу анық емес (жалған) мәліметтерді қамтитын құжаттар ұсынумен ұштасқан, Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу, сол сияқты Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы заңсыз өткізу – ...» атты заттар кірген. Осындай заңсыз тауарлардың (есірткі) мемлекет аумағына таралуы халықтың денсаулығына зиян келтіре отырып, мемлекеттің денсаулық сақтау жүйесінің жұмысына қиындық туындайды. Жалпылап айтқанда мемлекеттік және қоғамдық құрылысты күйретуге бағытталған, соғысты, террорды, зорлықты насихаттайтын баспа және бейнелеу материалдары, сондай-ақ порнографиялық мазмұндағы материалдар, өнер туындылары, көне заттар және басқа едәуір көркемдік, тарихи, ғылыми немесе мәдени құндылығы бар заттар кірген. Осы мәселені шешу жолында біздің ұсынарымыз – экспорта пен импортқа байланысты заңдарды мен тексерістерді қатайтумен қатар, кеден бекеттерінде текерістің интрузивтік емес жолдарына мамандарды дайындау немесе біліктілігін жоғарылату қажет. Интрузивтік емес

тексерістер дегеніміз – тауарларды дәстүрлі жолмен емес, яғни тікелей транспорт құралдарын ашып өткізгеннен, түрлі инновациялық технологиялармен, соның ішінде ренген сияқты технологияларды пайдалану.

Сонымен, тауарларды немесе басқа заттарды алып кіргенде Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы іс жүзінде кесіп өтіледі, ал алып шыққанда – кедендік декларация беріледі. Осы декларацияның мазмұны мен кедендік тексерістер өткен жағдайда сәйкес келсе, құжаттың дұрыс әкелсе, демек құқықбұзушылықтардың айқындалуы, табылмаса кедендік есептеулерге мол қайшылық әкеледі. Сондықтанда, Қазақстан Республикасының кедендік аумағына алып кіргенде, оның ішінде еркін кедендік аймақтар аумағы мен еркін қоймалардан кедендік аумақтың басқа бөлігіне алып кіргенде тауарлар мен басқа заттардың кедендік шекараны іс жүзінде кесіп өткен кезінен бастап, ал тауарларды кедендік аймақтан алып шыққанда, сондай-ақ оларды Қазақстан Республикасы кедендік аумағының қалған бөлігінен еркін кедендік зоналар аумағына және еркін қоймаларға алыпкіргенде-кедендік декларация берген кезден бастап контрабанда аяқталған қылмыс болып саналады.

Алып өткізу мына тәсілдер арқылы жасалуы мүмкін:

- кедендік бақылауды айналып өту;
- кедендік бақылаудан жасыру;
- кедендік ұқсастыру құжаттарын немесе құралдарын алдап пайдалану;
- декларация жасамау;
- кедендік шекара арқылы алып өтуге тыйым салынған немесе шектеу салынған заттар мен құндылықтарды жалған декларациялау.

Басқа жерлерден және Қазақстан Республикасы кеден органдарының жұмысынан тыс уақытта тауарлар мен көлік құралдары Қазақстан Республикасының кедендік шекарасын тек Қазақстан Республикасы кеден органдарының рұқсатымен ғана кесіп өте алады.

Контрабанда жасаудың екінші тәсілі – тауарларды немесе өзге құндылықтар мен заттарды жасыру, оларды құпия жерге тығу немесе табуды

қиындататын басқа әдістер қолдану немесе затқа басқа заттың түрін беру.

Заттарды кеден бақылауынан жасырып қалу үшін қолданылатын айланың түрі көп. Заттарды, мысалы, киімге, аяқ киімге, бас киімге, қобдиша түбіне, таяқ, шатыр саптарына, тағам ішіне тығады.

Контрабанданың үшінші тәсілде кеден органдарына, сондай-ақ шекара бақылауын жүзеге асыратын адамдарға жарамсыз, заңсыз жолмен алынған, жалған, сондай-ақ жалған мәліметтер кірген құжаттар ұсынады, жасанды

мөрлер, мөртабандар, пломбалар, кедендік ұқсастырудың басқа да сондай құралдарын пайдаланады немесе басқа объектілерге жататын шын ұқсастыру құралдарын ұсынады.

Бұл тәсіл контрабанданың ең көп таралған және қауіпті түрлерінің бірі, себебі – құжаттарды алдамшы жолмен қолдану арқылы шетелге әртүрлі құнды шикізат пен материалдарды, қуат көздерін (мұнай, бензин, мазут), т.б. көптеп алып кетуге мүмкіндік туады. Мұндай ірі масштабты операциялардан мемлекет оңдаған, жүздеген мың доллар зиян шегеді.

Контрабанданы осы тәсілмен жасағанда айыптының әрекетін құжаттарды бұрмалағандығы немесе қолдан жасағандығы үшін қосымша саралаудың қажеттілігі жоқ, себебі бұл әрекеттер контрабанда жасаудың осы тәсілінің міндетті нышандары болып табылады.

Контрабанда жасаудың төртінші және бесінші тәсілдерінде алып өтуге тыйым салынған немесе шек қойылған не айналымнан алынған немесе басқа құндылықтар мен заттарға қатысты, заңда белгіленген ережелерге сай кедендік декларация беру міндетін орындамайды немесе дұрыс орындамайды.

Контрабанда жасағанда затты кеден шекарасы арқылы алып өтеді.

Қазіргі кездегі экономикалық контрабанданың көрінісі ретінде: «Түркістан облыстық Мемлекеттік кірістер департаменті мамандарының айтуынша, кеден бекетіндегі заңбұзушылықтың көбі тауар тасымалы кезінде орын алады. Көп жағдайда тасымалдаушылар жалған декларациямен шекара асуды қалайды. Жүк көліктеріне есірткі типі өтетіндер де кездеседі екен. Биыл осындай 32 жағдай тіркелген. Ал өткен айда жүк вагонымен

үлкен көлемде кептірілген жемісті алып өтпек болғандар ұсталған» [3].

Сонымен, қылмыстық заңда экономикалық контрабанда деп Қазақстан республикасының кеден шекарасынан кеден бақылауын жанай немесе одан жасырын, не құжаттарды немесе кедендік теңестіру құралдарын алдап пайдалану арқылы тауарларды және өзге заттарды қоспағанда, не декларацияланбаумен немесе күмән келтіретін декларациялаумен ұштасын келе жатқан кедендік шекарадан өткізуге тыйым салынған немес өткізу шектелген, кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы ережелері белгіленген тауарларды, зат-

тар мен құндылықтарды ірі мөлшерде өткізуді айтамыз.

Осы айтып өтілген жағымсыз салдардыжою үшін біздің ұсынарымыз:

- мемлекттің қауіпсіздігіне қауіп төндірмес үшін заңдарды мен тексерістердің жаңа түрлерін енгізе отырып, арнайы мамандар құру.

- қаржылық саясатының, яғни бюджетке міндетті төлемдер мен алымдардың дер кезінде төленуі мен құқықбұзушылықтардың айқындалуы үшін «Тәуекелділіктерді басқару жүйесін» жетілдіру қажет.

- кеден саласындағы құқықбұзушылықтардың кеден органдарының қызметіне кедергі келтірмес үшін заңдардағы жазаларды қатайту қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. ҚР Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ
2. ҚР Кедендік реттеу туралы 2017 жылғы 36 желтоқсандағы № 123-VI ҚРЗ
3. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/o-am/item/285118-t-rkistan-oblysynda-ykedenbeketterinde-33-ylmysty-is-oz-al-an>

УДК 101. 8:316.3

А.Н. ИМАНҚҰЛ*«Қаржы академиясы» АҚ, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
e-mail: imankul2014@mail.ru*

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА ҒЫЛЫМИ ТАНЫМНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ-ГНОСЕОЛОГИЯЛЫҚ ДІСТЕРІН ЗЕРДЕЛЕУ

Аңдатпа: Бұл мақалада «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында танымның даму үрдісіндегі ғылыми теорияның қалыптасуы мен дамуын логикалық-гносеологиялық талдау қарастырылады. Ғылыми теорияның қалыптасуының логикалық және тарихилық тұрғыда нақтылануы зерделенеді. Әсіресе, ғылыми теорияның қалыптасуы Жаңа заман дәуіріндегі кезеңі көрсетіледі.

Кілтті сөздер: ғылыми таным, ғылыми білім тарихы, ғылыми теория, логикалық гносеологиялық талдау.

Ғылым, ғылыми білім мәселелері пән ретінде Жаңа заманға дейін де қарастырылды, алайда, қазіргі заман ғылымының (жаратылыстану) тарихи, Ф.Энгельс көрсеткендей тек XVI ғ. басталады. «Табиғатты дәлдік зерттеу бастамалары өзінің кейінгі дамуын алғаш рет тек александрлық кезеңдегі гректерде, кейін орта ғасырларда, арабтарда алды. Нағыз жаратылыстану тек XV ғ. екінші жартысынан басталады және осы заманнан бастап ол үздіксіз табыстарға жетіп отырды»[1, 259б].

Жаңа заман жаратылыстануының (ғылымының) қалыптасуының маңызды кезеңі Ф.Бэкон, Гроссетест және т.б. теориялық еңбектері болды. Мәселен, Ф.Бэкон табиғатты зерттеудің тәжірибелік әдісін, эксперименттің маңызын терең негіздеді. Оның ғылымдарды топтастыруының да маңызы зор болды, табиғатты ғылыми танудың үлгісі ретінде математикаға көп көңіл бөлді. Алайда, дүниетанымның ортағасырлық типі, діни көзқарас Бэкон философиясына өз ізін қалдырды, осы мәдени-тарихи «координата жүйесінде» табиғи құбылыстарды зерделеудің өзіндік құндылығы болмады, ол Құдайдың ерігі мен парасатын тану құралы және оның өзіндік тану әдісі болып қалыптасты.

Дегенмен, тек Жаңа заманнан бастап қана табиғатты автономдық және өзінде жеткілікті субстанция ретінде зерделеу белең алды. Бұл дегеніміз рухани бастама – Құдайға қатысты алғанда табиғи дүниенің автономия алғанын білдірді,

яғни табиғат объектке айнала бастады, сөйтіп, Жаңа заман философтары мен теоретик-жаратылыстанушылары табиғи шындықты Құдайға да, адамға да тәуелсіз қарастыра бастады.

Егер ортағасырлық дәуірде табиғатты тану Құдай құдіретін танудың «екінші» әдісі болып табылса, ал Жаңа заманда табиғат өзіндік жеткілікті субстанция ретінде қарастырылып, оны зерттеу дүниені адамның белсенді өзгертуінің мақсаты етіп қойылды. Ғылым дүниені өзгертудің тікелейлік күшіне айналды (Ф.Бэкон, «Білім-күш»). Жаңа дүниетанымдық «дүние моделін» жасаған классикалық жаратылыстану теоретиктері, Н.Коперниктен бастап Г.Галилейге дейін, танымдық мәдениетте революцияға және ғылымның пайда болуына әкелді.

Ғылымның, ғылыми танымның басты міндетін – олар табиғатты сынау және зерттеу затын мұқият талдау мен жалпылау, фактілерді түсіндіруден көрді.

Ғылымның идеалы ретінде ол арифметика мен геометрияны ұқты. Себебі олардың тұжырымдары қарапайым және анық принциптерден шығады. Барлық ғылымдар, соның ішінде философия да осы ғылымдардың әдісіне жүгінсе өздерінің қағидаттарына әмбебаптық сипат берер еді. Декарттың пікірінше, осындай принциптер мен бастамаларға негізделмеген кез келген ғылым шынайы емес, ықтималдық болып табылады. Танымның

негіздері немесе бастамалар Декарт түсінігінде: біріншіден, «өте анық», екіншіден олардан «барлық өзгелерді шығаруға мүмкін болатындай» болу керек.

Декарт ғылымның басты міндетін салыстырмалы білімнен абсолюттік білімге өту, ал одан өзге ғылымдардың тұжырымдары бірізділікті шығатынынан көрді. Ол сонымен бірге ғылым мен философияда осындай абсолюттік, айқын және анық ұғымдар өте аз болады деді. Тіпті математиканың өзінің көптеген қағидаттары қатаң сынды көтере алмайды.

Егер Декарт ғылымның, ғылыми-теориялық білімнің бар болуының шарты математика қойнауында пайда болатын интуиция, дедуктивтік метод деп санаса, ал Ф.Бэкон (оны К.Маркс қазіргі заманғы ғылым мен тәжірибелік жаратылыстанудың шынайы ізашары деп атаған) ғылымның (жаратылыстанудың) негізі ретінде индуктивтік методты, эксперимент, тәжірибелік таным мен абстракцияны қарастырды. Бэконның пікірінше, табиғатты ғылыми тану тек тәжірибе, зерттеудің эксперименталдық методы негізінде болуы мүмкін. Сондықтан ол зерттеудің схоластикалық методын қатаң сынға алды.

Жаңа философияның мақсаты «парасатты материалдық заттарға адекватты өту», ал осы мақсатты орындау үшін, «ең бірінші құтылатын нәрсе, ол парасаттың барлық жұмысын қайта бастау керек». Ағылшын философы парасатты табиғатқа бейімдеу үшін оны реформациялау керек екенін сезінді, яғни парасатты материалдық заттарға адекватты өту және сол үшін парасат мазмұнын өрістетудің сыни-рефлексиялық методын ұсынды, оны әртүрлі пұт пен елестен «парасатты тазарту» керек деп түсінді [2, 298б].

«Парасат ақиқатқа қабілетті болу үшін» дейді Бэкон «үш әшкерелеуді» келтіру қажет: үстем болып тұрған философияны (яғни ортағасырлық) әшкерелеу; сол кезде қабылданған дәлелдеу әдісін (ортағасырлық схоластикалық силлогизмдер) және соңында туа біте пайда болған адам парасатты әшкерелеу.

Ф. Бэкон тәжірибелік жаратылыстанудың жаршысы болды; және ол үшін тәжірибені ұғыну дегеніміз сынау мен тексеру емес, табиғатты есіту

әдісі болды. Сөйтіп, «танымның ең жоғары беле-сі дегеніміз жаңа абсолют – табиғаттың көзқарасы жағына өтуге үйрену».

Ғылымның қалыптасу барысында ғылымның жүйелі энциклопедиясын жасаған Ф.Бэконның «Ғылымдардың ұлы қалпына келуі» деген еңбегінің маңызы зор болды. Өзінің ғылымдарды бөлуінде, ол адамның рухани қабілеттері – ес, фантазия және парасатты негізге алды. Оның еңбегінің неғұрлым маңызды бөлігі – ғылымдарды топтастыру, ол тұңғыш рет тарихта біртұтастықтың реттелген бейнесін берді. Осы бейнелеуде ол құбылыстарды қарастырудың схоластикалық әдісін сынға алды. Гегельдің тауып айтқанындай, парасат «схоластикалық-аристотельдік ұғымдардың өрнегін тоқып және оны шындыққа жорыды». Сондықтан Бэконның ғылымдарды топтастыруы философия мен ғылымның кейінгі дамуына елеулі ықпал етті [3, 69б].

Ғылым, ғылыми білімді теориялық зерделеуде жаңа қадам И.Кант философиясында жасалды. Егер Декарт пен Бэкон ғылым, ғылыми методты зерттеуде негізінен танымның жаңа методын негіздеу мен зерделеуге көңіл аударса, ал Кант ғылымның өз бітімін, табиғатын зерделеуге, ғылыми ойлау мүмкіндігін негіздеуге, ғылыми-теориялық танымның әмбебаптық шартының қалыптасуын ашуға әрекет жасады. Кант философиясында «жаңа ғылым – механикалық жаратылыстануға» бағыт алынды, және бұл бағыт «объектердің өзіндік өмір сүруін мойындай келе, оларды методологиялық қарастырмай тануға болмайтынын көрсетті, өйткені олар механизм (машина) бола тұра, оның ақылмен мақсатты және еркін түрде жасалғанына көңіл аударды. Сонымен бірге, теориялық білімнің болу мүмкіндігі шартын зерттеуші философ, осы «егер осылай болса» (als ob) – тек методологиялық тәсіл екенін; дүние оны тани ма немесе танымай ма, оған тәуелсіз, өз бетінше өмір сүретінін, әрқашан есте сақтауы керек» [4, 19б].

Кант өзінің философиясы мен логикасында ғылыми білімді (ғылымды) көркемдік-эстетикалық, діни және философиялық білімнен ажырата білді. Оның пікірінше, ғылыми білім ең алдымен шығармашылық, синтетикалық білім болып табылады және сонымен бірге ол әмбебаптық және қа-

жеттілік маңызға ие. Ол объект, табиғат туралы білім және тәжірибелердің жиынтығы.

Өзгеше айтсақ, ғылыми-теориялық танымның шындықтағы пәні сондай нәрсе (тәжірибе жиынтығы), оның мүмкіндігі мен шындығы басынан бастап меңзеудің априорлық формалары – кеңістік пен уақыт және пайымның априорлық формалары, яғни логикалық категориялармен шартталған болу керек.

Канттың пікірінше, математиктер осы мәселені бәрінен бұрын түсінген сияқты: математиканың міндеті – үшбұрыштың шынайы қасиеттерін ойда бейнелеп көрсету емес, ол меңзеуді алдын ала берілген шарттармен құру. «Бірақ сол адамға нұр жауды, – деп жазды Кант, – кім алғаш рет теңқабырғалы үшбұрыш туралы (ол кім болсын, Фалес пе немесе өзге ме, бәрібір) теореманы дәлелдеген; ол түсінді, оның міндеті фигурада немесе тек оның бір ұғымында оның қасиеттерін іздеу емес, керісінше, ұғымға сәйкес ойда, а priori фигураны (құрастыру арқылы) жасау болды. Ол түсінді, бір-нәрсе туралы априорлық дұрыс білімді сонда ғана біле алады, егер затқа оның өзі қажетті түрде ұғымына сәйкес мән берсе» [5, 84-85б.б].

Ғылыми философия тарихында ғылым туралы, ғылыми-теориялық білім туралы неғұрлым терең ілімді Гегель философиясынан табамыз. Канттың бастапқы кейбір идеяларын қабылдай келе, Гегель ғылым мен ғылыми-теориялық таным мәнін түбегейлі жаңаша қарастырды. Егер Кант философиядан өзгеше ғылымның өзіндік ерекшелігін анықтауға ұмтылса, ал Гегель философия мен ғылымды объективтік, өзіндік дамиды және өзіндік танылатын рухани қызмет санатында ұғынуға ұмтылды. Басқаша айтсақ, Гегель ғылымның белгілерін эмпириялық тікелей болымнан анықтаудан алшақтап, ғылым феноменін теориялық зерделеуге, яғни оны неғұрлым кең біртұтастық құрамында қарастыруға тырысты.

Ғылым мен философия бітімін зерттеудегі Гегельдің тарихи сіңірген еңбегі – ол идеалистік тұрғыда болса да әрекетшіл принципін енгізді [6, 285б].

Кантпен салыстырғанда, Гегель ғылым мен философияны қарама-қарсы қоймады. Оның пікірінше, жаратылыстану да, философия да ғылым,

ғылыми-теориялық таным формасында көрініс таба алады. Танымдық процесс дегеніміз абстракттық индивидтің объектке (табиғатқа) қатынасы емес, ол тарихи қозғалыс, үрдіс, рухтың өзін өзі өзіндік тануы, болмыс пен ойлаудың, ұғым мен нәрсенің барабарлығына жеткенше өзін жүйелі түрде объект ретінде көрсетіп, алынып және қайтадан қалыптасуы. Сондықтан бүкіл таным процесі сананың, өзіндік сананың, рухтың форма құрылымы, тұржасам реті тұрғысында көрініс табады. Осы абсолюттік қозғалыстың ішкі діңгегі қарама-қарсылықтардың барабарлығы болып табылады.

Ғылымның мәнін анықтау үшін оның пайда болуы мен дамуы және қазіргі таңда қандай күйде екенін қарастыру керек. Басқаша айтсақ ғылымның нақты-әмбебаптық ұғымын айқындау үшін оның қалыптасу әдісін бірізділікті қарастыру мен оның дамуының нақты логикасын ашу қажет.

Ғылым тек анықталған уақытта, анықталған қоғамы – тарихи дәуірде, дәстүрлі философия аясында жауабы табылмаған, өндірістің дамуына байланысты ерекше рухани міндеттер, ерекше талаптар пайда бола бастағанда пайда болады. Практиканың даму деңгейіне тек ғылымның дамуы, оның қалыптасуы ғана емес, сонымен бірге ғылымның бөлінуі, дифференция да сәйкес келеді және олар практиканың, еңбек бөлісінің, адами қызметінің іштей жіктелуі дамуының анықталған кезеңін бейнелейді.

Жаңа замандағы еңбек бөлісі антикалық және орта ғасырлық еңбек бөлісінен түбегейлі өзгеше болды. Қазіргі заманғы жараталыстану Жаңа заманғы жаңа еңбек бөлісінің және жаңа қоғамы қажеттіліктердің табиғи жалғасы, жемісі, содықтан нағыз ғылым тарихын осы кезеңнен бастау дұрыс болар.

Сонымен, ғылым – бұл ерекше рухани феномен, білімнің ерекше формасы және ерекше әлеуметтік институт. Ғылым – қоғамы еңбек бөлісінің қажетті шарты, ой еңбегінің дене еңбегінен бөлінуінің ізінше, таным қызметінің, ең алдымен адамдардың ерекше – аз санды тобының әрекетіне айналуына байланысты пайда болады. Белгілі жәйт, ғылым Ежелгі шығыс елдерінде – Мысырда, Бабылда, Үндістан, Қытайда пайда болды. Онда табиғат пен қоғам туралы эмпириялық білім жинақталды, астрономия, этика, ло-

гика нышандары пайда болды. Шығыс өркениетінің осы игілігі ежелгі Грекияда қабылданып, үйлесімді теориялық жүйеге келтірілді, онда арнайы ғылыммен шұғылданатын, дәстүрлі мифологияға сыни қарайтын ойшылдар шықты. Осы кезеңнен бастап Жаңа заманға дейін ғылымның басты міндеті – түсіндіру болды, оның негізгі мақсаты – дүниенің, адамның өзі бір бөлшегі болып табылатын табиғат туралы білімді кеңейту болды. Өндірістің пайда болуымен ғылымның сол өндірістің белсенді факторына айналуы үшін жағдайлар жасалды.

Ғылым дамуы күрделі диалектикалық процесс, ол эволюциялық дамумен бірге революциялық, секіріс түрінде де дамиды. Ол кумулятивті, яғни біртіндеп білім жинайды, байиды. Ғылыми зерттеулердің жалпы бағыты – жаратылыстану мен қоғамдық ғылымдар саласында – қоғам өндіріске ынталандырушы әсер етеді.

Ғылымның қалыптасуы мен дамуы процесін қарастырғанда қазіргі заман батыс философиясындағы теориялық идея мен қағидаларды сыни талдау керек. Мәселен, постпозитивтік ғылым философиясында осы мәселе бойынша екі бағыт болды. Бірінші өкілдер (К.Поппер, И.Лакатос, Дж.Агасси, Е.Захара, Л.Лаудан және басқалар) ғылымның пайда болуы мен дамуының себебін негізінен ішкі, когнитивтік факторлардан көрді, ал екіншілері (Т.Кун, М.Малкей, С.Тулмин, П.Фейерабенд, М.Полани және басқалар) ғылым дамуында детерминистік мағынаға, әлеуметтік факторлар ие дейді. Екіншілердің ішінде (Д.Блур, Б.Барнс және басқалар) әлеуметтік фактор тек сыртқы ғана емес, сонымен бірге ғылым идеясы дамуының ішкі шарттарын да түсіндіре алады деп санады. Олардың пікірінше, индетерминизм принципі бірінші дүние жүзілік соғыстан кейін Германиядағы ерекше әлеуметтік-мәдени жағдайларда пайда болды[7, 298б.].

Жоғарыда айтылғандай, ғылымның қалыптасуы мен дамуында, сөзсіз, когнитивтік, ішкі ғылыми процестер анықталған түрдегі мағынаға ие. Бірақ, тек когнитивтік факторлар арқылы ғылымның пайда болуы мен дамуы процесін түсіндіру мүмкін емес. Ешқандай да когнитивтік процесс неге дәл осы жаңа заманда ғылымның пайда болу фактісін түсіндіре алмады? Неге сондай көрнекті ойшылдар Платон, Аристотель, Әл-Хорезми, Әл-Фара-

би, Ибн-Сина ерекше рухани феномен ретіндегі ғылымды жасай алмады. Ал сондай ғылымды Коперник, Галилей, Кеплер жасады, өйткені олардың ғылыми ізденістері Жаңа заманның әлеуметтік-мәдени, қоғам-тарихи қажеттіліктеріне сәйкес келді[8, 287б.].

Жаңа заманнан бастап задылық қызмет (еңбек) көбінесе жалпыланған формаға ие бола бастады. Егер бұрынғы өндіріс әдісінде еңбектің әйтеуір бір түрі, мысалы, егін шаруашылығы үстем болса, ал буржуазиялық қоғам қызметтің барлық формаларын біртіндеп өндірістік еңбектің бір түріне айналдырды. Капитализмде еңбек бөлісінің дамыған жүйесі, яғни тауар айырбасының әмбебаптық болып қалыптасуы өндірістің мақсаты абстрактты байлықты өндіру болып көрініс табады. Капиталистік байлық дегеніміз әрдайым бір формадан өзгеге өтіп капитал болған құн, ол өзін тек үздіксіз өзіндік көбею ретінде сақтай алады. Ғылымның шын мәнінде пайда болып, қалыптасуы буржуазиялық өндірістің дамуымен байланысты болды.

XVI ғасырдың басында фактілерді жинаған теориялық анализ бен жалпылауды басшылыққа алған ғылымдар түрі пайда болды. Ғылым генезисі көптеген фактілерді жинап сол негізде заңдылықтарды ашу, оны рационалды зерделеу арқылы жүзеге асты.

Танымының белсенділігі мәселесі философия тарихында толып жатқан мәселелерді туындатты, оның көбісі қазірге дейін ашық қалуда, яғни жауабын күтуде. Осылардың бірі шығармашылық мәселесі. Осы феноменнің шешімін табу дүниеге көзқарастың болсын, сонымен бірге кез келген ғылымның танымдық тағлымы болсын оның түбегейлі мәселесіне елеулі түрде қатысы бар деп айтуға болады. Логика болмыстың өзіндік барабарлығын оның тарихилығында өрістетуге міндетті, ал тарихылық өзінде дамушы ретінде көрсетілуі керек. Дегенмен өзінің парадигмалық негізін жаңазамандық рационалдықтан алатын, бүгінгі ғылыми білімнің дағдарысы неміс классикалық идеализмінде өз орнын тапқан логикалық-философиялық ойлау жетістіктеріне өте жылы ілтипатпен қарауды талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Абдильдин Ж.М. Логико-гносеологический анализ науки. Соч. в 5ти т., т.3. Алматы, 2001. – 259б.
2. Бэкон Ф. Соч., В 2т.М., 1977. Т.1. – 298б.
3. Ахутин А.В. Понятие «природа» в античности и в Новое время. М., 1988.- 69-б.
4. Длугач Т.Б. Проблема единства теории и практики в немецкой классической философии. М., 1986.- 19б.
5. Кант И. Критика чистого разума. Соч., Т.3. 84-85бб.
6. Абдильдин Ж.М. Логико-гносеологический анализ науки. Соч. в 5ти т., т.3. Алматы, 2001. – 285б.
7. Абдильдин Ж.М. Логико-гносеологический анализ науки. Соч. в 5ти т., т.3. Алматы, 2001. – 298б.
8. Абдильдин Ж.М. Логико-гносеологический анализ науки. Соч. в 5ти т., т.3. Алматы, 2001. – 287б

УДК 355.48

К.С. БОШАНОВ

АҚ «Қаржы академиясы», Нұр-Сұлтан, Қазақстан
e-mail: bh.ka@mail.ru

ҚАНЫШ ИМАНТАЙҰЛЫ СӘТБАЕВ ЖАЙЛЫ ЕСТЕЛІКТЕР МЕН ЕРЛІКТЕРІ

Андатпа: Бұл мақалада Қазақстанның геология ғылыми мектебінің негізін қалаушы, Қазақстандық металлогения ғылымының негізін салушы, геология-минералогия ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Ғылым академиясын ұйымдастырушылардың бірі әрі тұңғыш президенті, КСРО және Қазақстан Ғылым академияларының академигі Қаныш Имантайұлы жайлы баяндалады.

Түйін сөздер: академик, геолог, жезқазған, аңыз адам, металлургия.

Аннотация: В данной статье излагаются взгляды основателя научной школы геологии Казахстана, основателя Казахстанской металлогенической науки, доктора геолого-минералогических наук, профессора, одного из организаторов и первого президента Казахстанской академии наук, академика Академии Наук СССР и Казахстана Каныша Имантаевича.

Ключевые слова: академик, геолог, джезказган, человек легенда, металлургия.

Abstract: This article sets out the views of the founder of the scientific school of Geology of Kazakhstan, the founder of the Kazakhstan metallogenic science, doctor of geological-mineralogical Sciences, Professor, one of the organizers and first President of the Kazakhstan Academy of Sciences, academician of the Academy of Sciences of Kazakhstan Kanysh Satpayev.

Key words: academic, geologist, dzhezkazgan, man of legend, metallurgy.

Кіріспе ХХ ғасырдың ғұлама ғалымы, Кеңес Одағындағы бұрынғы Шығыс республикаларынан шыққан тұңғыш академик, геология-минералогия ғылымдарының докторы Қ.И. Сәтбаевтың өмірі күрделі де шытырман оқиғаларға толы тулға. Қазақ халқының біртуар перзенті, есімі жалпақ дүниеге мәлім аса көрнекті ғалым, Қазақстан Ғылым академиясының тұңғыш президенті, еліміздің жаңа замандағы ғылымының іргесін қалаған, адамгершілік қасиеттері мен кісілік келбеті халқының аузында аңыз болып қалған жаны жайсаң азамат Қаныш Имантайұлы Сәтбаев жайлы ауыз толтырып айтар ақпарат көп. М. Әуезов «қай халық болса да өз ортасынан ғалым өсірген дәрежеге жеткенде, жалпы мәдениет тарихында өзінің елдігі мен өсуі туралы тың жаңалық мәлім еткен халық болады» деп еді [1,6]. Демек, ұлт мәдениеті мен ғалым бірге өседі. Сонымен қатар, сол Әуезов «қазақтың советтік буындарының ең алдыңғы қатарында, жұртшылық мақтаны боп, толып өскен ғалым азаматтың ең алдыңғы сапында қадырлы орын алатын кісінің бірі Қаныш Сәтбаев» дейді

[1,7]. Кеңестік дәуірдің қолдауын да, қудалауын да көрген Қ. Сәтбаевтай күрделі тарихи тұлғалардың шынайы болмысын тануда белгілі бір дәрежеде естеліктер пайдалы дерек көзіне айналады. К. Чуковский естеліктердің тамаша бір қасиетін көрсететін анықпама береді «естелікгер – ойдан шығарылмаған әңгімелер». Қ. Сәтбаев жайлы жазылған ондаған естеліктер бар. Естеліктердің арасында алғашқы шыққаны болып 1965 жылғы «Академик Қ.И. Сәтбаев. Кеңестік белгілі ғалымды еске алуға арналған жинақ» болды. Бұл жинақтың мазмұны ретінде КСРО министрлері мен академиктеріне бастап, жанындағы әріптестері, достары, шәкіртгеріне дейін өз естеліктерімен бөлісті. Қ. Сәтбаев өмірден озғаннан кейін көп ұзатпай жарық көргендігімен де ерекшеленді.

Негізі, Қ. Сәтбаевқа арналған естеліктерді бірнеше топқа жіктеуге болады. Ол естеліктер қызметтестердің естеліктері, яғни бірге жұмыс істеген әріптестері мен шәкіртгерінің естеліктері, отбасы мүшелерінің естелігі, ғалым-қайраткерлердің естеліктері және ауылдастарының естелік-

тері және т.б. Естеліктерді жинау, жариялау ісіне ғалымның жұбайы Таисия Алексеевна Кошкина (Сәтбаеваны) көп үлес қосқан. Тіпті, жұбайы Қаныш Сәтбаев қайтыс болған уақыттан бастап өз өмірін ғалымның есімін насихаттау, сақтау жұмысына арнады деуге болады. Оның қатарында Сәтбаевтың жеке архивін жасақтау мен жүйелеу, оның тандамалы шығармаларын, библиографиясын, естеліктер жинағын шығару жұмыстарын тікелей өз қолына алған. Т.А. Сәтбаеваның жарық көрген екі естелігі белгілі. Бірі -1949 жылы «Независимые годы» деген атаумен Вестник журналында жарық көрді. Екіншісі 1965 жылы «Жезказган – детище К.И. Сатпаева» деген атпен жарияланды. Енді осы естеліктерден Сәтбаевтың шыққан ортасы, тәрбиеленуі, ұлттық дәстүрге қанықтығы туралы деректерді молынан табуға болады.

Қ. Сәтбаев қазақы ортадан шыққан, дәстүрлі және сыйлы, текті, білімді отбасының мүшесі. Сонымен қатар, сегіз жасында ауылдан сауатын ашып, арабша еркін жазатын да сөйлейтін болған. Біраз хиссаларды жатқа айтқан. Зерек, суретке, табиғатқа, тастарға қызыққыш қиялы жүйріктігін де естеліктерден табамыз. Домбыра, гитара, мандолинада ойнаған, қосылып жал жақсы эн айтқан. Екінші жағынан, 1908-1911 жж. Баянауылдың Ақкелін болысындағы орыс-қазақ бастауыш мектебінде оқиды. Мектепті бітіргеннен кейін сол жылы Павлодар қаласында екі кластық орыс-қазақ училищесінде оқыған. Орыс мәдениетін танып білді. Қанышқа, Семейдегі мұғалімдер семинариясында оқып жүргенінде, сол жердің интеллигенциясы болған ағайынды Белослюдовтар көп әсер еткен. Потанин саяхаттары туралы алғаш рет солардан естиді. Өз бетімен Чернышевскийдің, Добролюбовтың, Белинскийдің шығармаларын да оқитын болған. Қ. Сәтбаев ғалым ретінде кеңестік кезеңде қалыптасты. Өзін геология ғылымының сибірлік мектебінің өкілі ретінде – В.А. Обручев негізін қалаған және М.А. Усов сияқты ғалым тікелей ұстазы болған сибір мектебінің өкілі деп – атаған. Бұл жөнінде профессор В.С. Коптев-Дворников өз естелігінде жазады [2, 42].

Қ. Сәтбаевты геология ғылымының қыр-сырын ашу жолына ертіп келген және оған дәріс берген ғалым-ұстазы М.А. Усов болды деп көрсетеді көптеген зерттеушілер, ғалымдар, замандас әріптестері. М. Усовтың күнделігінен ол жайлы де оқып білуге болады. Томск университетінің профессо-

ры М.А. Усов 1921 жылдың мамыры мен қазан айларындағы Қазақстанға саяхаты туралы күнделігінде айтады. Күнделігінде Қаныш Сәтбаевпен қалай кездескені туралы және оның Томск институтына аттануы жайлы да мәліметгер береді. Усовтың күнделігі Қ.Сәтбаевтың сол кезеңде араласатын ортасы туралы біршама деректер береді. Солардың қатарында Белослюдовтармен таныс болғанын және бірге тұрғандарын көреміз.[3,35-36].

Қ. Сәтбаевтың Томск институтында оқып жүрген кезіндегі естеліктер кездеседі. Томск институтында Тау факультетінде алғашында геологиялық барлау бөлімі ашылып, кейіннен ол жеке факультетке айналған. Студентгер Сібір, Қиыр Шығыс, Орта Азия мен Қазақстан жерін зерттеуге жұмылдырылды. 1 курстан бастап студенттер оқытушыларымен бірге барлау экспедицияларына шығып отырды. 2-ші курстан Қ. Сәтбаев та М.А. Усовтың Қазақстанда жүргізген экспедицияларына қатысты. Осы студент шағында Қ. Сәтбаевтың ғылыми-инженерлік дүние пайымы сибір геологтары мектебінің аясында қалыптасты деп нық айтуға болар. Олардың қатарында, М.А. Усов бастаған Сібір геолог-ғалымдарының әсері, студенттік ортасы, геологбарлаушыны тәрбиелеуде қолданылған сол кездегі кеңестік идеологияны көреміз. Бірегейлік мәселесін зерттейтін еңбектерде, олардың алуан түрлілігі айтылады. Отансүйгіштікке, туған жерін қадірлеу сияқты қасиетті маңыздарға ие азаматтық бірегейлік өз елінің тағдырына деген жауапкершілікке ұласатыны көрсетіледі. Қ. Сәтбаевтың туған кезінен бастап Томск кезеңін қоса қарастыра отырып дүниетанымының қалыптасуында өзін бір тұлға деп тануынан бастап, кәсіби маман ретіндегі азаматтық бірегейлігінің қалыптасуына әсер еткендігін айта аламыз.

Сәтбаевтың адамзат алдындағы сіңірген ғылыми еңбектерін, оның бүкіл планета адамдарының игілігіне бағытталған жемісті гуманистік қызметін тану және құрметтеу болып табылады. Қ.И.Сәтбаевтың орасан зор қызметінің арқасында кезінде еліміздің қорғаныс қабілеті әлдеқайда арта түсті. Атап айтқанда, 1928-1940 жылдардың кезеңінде Жезқазған-Ұлытау аймағында сан алуан пайдалы қазбалар мен қара және түсті металдардың, алтынның, вольфрамның, қорғасынның, марганецтің және де басқа рудалардың, болашағы зор кен орындарының тұтас бір сериясы белгілі болды [4]. Қ.И.Сәтбаевты өзгелерден

дараландырып тұратын қасиеттері оның тамаша ұйымдастырушылық таланты мен өз идеялары төңірегіне қыруар пікірлестері шәкірттерін жұмылдыра білген ғажайып қабілеті, геологиядан тарих пен әдебиетке дейінгі, поэзия мен театрға дейінгі ғылымның сан алуан салаларындағы және адамзат қызметінің аясындағы шын мәніндегі энциклопедиялық білімі болған. Мұның бәрі де оның көзінің тірісінде-ақ бүкіл халқымыздың танып, құрметтеуіне лайық етті.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаевты нағыз ғалым ретінде шыңдаған 1946 жылы ұлттық академияның құрылуы болды. Ғылым академиясының құрылуы зор саяси маңызы бар тарихи оқиға және қазақ халқының ғылымы мен мәдениетін дамытудағы алып адам болып табылады. Республиканың ірі ғылым орталығын құру жөніндегі қызу жұмыс бес жылдың ішінде орындалды. Бұл үлкен ұйымдасқан жұмыста Қаныш Имантайұлының ірі ғалым ретінде көрнекті дарыны мен қабілеттері толық ашылды. Оның ғылыми беделі өсті және күшейді. Соған байланысты 1946 жылы қыркүйекте Қазақ КСР Ғылым академиясына академик және президент болып сайланды. КСРО Ғылым академиясының толық мүшесі болды. Сонымен қатар КСРО Жоғарғы Кеңесіне депутат болып сайланды. Бұл да нұр үстіне нұр болған игі іс. Ғылым академиясын құру Қазақстанда мәдениеттің, ғылымның, өндіргіш күштердің әрі қарай дамуына жақсы әсер етті. Академия тез қарқынмен дамып, күшейді. Барлық маңызды ғылыми бағыттардағы зерттеулер тереңдетіліп, кең етек жайды [5].

«Білу үшін-көру керек, көрі үшін-жүру керек» дейтін нақылды Қаныш Имантайұлы жиі айтатын. Көбіне ғылыми шындыққа көзін жеткізу үшін, ойын жаңа дерекпен байыту үшін шет елдерге бару керек дейтін. Ал, өзі шетелге сапарларға аса құмар еместі. Ғылымға, шаруаға нақтылы пайдасы жоқ, көбіне қызықтау үшін ғана қажет, бос уақыт кететін артық жүріс деп есептейтін. Сондықтан да академик Сәтбаев шетелге сапарға бару жөніндегі ұсыныстардың көбінен бас тартатын, әрине, себептер айтып. Сол себептен де ғұлама ғалым атанып, ел көгіне шыққан соңғы ширек ғасырлық ғұмырында ол небәрі екіақ рет шетелде болған-ды: алғашқысы- Англияға сапары, соңғысы- 1957 жылы Қытай Халық республикасына саяхаты. Бұл жолы ол сол елді бір ай аралап, металлогениялық карта жасаудың әдістемесі жайында Пекинде Қытай геолог-

тарына дәріс оқып қайтқан-ды. Ал, үшінші сапарға ғалым өте құмар болып, Индияда, Делиде өтпек халықаралық геология конгресінде баяндама жасауға көптеген айлар тыңғылықты дайындалған еді, амал қанша, оның сәті келмеді, бірталай уақыт сарыла дайындаған баяндама тезистері ғалымның жазу үстелінде бітпей қалған ең соңғы ғылыми еңбегі атанды [7, 97 б.]. Бұл творчестволық қызметіндегі қиын жылдар болғанмен, ол өзін толық ғылымға арнайды. Ол Орталық Қазақстанның металлогениясы бойынша барлық геологиялық материалдарды жинауға қатысады, бағыттайды және ұйымдастырады. Бірінші бесжылдық жылдарында Қазақстанда пайдалы қазбалар мен геологиялық құрылысты интенсивті түрде зерттеулер геофизикалық, геохимиялық, минералдық сияқты жаңа зерттеу әдістерін қолданумен жүргізіледі. 50 жылдары республиканың геологиялық және геологиялық барлау ұйымдарының қорларында фактімен келтірілген көп материалдар жинады.

1953 жылдың басында ортақ ғылыми-әдістемелік орталық-ҚазКСР Ғылым академиясының геологиялық ғылым институтында ұжымдастықтың, мақсатқа ұмтылушылық, ұйымдастырушылық, Қазақстанның барлық геологиялық ұйымдарының белсенді қатысуына және ғылыми басшылықтың орталықтануына байланысты. Орталық Қазақстан бойынша кең көлемде фактілік геологиялық материалдарды жинап, толық өңдеу бойынша барлық жұмысты жасауға мүмкіндік туды. 1954 жылдың басында жұмысшы макеттерін құру және бұл ауданның металлогендік жүйелік картасын құру бойынша жұмыстары аяқталды. Болжамдық-металлогендік карталардың негізгі принциптерін Қаныш Имантайұлының өзі құрастырды. Бұл үлкен жұмыс шынымен бар фактілер мен нақты, терең зерттелген фактілерге негізделіп, Қазақстанның металлогениясының теорияға негізделуіне және кен орындарының орналасу заңдылықтары мен кеннің пайда болу этаптарын тауып шығаруға алып келді. Ол тек қана біздің елде емес, сонымен қатар бүкіл әлемдегі бірінші металлогендік болжамдық карта болып табылады. 1958 жылы Алматыда металлогендік және болжамдық карталар бойынша алғашқы Біріккен Бүкіл кеңестік ғылыми сессия ұйымдастырылды. Орталық Қазақстанның металлогендік болжамдық картасы бойынша, бұл сессия толық қолдау тапты [7, 72 б.]. Біз ғылымның қай саласын алсақ та, олардың бәрі-

не де талантты және жоғары білікті мамандар жұмыс істеді. Мұндай жағдайға Қ.И.Сәтбаев кемеңгерлігі мен көрегендігі арқасында қол жетті. Ол бүкіл Республика көлемінде ғылымға жоғары оқу орындарын бітірген неғұрлым дарынды және қабілетті жастарды тарту негізінде ғылыми кадрларды іріктеу мен әзірлеудің бағдарламасын тұңғыш рет жүзеге асырушы болды. Қазақстан ғылымының көптеген ірі тұлғалары ғылымға «Сәтбаев шақыруы» бойынша келген сол ортадан шықты. Қ.И.Сәтбаев мінез-құлқы мен өз өмірін арнаған істің дұрыстығына деген кәміл сенімі көптеген қиыншылықтарға қарсы күрес үстінде шынығып, беки түсті. Тіпті сонау 50-ші жылдарда, ол саяси айыптар тағылып, тоталитарлық тәртіп тарапынан қудалануға алынып және кемісітілген жылдарда былай деп жазды: «Феодалдық тәртіптерді орнатушы» деп маған тағылған айыптың сандырақ екендігін, менің ойымша, Қазақ КСР Ғылым академиясы жұмысының негізгі көрсеткіштеріне атүсті жасалған талдаулардың өзі-ақ айқын дәлелдеп береді. Ол көрсеткіштер менің академияда орнатқан бірден-бір тәртібім қажетсіз тақырыптарға қарсы күрес жүргізу, академияның қызметін практикалық талаптармен тығыз органикалық байланыста өрістету, ғылыми зерттеулердегі кешендік элементтерді барған сайын күшейте тү-

су, ол зерттеулерді ірі-ірі халық шаруашылық проблемаларын шешуге бағыттау болып табылатынын да айқын дәлелдеп береді». Ғылымға қойылатын талап туралы оның айтқан осы пікірі күні бүгінге дейін өзінің көкейкесті маңыздылығын жойған жоқ. Қоғамымыздың тоталитаризмнен нарықтық экономикасы, жоғары дамыған ғылымы мен техникасын, өзіндік бірегей мәдениеті, тән саулығы мен денсаулығы жақсы, әрі жоғары білімді халқы бар ашық демократиялық құрылысқа көшудің күрделі жағдайларында күш-жігерді, қаржыны, қолда бар интеллектуалдық мүмкіндіктерді тап солай шоғырландыру – өмірдің біздің алдымызға қойып отырған талаптарының өлшемі, міне осындай. Біздің даңқты отандасымыз, патриот және азамат Қ.И.Сәтбаев тап осындай талап өлшемдерін басшылыққа алып өмір сүрді және еңбек етті [6]. «Ғылымның хаты өшпейді, данышпанның аты өшпейді» деген халық сөзі, тегінде, ұлағат-өнегесі дара, артында мәңгі өлмес мұралар, асыл нұсқалар қалдырған даналарға арналған. Қаныш Имантайұлы Сәтбаев та бүгінде қазақ елінің тарихында, рухани өмірінде өзгеше орын алатын шоқ жұлдыздарымен қатар Абай, Мұхтар, Шоқан, Ахмет Байтұрсынов сынды ұлы алыптардың санатында есімі қатар айтылуы заңды құбылыс [8].

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әуезов М Қазақ хащының зор гальты // Заңғар. Қ. Сәтбаев туралы естеліктер/ Құраст. Жайлыбай. – Алматы, 1999. – 316 б.
2. Коптев-Дворников В.С. Слово о Сатпаеве // Академик К.И. Сатпаев. Сборник посвященный памяти выдающегося советского ученого/ под ред. Ш. Ч. Чокина – Алма-Ата, 1965. – 262 с.
3. Академик К. И. Сатпаев: Сборник документов и материалов / Сост. : Б. Т. Жанаев (отв.), Н. П. Кропивницкий, К. А. Сакенова, Ш. К. Саманова. – Астана: 1С-Сервис, 2009. – 560 с.
4. Қ.И.Сәтбаевтың баяндамасы //Социалистік жол, 1946, 11 маусым.
5. Мельников И.В. Горные инженеры. С.162.
6. Бекжанов Г.Р. К.И.Сатпаев. Выдающийся. Еңбек жинағы журналында. М., 1988.
7. Сәрсекке М. Құғындалған Сәтбаев. Алматы, 1994.
8. Сәрсекке М. Баянауылдан Парижге дейін. // Ақиқат, 1999, №7.

